

Türkiye’de Sanayi Sektörünün Gelişimi

Dar anlamda sanayi, üretim faktörlerinden emek ve sermayeyi kullanarak hammadde ve yarı mamul maddeleri işleyerek mamul madde haline getiren tüm üretim faaliyetlerini kapsamaktadır. Sanayi bu açıdan bir bakıma imalatçılıktır.

Geniş anlamda tanımlamak gerekirse sanayi, turizm sanayisinde olduğu gibi müteşebbisin kurduğu, mal ve hizmet üreten ve gelir getiren faktörlerin bileşimidir.

Türkiye’de sanayi sektörü, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından:

- **Madencilik**
- **İmalat sanayi**
 - Tüketim malları
 - Ara malları
 - Yatırım malları
- **Enerji (elektrik, gaz ve su)** olarak sınıflandırılmıştır.

Türkiye ekonomisinde başlıca **imalat sanayi dalları** arasında gıda, dokuma, deri, giyim, kimya, ilaç, kauçuk ve plastik, bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, elektrikli teçhizat, otomotiv, kok ve petrol ürünleri, maden, orman, makine, madeni eşya, taşa ve toprağa dayalı sanayi dalları sayılabilir.

Günümüz dünyasında gelişmiş ülkelerin, aynı zamanda sanayileşmiş ülkeler olmaları, **ekonomik gelişme** ile **sanayileşme** arasında çok yakın bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkelerin sanayileşme seviyesi ile gelişmişlik seviyesi aynı anlama gelir. Gelişmiş ekonomi bir anlamda **sanayileşmiş ekonomi** demektir.

Osmanlı Devleti’nde Sanayi Sektörünün Gelişimi

Osmanlı devletinin ekonomisi tarıma dayalı olduğundan sanayi sektörü ikinci planda kalmış ve sanayileşme çabaları olumlu sonuç vermemiştir. **İngiltere de 18. yüzyıl ortalarında buharın makineye uygulanması** sonucu başlayan sanayileşme çabalarından Osmanlı devleti haberdar olmamıştır. Bu durum sanayileşme sürecinin ülkeye gelmesini engellemiş, böylece ekonomide makineye dayalı sanayileşme kurulamamış, geleneksel sisteme dayanan yerli sanayi de gerilemiştir.

İkinci Meşrutiyet’in 1908’de ilan edilmesiyle sanayileşme olmadan ülkenin kalkınamayacağını ileri süren devlet adamlarının sayısı artmaya başlamıştır. Gelişen milliyetçilik akımları, ekonomi alanında da kendini hissettirmiş ve Osmanlı sanayisinin teşvik edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın çıktığı yıla (1914) kadar olan dönem bazı yazarlarca **milli iktisat** dönemi ortak tanımlanmaktadır.

İkinci Abdülhamit’in iktidarda olduğu dönemde İttihat ve Terakki çevreleri, yöneticilerin sermayeyi gözetecekleri yerde kişilerin mal varlığına göz diktiklerini öne sürmüşlerdir. 1908 devrimi sonucunda iktidara gelen İttihatçıların liberal **Maliye Bakanı Mehmet Cavit Bey**, Osmanlı topraklarında sermaye birikiminin sınırlı ve dağılık olduğunu belirtmiştir.

Aralık **1913** tarihinde İttihat ve Terakki Hükümeti sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla **Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatını (Geçici Sanayi Yasasını)** yürürlüğe koymuştur. Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren

kuruluşların sayım sonuçları **1917** yılında yayınlanmıştır. Buna göre Osmanlı sanayisi tüketim malları ara mal ve üretmekte ancak yatırım malları üreten bir sanayi yapısına sahip değildir. 1915 sayımına göre ise Osmanlı sanayisinde sermayedar ve işçi dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Sermayedar	İşçi
Türkler	%15	%15
Rumlar	%50	%60
Ermeniler	%20	%18
Yahudiler	%95	%10

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar

Osmanlı'dan devralınan az sayıda sanayi kuruluşunun, yüksek düzeydeki rekabetten korunması ve sanayi sektörünün gelişebilmesi için, **1923 İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi'ne** katılan sanayiciler:

- Gümrük tarifeleri arttırılarak sanayinin dış rekabetten korunmasını**
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden düzenlenerek yürürlüğe konulmasını**
- Sanayi bankasının kurulmasını**
- Makine araç ve gereç ithaline vergi bağışıklığı sağlanmasını** da talep etmişlerdir.

Bu isteklerin büyük çoğunluğu Kongre'de karar altına alınmış ve Hükümet istenilenleri zaman içinde yerine getirmiştir. **9 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan bir yasa** ile ihracata dönük sanayilerin kullandıkları ithal hammaddeleri **gümrük vergisinden muaf tutulmuş**, 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, **1929 yılında da etkili bir gümrük korumacılığı başlatılmıştır.**

Hükümet, yerli sanayicilerin üretimini iç vergilerden muaf tutarak, prim ödeyerek, ucuz kredi sağlayarak, ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak korumuş ve Ekim 1929 tarihinde de spesifik tarifeler uygulayarak etkili bir koruma sağlamıştır. İthalattan alınan tüm vergilerin oranı Ekim 1929'da %26 iken, bu oran bir yıl sonra %38'e yükseltilmiştir.

Yeni spesifik tarifede bütün tarım makine, araç ve gereçleri bu sektörde makineleşmeyi teşvik etmek için gümrükten muaf tutulmuştur. Ayrıca, ulaştırma araçlarıyla, ülkede üretilmeyen sınai hammaddelerdeki spesifik vergi oranları düşürülmüş, buna karşılık tekstil, gıda, deri çimento, ağaç ürünleri, nihai tüketim malları ile yeni gelişmekte olan yerli sanayilere rakip ithal malları üzerindeki nominal vergi oranları yükseltilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası ilke olarak **özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmeyi esas almaktadır.** Devlet, özel girişimi desteklemiş, fakat özel sektörün yetersiz kaldığı, kârlı bulmadığı alanlarda ekonomiye müdahale ederek yatırım yapmıştır. Bunun tipik örneği, 5 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 601 sayılı Yasa ile şeker sanayisine yatırım yapacak özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar sağlanmasıdır.

Hükümet, **1927** yılında eski 1913 tarihli yasayı gözden geçirip genişleterek 15 yıl için **Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu** yeniden yürürlüğe koymuştur.

1932 yılında İnhisarlar **Umum Müdürlüğü** isimli devlet tekeli kuruluncaya kadar Türkiye'de tütün, ispirotolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelere ilişkin tekeller ayrı kuruluşlarca yürütülmüştür.

- Tütün, ispiroto ve ispirotolu içkiler ile tuz 1932'de
- Barut ve patlayıcı maddeler 1934'de
- Bira 1939'da
- Çay ve kahve 1942'de
- Kibrit 1946'de devlet tekeli altına alınmıştır.

17 Şubat **1925** tarihinde tarımda **Aşar Vergisi** Birinci İktisat Kongresi'nin önerileri doğrultusunda **kaldırılınca**, devlet önemli bir gelir kaybına uğramıştır. **Çünkü 1924 yılındaki devlet gelirlerinin %25'ini aşar vergisi sağlamakta idi.** Yeni tekellerin oluşturulmasıyla devletin elinde önemli miktarda sermaye toplanmış ve bu kaynaklar, 1933'ten sonra kamu tarafından sınai yatırımların finansmanında kullanılmıştır.

1927 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa sanayi sayımı yapılmıştır. Sayım, 1913-1915 Osmanlı sanayi sayımlarından farklı olarak tüm ülkeyi kapsamıştır. 1927 sanayi sayımında, Türkiye'de 65.245 işyeri belirlenmiştir. Yerli sanayinin ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması ve izlenen teşvik politikalarına rağmen istenilen başarıya ulaşılamaması sonucunda izlenen temel politikalar 1930'lu yılların ortalarından sonra değiştirilmiş ve ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. **1928** yılında, **Tarım ve Ticaret**

Bakanlıklarının birleştirilmesiyle İktisat Vekâleti kurulmuştur.

Devletçi Sanayileşme Yılları

Cumhuriyetin kurulmasından sonra geçen ilk 10 yılda, özel girişime dayanan liberal bir ekonomi politikası izlenmiş, özel sektör korunarak teşvik edilmiş ve sanayileşmede bu kesime öncelik verilmiştir. Kamu kesimi kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapmış, demir yolu gibi önemli alt yapı projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Fakat o günkü ekonomik şartlar, sermaye yetersizliği, girişimci azlığı, nitelikli işgücü eksikliği, dış rekabet gibi sebeplerle özel sektör eliyle sanayileşmede başarıya ulaşılamamış ve sektördeki büyüme, diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. **Devletçilik politikası, sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve devlet öncülüğünde planlı sanayileşme hedef alınmıştır.**

Bu ilke Osmanlılar zamanında da uygulanmış ve özellikle II. Meşrutiyet'ten (1908) ten sonra devlet birçok sanayi işletmesi kurarak işletmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nde devletçilik ilkesini **İsmet İnönü** mutedil devletçilik ilkesi olarak açıklamıştır. **Bu ilke 5 Şubat 1937 de Anayasaya konmuştur.** Bu ilkeye göre memleketin tüm ihtiyaçlarını karşılama görevi özel sektörle devlet arasında paylaşılmalıdır. Devletçilik politikasını izlemeye yönlendiren o günkü toplumsal ihtiyaçların dışında bazı dış faktörler de vardır. Bunlardan en önemlisi SSCB nin, Dünya Ekonomik krizini fazla hissetmemesi ve bu krizi batılı ülkelerden rahat atlattığıdır. Devletçilik İlkesi o dönemde kapitalist sisteme alternatif olmuştur. Ayrıca ABD de çıkan yasa ile ilk defa kapitalist ülkelerde bölge planlaması uygulaması da önemli bir gelişmedir. Türkiye'de uygulanan sanayi planları SSCB deki sanayi planlarından farklı olarak **doktriner** değil; **pragmatiktir.** Türkiye'deki devletçilik ilkesi kapitalizm ve sosyalizm arasında ve bunlara alternatif bir sisteme dönüşmemiş, yeni ekonomik kalkınma yaklaşımı niteliğini taşımıştır. 1927 de Teşvik-i Sanayi Kanunu başlayarak 1933 teki (ilk sanayi planı) politikanın da etkisiyle 1942 ye kadar özel sektör bu yasayla korunmuştur.

Devletçilik: kamunun piyasaya mal ve hizmet üretmek için işletmecilik yapmasıyla kısıtlanmış, hiçbir zaman bir devlet müdahaleciliğine dönmemiştir. Devletçilik Türkiye'de yoğun olarak sanayi sektöründe uygulanmıştır.

I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) kamu yatırımlarının tümünü kapsayan bir plandır.

BBYSP amacı: ithal edilmekte olan tüketim malları üretiminde belli artışlar sağlamaktır. Planın temel özelliği ithal ikamesini amaçlamasıdır. Plan döneminde 20 kadar fabrika kurulmuştur. Etibank ve Sümerbank bunların en önemlileridir.

II. Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942), ilk plana göre daha geniş tutulmuş. **Uygulamaya geçirilemeyen İBYSP'nin amacı, daha çok hammaddesi içeride bulunan hafif sanayi dallarında ithal ikamesine gitmektir.** İBYSP'de öncekinin (BBYSP'nin) aksine, ara ve yatırım mallarını kapsayan ağır sanayiye ağırlık verilmiş, maden ve hammaddelerin işlenerek ihracı amaçlanmış, madencilik sanayi, elektrik enerjisi üretimi ve liman yapımı gibi yatırımlara öncelik tanınmıştır. Bu niteliğiyle Plan, ithal ikameci bir sanayileşmeden daha ileri gitmeyi de hedeflemiştir. Fakat II. Dünya Savaşı bu sanayileşme planını büyük ölçüde durdurmuş, bir çok fabrika daha sonraki yıllar faaliyete geçebilmiştir. Bu dönemde ilki **1940** da uygulanan **Milli Korunma Kanunu** (iş saatlerinin uzatılması, özel işletmelere geçici olarak el konulması, ihracata asgari ; ithalata azami sınırlar konulması, temel ihtiyaç maddelerinin vesikayla dağıtılması), **12 Kasım 1942 Varlık Vergisi** ve **1942-1946 Toprak Mahsulleri Vergisi** uygulamaya konuldu. Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde sanayi sektörünün Gayri Safi Ulusal Gelir (GSUG) içindeki payı %10' lar seviyesinde seyretmiştir. 1929'dan sonra sanayi sektörünün GSUG ve sektör gelirlerinin büyümesinde düşme olmuştur. Bunun sebebi Dünyadaki ekonomik kriz dolayısıyla ortaya çıkan fiyat düşüşleri ve tarımsal üretimde kötü hava şartları etkili olmuştur.

Liberal Döneme Geçiş

İ. Dünya Savaşı yıllarında alınan vergiler iktidara karşı hoşnutsuzluğu arttırmıştır. 21 Temmuz 1946 tarihindeki seçimlerin sonucunda Türkiye çok partili sisteme yasal olarak geçmiştir. 1950-1960 dönemi alt yapı yatırımcılığı dönemi olarak bilinir. **Önemli karayolları, su, liman, enerji projeleri bu dönemde gerçekleştirilmiştir.** İthal ikamesi yerine; ihracatı teşvik, sanayi yerine tarım ve kamu kesimi yerine özel kesimi tercih eden liberal dönem 1958 İstikrar Kararlarının yürürlüğe girmesine kadar devam etmiştir. Ayrıca bu döneme kadar toplam yatırımların %21 i sanayi sektörüne yapılmıştır. Devletin ekonomideki payı küçültülmesi ilkesine rağmen; **DDYİ, PTT, Denizcilik Bankası, DMO (Devlet Malzeme Ofisi) KİT haline dönüştürülmüş; EBK, SEKA, T. Demir Çelik İşletmeleri ve T.C. Turizm Bankası kurularak KİT ler daha da genişletilmiştir.** Sanayi sektörü bu döneme kadar iç talebin de canlı olması sebebiyle hızla büyümüş, 1952-1957 döneminde sanayinin ortalama büyüme hızı % 12,5 gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. 1953 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir defa daha ulaşılamayan %19,2 lik büyüme hızına ulaşmıştır. Özellikle, ara malları ve tüketim malları alt dallarında yoğunlaşma olmuştur. Özel kesim yatırımları, şeker, çimento, pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinde ağırlık kazanmış ve bu dallarda aşırı kapasite yaratılmıştır.

Planlı Dönem: 1963-1977

1950 lerin ikinci yarısı Türkiye dağınık bir şantiye şekline dönüşmüştür. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce, planlama bir kurum olarak 1961 Anayasa'sına girmiştir. **1961 de DPT kurulmuş, 1963 de ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı BBYKP uygulamasına geçilmiştir.**

Türkiye’de 1963 yılından sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planı dönemlerinde sanayiye dayalı büyüme temel amaçlardan biri olmuştur.

1980 yılına kadar ithal ikamesi, 1980 sonrasında ise ihracata dönük sanayileşme politikası izlenmiştir.

Türkiye desanayi politikası, dış ticaret, yatırım, enerji, teknoloji, kalite iyileştirme, çevre, işgücü, KBİ ve rekabet gibi politikalarla doğrudan ilgilidir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda BBYKP (1963-1967): Daha çok sosyal içerikli olduğu için kırsal kesimin kalkınmasına yer verilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda İBYKP (1968-1972): İlk plana göre sanayileşme daha ön plandadır. İki planında ortak noktası ithal ikameci sanayileşme modelinin benimsenmesidir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ÜBYKP (1973-1975): Ara ve tarım mallarında ithal ikamesini kamu sektörü sağlamış, özel sektör ÜBYKP dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştır.

Bu plan sanayileşme için çok önemlidir. Bu kalkınma planında AET ile ilişkilerdeki gelişmeler, Türk sanayinin 12 ve 22 yıllık sürelerde AET ye entegre olmasının hedeflenmesi yeni stratejilere yönelmeyi gerektirmiştir. Amaç, sadece kalkınma değil, aynı zamanda Batı’da yakalamaktır. (örnek ülke İtalya olarak alınmıştır).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda DBYKP (1975-1980) sınaî mal ihracatına önem verilmiş, fakat bu gelişme sanayileşmede strateji değişikliğine yol açmamıştır.

1980 yılına kadar ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olansanayi dallarına önem verilmemiş, özellikle dayanıklı tüketim malları sanayinde büyük ölçüde ithal ikamesi gerçekleştirilmiştir. Bunda, iç pazarın, optimal ölçekte tesislerin kurulup işletilmesine imkân vermesinin büyük etkisi vardır. 1970’li yıllarda iç pazarın dış rekabete karşı korunması sonucunda özellikle montaj sanayi dalında etkinlikten uzak, iç piyasada tekel yaratan bir sanayi yapısı meydana gelmiştir. 1980’e kadar izlenen ithal ikameci içe dönük sanayileşme modeli, özellikle dönemin son yıllarında dışa bağımlılığı artırmış ve ekonomide döviz ihtiyacının yükselmesine yol açmıştır. Bu gelişme, Türkiye’de ekonomik bunalımın ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuş ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına yol açmıştır.

İlk üç planda sanayi sektörünün GSUG içindeki payı hızla artmıştır. 1963 te pay % 17,1 iken; 1967 de % 20,7; 1968 de % 21,5 iken 1972 de % 22; 1973 de % 23,4 iken 1977 de % 24,8 olmuştur.

1963-1978 döneminde sanayi sektöründe yaratılan gelirin %85 i imalat sanayinde olup bu alt sektörde çalışanlar, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin yaklaşık % 90 ı kadardır.

1980 Sonrası Dönem

Türkiye Cumhuriyeti’nde 1980 yılına kadar geçen sürede (57 yıl) sanayileşme, **ithal ikamesi yönünde olmuştur.** Türk sanayi, öncelikle iç talebi karşılamak ve daha önce ithal edilen malları, ülke içinde üretip yurtiçinde satmayı amaçlamıştır. Bu yönde bir gelişmeyi, yeni kurulan sanayi dallarının çok uzun sürelerle gümrük ve diğer eş etkili vergilerle korunması, sanayicinin iç piyasa için üretim yapma rahatlığı, iç rekabetin bulunmaması ile tekel tipi üretimin vermiş olduğu rahatlık etkilemiştir.

Bunların sonucunda dışa kapalı ve rekabetçi olmayan bir sınaî yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapının başlıca özellikleri:

- Ölçek ekonomilerinden yararlanmayan küçük ölçekli işletme birimleri
- Düşük kapasite kullanımı, geri ve eskimiş teknoloji
- Rekabet eksikliğinden kaynaklanan düşük ve kalitesiz üretim
- Yerli girdi payını arttırmaya yönelik fakat aynı zamanda uzmanlaşmadan uzaklaşan üretim
- Pazarlarda tekelleşme
- Aşırı korumanın verdiği rahatlıktan kaynaklanan etkinlikten uzaklaşma
- Bütün bunların sonucunda yüksek maliyet ve dış pazarlardan soyutlanma şeklinde sıralanabilir.

Türkiye ekonomisi 1970’li yılların sonunda çok önemli bir ödeme gücüne ve döviz darboğazıyla karşılaşmıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında ekonominin dışa kapalı bir yapıda olması ve dolayısıyla izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasıdır. Türkiye’de bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikamesi politikası sonucunda negatif ithal ikamesine yol açılmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat

yapılmıştır. Böylece ithalata bağımlılık artmış ve üretimde kapasite kullanımı % 50 lerin altına düşmüştür. Bu darboğazı genişletmek amacıyla **24 Ocak 1980 de ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe girmiştir.** İthal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilerek, ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli

benimsenmiştir. Yatırım ve ara malların üretimine öncelik veren anlayış bırakılmış, sanayinin dışa açılmasına önem verilmiş önem verilmiş ve ithalatta liberalizasyona gidilerek Türk sanayi terbiye edilmeye çalışılmıştır.

Özellikle 1984'ten sonra ithalatın libere edilmesi, kaçakçılık ve karaborsayı büyük ölçüde engelleyerek haksız rekabeti ortadan kaldırmış, yabancı sermaye girişleri üzerinde olumlu etki yaratmış ve sanayinin dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi içinde yeniden yapılanmasını sağlamıştır

24 Ocak 1980 de alınan kararlar:

- İthalatta sınırlamalar ve kotalar uygulanacak
- İhracat ise sübvansiyon ve indirimlerle desteklenecek
- Esnek döviz kuru politikası izlenecek.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda yeni sanayi stratejisinin benimsenmesinde önemli bir faktörde Avrupa Topluluğu (AT) ile gümrük birliğini gerçekleştirme konusundaki tercihidir. İhracatı teşvik eden yeni politikalar sonucunda sanayiciler, iç piyasa yerine dış piyasalara yönelmeye başlamışlar ve iç piyasanın darlığından kurtulmuşlardır.

Dışa açılma Pazar genişlemesi imkânını yaratmış, bu durumda iç pazarın yetersiz olduğu sanayi dallarının gelişmesini teşvik etmiştir. Kapasite kullanım oranları artmış, tesislerin ölçekleri genişlemiş ve yeni yatırımlara gidilmiştir. Böylece maliyetler aşağı çekilerek rekabet şansı artmıştır. İhracat ile birlikte kalite yükselmiş, ambalajlar iyileşmiş, teknoloji gelişmiş, modern işletmecilik kuralları uygulanmaya başlanmış, dış pazarlar yakından izlenir olmuş, uluslararası finansman kuruluşlarıyla ilişkiler artmış, yeni pazarlama yöntem ve

teknikleri ülkeye getirilmiş, yönetimde profesyonelleşme başlamış, yabancı sermaye girişinin çoğalmasıyla yeni ortaklıklar yaratılmış ve yeni iş ilişkileri gelişmiştir. **En önemlisi ise Türkiye, kendisinin dışında başka bir dünya**

olduğunun farkına varmıştır. Bütün bunların sonucunda sanayi ürünleri üretimi ve ihracatı hızla gelişmiş, toplam ulusal gelir içinde sanayi sektörünün payı artmıştır. 1963 yılında başlayan planlı ekonomi döneminde Türkiye'de dokuz adet beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. **Planlı dönemde hedeflerin altında performans yakalanmıştır.**

Tarım sektörünün doğa şartlarına olan bağımlılığının devam etmesi sebebiyle sektörel hedeflerde daha fazla sapma olmuştur. Bu dönemde sanayileşmede başarılı olunmakla beraber, 1990'lı yıllarda krizlerin de etkisiyle sanayileşme hamlesi yavaşlamıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde (2007-2013) yıllık ortalama %7 büyüyecek Türkiye ekonomisinde üretimin sektörel bileşiminde sanayi ve hizmetler sektörlerinin ön plana çıkması hedeflenmiştir. Sanayi sektörünün üretim içindeki payının plan dönemi süresince artması ve dönem sonunda %27,2 seviyesine ulaşması, sanayi sektörü artış hızının ekonomik büyümenin üzerinde gerçekleşerek yıllık ortalama %7,8 olması beklenmektedir.

Uluslararası yatırım danışmanlık kuruluşu olan **Goldman Sachs**'in tahminlerine göre, Türkiye'nin gelecek yıllarda büyüme trendleri aynı yönde olduğu taktirde **2050 yılında dünyanın 9'uncu büyük ekonomisi** olacağı tahmini gerçekçi değildir.

TÜSİAD'ın hazırladığı **Vizyon 2050 Raporu**'na göre de 2050 yılında Türkiye dünyanın en büyük ilk **10 ekonomisi içinde yer almayacaktır.**

J. Fouré ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışmada da Türkiye 2050 yılında ilk 10 ülke arasında yer **almamaktadır.** 2010, 2025 ve 2050 yıllarında dünya ekonomisi içindeki ilk 8 ülke aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Tablo 5.4
Dünya
Ekonomisinde 8
Ülkenin Yıllara Göre
Dünya Gelirleri
İçindeki Ülkelerin
Payları (%)

Ekonomiler	2010	2025	2050
AB (27)	29	23	17
ABD	27	22	17
Japonya	9	8	5
Çin	7	14	20
Brezilya	2	2	2
Hindistan	2	4	7
Rusya	2	2	3
Diğerleri	22	25	29

Sanayide Yapısal Değişim

Türkiye'de imalat sanayinde üretilen mallar, **36 sanayi dalında sınıflandırılmış** ve tüketim, ara ve yatırım malları üreten sanayi dalları içinde ele alınmıştır. Tüm dayanıklı tüketim malı alt sektörleri, yatırım malı üreten sektörlerdir.

AB ile 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi sonucunda Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile

topluluğun yetki alanına giren ürünleri kapsayan serbest dolaşım başlamıştır. AB ile Gümrük Birliği sonrasında Ortak Gümrük Tarifesi üstünde oranların uygulandığı kâğıt, deri ve deri mamulleri, seramik, tarım alet ve makineleri ile otomotiv gibi bazı malların ithalatından alınan vergilerde 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren %50 lik son indirim yapılmış ve OGT'ye uyum sağlanmıştır. Böylece sanayide üçüncü ülkelerle rekabet artmıştır.

Kalkınma planlarında sanayide yapısal değişim, sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mallarının payının artmasına bağlıdır. 1980 sonrasında izlenen politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde tüketim mallarının payında bir düşüş gözlenirken ara ve yatırım mallarının payında artış olmuştur. Tüketim malları içinde ilk sırayı %20 oranı ile **gıda sanayi** almıştır. Ara mallarında **petrol** %10'luk bir yer tutmuş, yatırım malları içinde ise en büyük pay %15 le **madeni eşya** sanayine aittir.

Dünyada sanayi sektöründe uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler doğal kaynak zenginliğinden çok, sahip olunan **teknoloji seviyesine** bağlı bir duruma gelmiştir. İmalat sanayinde, yüksek katma değerli mal üretimini artırarak yapısal dönüşümün hızlandırılması temel amaçtır.

Sanayi Sektörünün Katma Değer İçindeki Yeri İmalat Sanayi

Sanayi sektörü, 2007 yılına kadar hızla büyümüş, Küresel Finansal Kriz'den olumsuz yönde etkilendiği için sektörün büyüme hızı 2008 yılında %1,1, 2009 yılında ise -%6,9 olmuştur. 2009 yılında yaşanan küresel krizin ardından imalat sanayisinde 2010 yılından sonra belirgin bir iyileşme yaşanmıştır. Bu dönemde üretim, istihdam, kapasite kullanım oranları ve özellikle dış ticaret hacminde önemli artışlar gerçekleşmiştir.

2010 yılında yurt içi talepte ve ihracatta gözlenen yükselmenin etkisiyle imalat sanayi, sanayi sektörü içinde en hızlı büyüyen alt sektördür.

Türkiye'de imalat sanayi son yıllarda hızlı büyüme göstermiş ve kapasite kullanım oranları artmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere karşılık **Türkiye'de imalat sanayinin karşılaştığı önemli yapısal sorunlar:**

- Kredi maliyetlerindeki yükseklik
- Düşük fiyatlı ithalattan kaynaklanan haksız rekabet
- Bürokratik işlemlerin fazlalığı
- Kamu kaynaklı bazı girdilerin fiyatlarının uluslararası fiyatlara göre yüksek oluşu
- Teknoloji üretiminde yetersizlik
- İleri teknoloji kullanımının hızlı yaygınlaştırılmaması
- Nitelikli işgücü eksikliği
- Yüksek katma değerli ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti
- İşletmelerin üretim ve yönetim yapılarında modernizasyon ihtiyacıdır.

Yapısal sorunların çözümü sanayinin üretim ve istihdamdaki payını artıracaktır. Diğer yandan uluslararası piyasalarda ülke ekonomisinin rekabet gücü artıracak ve bu durum ödemeler dengesine olumlu yansıtacaktır. Yapısal sorunların çözümünde en önemli husus ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde büyümesi ve kalkınması olacaktır.

Madencilik

Madencilik, sektör içinde çok önemli bir yere sahip değildir. 2003 yılında sanayi sektörü katma değeri içindeki payı %1,0 iken oran 2011'de %1,3 olmuştur. Bu alt sektörün büyüme hızı da zaman içinde büyük dalgalanma göstermiştir. Madencilik sektörü üretim endeksi 2011 yılında bir önceki yıla göre %2 oranında artmıştır.

Sektör üzerindeki etkisi 2008 yılının son çeyreğinden sonra hissedilen küresel kriz, dünya ekonomisinde ham petrol, doğal gaz ve metalik maden fiyatlarında düşüselere ve üretim azalmalarına yol açmıştır. Türk madenciliğine de etki eden bu gelişmeler sonucunda 2008 yılı Kasım ayından itibaren üretim ve ihracat azalmış, 2010 ve 2011 yıllarında ise artmıştır.

Enerji

Türkiye ekonomisinde elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımını kapsayan enerji alt sektörünün GSYH içindeki payı ortalama %2 civarındadır. 2003 yılında %1,9 olan pay, 2011'de %2,4'e çıkmıştır. Enerji girdilerinde uluslararası enerji piyasalarındaki yüksek talep artışlarına paralel olarak 2008 yılında yurtiçi elektrik ve doğal gaz fiyatlarında büyük artışlar meydana gelmiştir. 2008 yılının ikinci yarısından sonra krizin etkisiyle enerji fiyatları azalma eğilimine girmiştir. Türkiye'de sanayide kullanılan enerji girdi fiyatlarının

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamalarına göre yüksek olması sektörün rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. OECD ülkelerinde Japonya ve İtalya'dan sonra en pahalı sanayi elektriğini Türkiye kullanmaktadır.

Dünyada nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme, doğal kaynaklara ve enerjiye olan talebi artırdığı için enerji arz güvenliği stratejik bir öneme sahiptir. Bu bakımdan Türkiye, verimli ve sürdürülebilir enerji üretimine yönelmektedir. Dünyadaki eğilimlere paralel olarak Türkiye’de de nihai enerji tüketiminde elektrik enerjisinin payı giderek artmaktadır.

2011 yılında ortalama net elektrik tüketiminin:

- %46’sı Sanayide
- %24’ü Meskenlerde
- %14’ü Ticarethanelerde
- %4’ü Resmî kurumlarda
- %12’i Diğer kesimlerdetüketilmektedir.

Toplam tüketimin %14’ünü kayıplar oluşturmaktadır. 2012 yılında elektrik santralleri toplam kurulu gücünün %3,2 oranında artarak **53.420 MW’a** ulaşacağı öngörülmektedir.

Elektrik üretimindeki kaynak paylarının önemli ölçüde aynı kalması,

- Doğal gaz yakıtlı santrallerin %43,4
- Hidrolik santrallerin %24,4
- Linyit yakıtlı santrallerin %16,7
- Rüzgâr ve jeotermalelektrik üretimi toplam payının ise % 2,4’e yükseleceği öngörülmektedir.

Sanayi Sektöründe Sorunlar, Sanayileşme Politikaları ve Sanayi Stratejisi Sanayi Sektöründe Sorunlar

Son 20 yılda dünyada sanayi sektöründe yapısal değişimler yaşanmakta, gelişmiş ülkelerde imalat sanayi teknolojisinde hızlı gelişmeler görülmektedir. Gelişme yolunda olan ülkelerde imalat sanayinin yapısı hammadde ve emeğe dayalı üretimden, teknoloji yoğun üretime dönüşmektedir. **Dolayısıyla, ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlüğünü yeni teknolojiler belirlemektedir.** Hızlı teknolojik gelişmenin yanında, dünya ticaretinin giderek serbestleşmesiyle beraber rekabet de hızla artmaktadır. Gelişmiş ülkeler çeşitli araçlarla kendi sanayilerini destekleyerek yapısal uyum ve rekabet gücünün sürdürülmesi yönünde politikalar uygulamaktadır. Bu gelişmeler, **bilim ve teknoloji politikalarını ön plana çıkarmakta ve AR-GE çalışmalarına daha fazla kaynak ayrılmasını gerektirmektedir.**

Mikroelektronik, ileri malzeme teknolojileri, moleküler biyoloji ve biyo-teknoloji alanında yapılan araştırmalar, ortaya çıkan yenilikler ve bunların sanayi sektörüne aktarılması, sanayileşmede yeni teknolojilerin bir girdi olarak üretim faktörleri arasında yer alması, esnek üretim teknolojilerinin kullanılması, KOBİ’lerin gelişmesi ve ekonomide etkinlik sağlaması, sanayide yapısal bir değişim yaratmıştır. Bu gelişmelerden Türk sanayi sektörü de etkilenmektedir.

- Türkiye’de sanayinin %50’si Marmara, %20’si Ege Bölgesi’nde yoğunlaşmıştır. Bu durum ülkede iç göçlerin doğmasına, iller ve bölgeler arasında gelir dağılımında bozulmalara yol açmakta, doğal afetler sırasında büyük ölçüde etkilenme gibi sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için sanayi yatırımlarının coğrafi dağılımının değerlendirilerek sanayi planlarının yapılması, geri kalmış bölgelerde alt yapıların kamu tarafından karşılanması gerekir.
- Türkiye, insan gücü kaynaklarını arttırırken, ileri teknoloji alanlarına yatırım yaparak katma değeri yüksek ürünler üretimine önem vermek zorundadır.
- Türk sanayinin dünya ölçeğinde rekabetçi bir yapıya kavuşması için AR-GE’ye daha fazla pay ayırması gerekmektedir.

Bilgiye dayalı bir ekonominin başarısını, yeni ve geliştirilmiş ürün ya da üretim süreçleri gibi ticari formlara dönüştürülebilir teknolojik bilgi belirlemektedir. Teknolojik performansın en iyi ölçütlerinden biri de patentlerdir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü’nün (WIPO) patent başvurularına ilişkin 2012 yılında yayınlanan raporuna göre, 2011 yılında toplam patent başvuru sayısı 181.900’e ulaşmıştır.

En çok patent başvurusu yapan ülkeler ABD (48.596), Japonya (38.888) ve Almanya’dır.

Türkiye’de 2011 yılında patent başvuru sayısı 541’dir. 2011 yılında patent başvurusu yapılan ürünlerin başında dijital iletişim teknolojileri (%7,1), elektrik ekipmanları (%6,9), tıbbi teknolojiler (%6,6) ve bilgisayar teknolojisi (%6,4) gelmektedir.

2002 yılından sonra Türkiye’de özellikle dokuma, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde üretim gerilemiştir. Buna karşılık AB ile gerçekleşen gümrük birliği sonrasında üretimde orta ve yüksek teknolojili imalat sanayi sektörlerinin payı artmıştır. Otomotiv, makine, elektronik ve beyaz eşyadaki yüksek ihracat artışları bu eğilimin devam etmesinde etkili olmuştur.

- Türkiye’de dokuma, hazır giyim, deri gibi geleneksel sektörler başta olmak üzere tüm alanlarda yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesini sağlamak üzere markalaşmanın desteklenmesi faaliyetlerine ve **Turquality** sisteminin uygulanmasına önem verilmelidir.
- Katma değeri yüksek tasarımlar yaratılmasına, uluslararası alanda Türk tasarımlarının tercih edilme konuma getirilmesine yönelinmelidir. Bu çalışmaları yapmak üzere 2009/15355 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile **Türk Tasarım Danışma Konseyi** kurulmuştur.

TURQUALIT®: Dünyanın devlet destekli ilk ve tek markalaşma programıdır. Türkiye’de rekabet avantajını elinde bulundurduğu ve markalaşma potansiyeli olan ürün gruplarına sahip firmaların, üretimlerinden pazarlamalarına, satışlarından satış sonrası hizmetlere kadar bütün süreçleri kapsayacak şekilde yönetsel bilgi birikimi, kurumsallaşma ve gelişimlerini sağlayarak uluslararası pazarlarda kendi markalarıyla küresel bir oyuncu olabilmeleri amacıyla oluşturulan bir destek platformudur.

Dünya Rekabet Yılığ 2011 raporuna göre, 2010-2011 döneminde Türkiye’nin rekabet gücü artmıştır. Dünya Ekonomik Forumu’nun hazırlanmış olduğu **Küresel Rekabet Raporu’nda** ise Türkiye 2010 yılında 61’inci sırada (139 ülke arasında) iken, 2011 yılında 59’uncu sıraya (142 ülke içinde) yükselmiştir.

Rapor’da ilk sırada İsviçre, ikinci sırada Singapur, üçüncü sırada İsveç yer almaktadır.

Sanayileşme Politikalarında Değişim

Türkiye ekonomisinde gerek sanayi sektörü ve gerekse imalat sanayi, 1960’lı yıllardan sonra önemli gelişim göstermiş, imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payı yükselmiştir. İmalat sanayi bu gelişim sürecinde birincisi 1960’larda ikincisi 1980’lerde olmak üzere iki önemli aşamadan geçmiştir. 1960’larda ithal ikameci ve devletin aktif rol aldığı politikalar sanayileşmeye katkıda bulunmuş, ancak bu süreç 1970’lerde krize girmiştir.

24 Ocak 1980 Kararlarının temellerinden birini oluşturan ihracata dayalı sanayileşme stratejisiyle birlikte imalat sanayi hızla gelişmiştir. Bu gelişim, 1990’lardaki makro ekonomik istikrarsızlıklar sonucu yerini tekrar duraklamaya bırakmıştır.

Politikalar	1960-1980 Dönemi	1980-2012 Dönemi
Dış dünya ile ilişkiler	İthal ikameci ve mutlak koruyucu politikalar. Yerli üretimi olan mallarda (sektörlerde) ithalata bütünüyle yasaklanması.	İhracata dayalı sanayileşme, düşük tarifeler ve kotalar ile dış dünyaya açılma.
Kur, faiz, fiyat politikaları	Değerli TL, faiz ve fiyat kontrolleri, dönem sonunda döviz krizinin yanı sıra ara mali ithali ve faizde darboğaz.	Döviz kuru politikalarıyla ihracatın desteklenmesi, fiyat ve faiz denetimlerine son verilmesi ve ara mali ithalata patlama.
Sanayileşmede kamu rolü	Merkezi planlamaya dayanan kamu yatırımları, devletçi politikalar, KİT’ler yoluyla özel sektöre ucuz girdi verilmesi.	Sanayi sektöründe kamu yatırımlarının sınırlandırılması, KİT’lerin özelleştirilmesi.
Teşvik politikaları	İmalat sanayi yatırımlarına yönelik aktif bir teşvik politikası, iç pazara yönelik sanayi yatırımlarının teşviki.	İmalat sanayi dışındaki sektörlerde de yayılan bir teşvik politikası, parasal teşvikler yerine vergi indirimi muafiyeti gibi uygulamaların öne çıkışı, ihracata yönelik doğrudan teşviklerin artırılması.
Sanayide ortaya çıkan sorunlar	Dönem sonunda rekâbet edememe sebebiyle verimsiz ve uluslararası düzeyden yüksek fiyatla üretim yapan bir imalat sanayi, dış pazarın hedeflenmemesi sebebiyle imalat sanayinde ölçeğin optimumun altında kalması.	Dönem başında verimlilik ve ihracat artışına karşılık, özel sektörün rekâbet gücünü zamanla kaybetmesi, küreselleşmeyle artan rekâbet karşısında düşük katma değerli sektörlerin gelişmesi, küresel pazarda Çin’in rekabeti sonucunda emek-yoğun sektörlerde pazar kaybı.

*Tablo 5.6
Türkiye’de Sanayileşme Politikaları.*

Türkiye Sanayi Stratejisi

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’na hazırlanan, AB müzakere sürecindeki işletmeler ve sanayi politikası müzakere başlığının kapanış kriterleri arasında yer alan **Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi** ve **Eylem Planı 2011-2014**, Yüksek Planlama Kurulu’nun 7 Aralık 2010 tarih ve 2010/38 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Stratejinin amaçları:

- ✎ Türk sanayisinin rekabet edilebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek dünya ihracatından daha fazla pay alan
- ✎ Ağırıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojili ürünlerin üretildiği
- ✎ Nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü

hızlandırmayı amaçlamaktadır.

Strateji, AB'deki sanayi politikası yaklaşımlarıyla uyumlu, Türk sanayisinin güçlü ve zayıf yönleriyle sahip olduğu fırsatlar ve karşı karşıya kaldığı tehditler sonucu oluşturulan bir politika çerçevesini içermektedir. Stratejinin vizyonu, orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olarak belirlenmiştir. Orta ve yüksek teknoloji sektörlerin üretim ve ihracat içindeki ağırlığının artırılması ve düşük teknoloji sektörlerde katma değeri yüksek ürünlere geçilmesi stratejik hedeflerdir. Belge'nin eylem planında yatay sanayi politikası alanları, sektörel sanayi politikası alanları ile uygulama, izleme ve koordinasyon başlıkları altında hedefler açıklanmıştır. Yatay sanayi politikası alanları kapsamında yatırım ve iş ortamının iyileştirilmesi alanında sanayi sektöründe girişimciliğin yaygınlaştırılmasına yönelik eğitimler verilmesi ve destekler sağlanması öngörülmüştür.

Ünite 6 – Temel Sektörde Gelişmeler III: Hizmetler Sektörü

Hizmetler Sektörünün Kapsamı ve Türkiye'deki Durumu

İngiliz klasik iktisatçısı **Colin Grant Clark** ve Fransız iktisatçısı **Jean Fourastie** ekonomik gelişme ve kalkınmada en büyük itici gücün teknik gelişme olduğunu ve ülkelerin hangi seviyede olduklarının buna göre belirlendiğini ifade etmişler, ekonomideki sektörleri “üç sektör” altında toplamışlardır.

- Birincil (primary) sektör olarak tarım**
- İkincil (secondary) sektör olarak sanayi**
- Üçüncül (tertiary) sektör olarak hizmetler** şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in (BM) yapmış olduğu ayırma göre hizmetler sektörü:

- Hükümet hizmetleri
- Genel kamu hizmetleri
- Teşebbüs ve özel kuruluşların hizmetleri
- Dinlenme, eğlence ve benzeri hizmetler ile kişisel hizmetleri kapsamaktadır.

Tüm bu hizmetler, son yıllarda teknolojik yeniliklerin katkısıyla büyük gelişme göstermiş ve hizmetler sektörü ticaretinde önemli artışlar olmuştur.

- Hizmetlerin temel özelliklerinden biri, gayrimaddi ve görünmez olmalarıdır.** Oysa mallar maddi ve görülebilir niteliktedir. **Hizmetler genelde mallardan farklı olarak depolanamaz.** Mal ve hizmetlerin farklı özelliklerinin olması, uluslararası işlemlerin şekillerini de etkilemektedir. Mallarla ilgili uluslararası ticaret, malların bir ülkeden diğer ülkeye fiziki hareketini içerir. Oysa çok az hizmet işlemi sınır ötesi hareketi gerektirir. Sınır ötesi işlemlere örnek olarak telekomünikasyon ile iletilen hizmetler (bankalar aracılığıyla para transferi) veya mal ticareti kapsamındaki hizmetler (bir danışmanın teknik raporu veya bir CD veya DVD'ye yer alan yazılım) verilebilir.
- Mallar ve hizmetler arasındaki temel farklılıklardan birisi de ülkelerin yerli sanayilere sağladığı korumalardır.** Mal üreten sanayiler, genelde tarifeler, miktar kısıtlamaları ve diğer sınır önlemleriyle korunmaktadır.
- Hizmetlerin gayri maddi niteliği ve birçok hizmet işleminin sınır ötesi hareketi içermemesi dolayısıyla sektör, ulusal düzenlemeler ile korunmaktadır.** Bu tür düzenlemeler, yabancı hizmet sağlayıcılarının (bankalar ve sigorta şirketleri) hizmet sunmaları için gerekli şubeleri kurmalarını veya yatırım yapmalarını yasaklayabilir. Ulusal düzenlemeler, hizmet sunan gerçek kişilere ayırıcı bir şekilde uygulanabilmektedir.
- Az sayıda hizmet işleminin niteliği tüketicilerin hizmetlerin verildiği ülkeye gitmesini gerektirmektedir.** Ülkeleri ziyaret eden turistler veya yüksek öğrenim için başka ülkeye giden öğrenciler gibi. Dolayısıyla, **bir ülkenin sınırları ötesine fiziki geçişi gerektiren mallara ilişkin uluslararası işlemlerden farklı olarak hizmetler, aşağıdaki hizmet sunumu yollarından birisi veya hepsinin bileşimi ile sağlanmaktadır. Bunlar:**
 - Hizmetlerin sınır ötesi dolaşımı**
 - Tüketicinin ihracatçı ülkeye hareketi**
 - Hizmetin sağlanacağı ülkede ticari varlık oluşturulması**
 - Gerçek kişilerin hizmet vermek üzere başka bir ülkede geçici dolaşımıdır.**

Hizmetler ticaretinin büyümesinde elektronik ticaretin (e-ticaret) hızlı gelişiminin etkisi vardır. E-ticaretin

uluslararası kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Genel olarak, mal ve hizmetlerin elektronik araçlarla dağıtımı, pazarlaması, satışı veya teslim edilmesini kapsamaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü hizmetler sektöründeki ekonomik faaliyetleri 12 başlık altında toplamıştır:

Ticari hizmetler	Meslek hizmetleri, bilgisayar hizmetleri, AR-GE hizmetleri, emlak hizmetleri, kira hizmetleri, diğer ticari hizmetleri kapsar.
İletişim hizmetleri	Posta, kurye, telekomünikasyon, görsel-işitsel ve diğer hizmetleri kapsar.
İnşaat ve mühendislik hizmetleri	Binalar için genel inşaat çalışmaları, inşaat mühendisliği için genel inşaat çalışmaları, tesisat ve montaj çalışmaları, bina tamamlama ve nihai çalışmalar ile diğer hizmetleri içine alır.
Dağıtım hizmetleri	Toptan satış ticareti hizmetleri, perakende hizmetleri, franchising ve diğerlerini kapsar.
Eğitim hizmetleri	İlköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, lise seviyesinde eğitim hizmetleri, yükseköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, erişkin eğitimi ve diğer eğitim hizmetleri alt başlıklarına ayrılır.
Çevre hizmetleri	Kanalizasyon hizmetleri, atık imha hizmetleri, hıfzıssıhha ve benzeri hizmetlerdir.
Mali hizmetler	Sigorta ve sigortacılığa bağlı hizmetler ile bankacılık ve diğer mali hizmetler olarak iki ana başlıktan oluşur.
Sağlığa ilişkin hizmetler	Hastane hizmetleri, insan sağlığına ilişkin diğer hizmetler ve sosyal hizmetlerdir.
Turizm ve hizmetleri	Otel ve restoranlar (yemek sunma dahil olmak üzere), seyahat acenteliği ve tur operatörlüğü hizmetleri, turist rehberliği hizmetleri ve diğerleridir.
Eğlence, kültür ve spor hizmetleri	Eğlence hizmetleri (tiyatro, canlı orkestra ve sirk hizmetleri ve dahil olmak üzere), haber ajansı hizmetleri, kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler, spor ve diğer rekreasyon hizmetleri ile diğer hizmetleri kapsar.
Ulaşım (taşımacılık) hizmetleri	Deniz, iç su, hava, uzay, demiryolu, karayolu, boru taşımacılığı, tüm taşımacılık maddelerine bağlı hizmetlerdir.
Diğer Hizmetler	

Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü

Günümüzde hizmetler sektörünün gelişmesi ekonomik kalkınmanın (gelişmenin) önemli göstergelerinden biridir. Hizmetler sektöründe yeni faaliyet alanlarının ortaya çıkması ve mevcutlarının etkinliğinin artması, sektörün yarattığı katma değeri ve istihdamı artırmaktadır.

o Hizmetler alt sektörleri içinde ulusal gelire katkı bakımından en hızlı gelişen alt sektör ticarettir.

Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörünün payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı %44,9 iken, 1980’de oran %48,4’e, 1985’de %55,9’a, 1990’da %52,2’ye ve 2011 yılında %72,5’e yükselmiştir. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı ise 2011 yılında %55 olmuştur.

Ticaret sektörünün büyümesinde sektör içinde yer alan turizmin son yıllardaki hızlı gelişimi önemli rol oynamıştır. Devlet hizmetlerinin katkısının azalması ise 1980’den sonra devletin ekonomideki küçülmesine bağlanabilir. **Hizmetler sektörünün ikinci önemli alt sektörü ulaştırma ve haberleşmedir.** İnşaat, mali aracı kuruluşlar, konut, serbest meslek hizmetleri ile izafi banka hizmetleri alt sektörlerinin payında son 10 yılda önemli bir gelişme gözlenmemiştir. 2008 yılında hizmetler sektörü çok az büyürken (%0,3) 2009 yılında büyüme hızı negatif (-%3,2) olmuştur. Sektör 2010 yılında %8,5 2011’de ise %7,8 oranında gelişmiştir.

2011 yılında ekonomik faaliyetlere göre GSYH içinde en büyük pay %72.5 ile hizmetler sektörüne aittir.

HİZMETLER	Girişim Sayısı (Yüzde Pay)		Çalışan Sayısı (Yüzde Pay)		Katma Değer (Yüzde Pay)		Katma Değer Oranı	
	2008	2009 ⁽²⁾	2008	2009 ⁽²⁾	2008	2009 ⁽²⁾	2008	2009 ⁽²⁾
İNŞAAT	100	100	100	100	100	100	0,38	0,41
Finans ve sigorta faaliyetleri ⁽³⁾	4,2	4,9	9,8	9,7	9,9	8,9	0,20	0,20
Ticaret	52,0	50,2	42,9	40,8	32,5	56,3	0,47	0,45
Turizm	9,3	9,3	9,1	8,7	3,9	3,6	0,30	0,30
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	19,3	19,2	13,7	14,3	17,7	15,2	0,29	0,28
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	7,1	7,9	12,5	13,8	13,2	12,4	0,47	0,49
Eğitim	0,4	0,4	2,3	2,4	1,7	1,6	0,56	0,58
Sağlık	1,7	1,7	2,7	2,8	2,7	2,5	0,50	0,49
Diğer hizmet faaliyetleri	5,6	5,6	3,4	3,5	1,6	1,4	0,35	0,30

Tablo 6.1 Hizmetler Sektöründe Temel Göstergeler

Kaynak: Faaliyetler Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s.179

Sanayi sektörünün payı %19,2, tarım sektörünün payı %8,3 olmuştur. 2012 Yılı Programı’nda hizmetler alanında Türkiye’nin rekabet gücünün geliştirilmesi, katma değeri yüksek alanların payının ve bu alandaki istihdam seviyesinin yükseltilmesi, hizmet ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

Küreselleşen dünyada hizmetler sektörünü etkileyen eğilimler arasında hizmetler sektöründe teknoloji kullanımının yaygınlaşması, yeni hizmet alanları ve

mesleklerin ortaya çıkması, hizmet sunumunun yaygınlaşması, üretim ve hizmet alanlarının bütünleşmesi ve dış kaynaklardan edinmenin önem kazanması sayılabilir.

Ticaret Sektörü

Türkiye’de ticaret, hizmetler sektörünün en önemli alt sektörlerindedir. Ticaret sektörünün tarım ve sanayi gibi temel sektörlerin yanı sıra diğer hizmet alt sektörleri olan ilişkisi, özellikle üretim ve istihdam açısından önemlidir. Sektördeki rekabet ve verimlilik baskısı, teknoloji kullanımı ile modern tedarik zinciri yönetimi ve kombine taşımacılık sistemlerinin önemini artırmaktadır. Bilgisayar kullanımının ve online işlemlere güvenin giderek artması ve elektronik ticaretin (e-ticaretin) yaygınlaşması ticaret hizmetlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

- o **Ticaret hizmetleri sektöründe rekabetçi bir ortamda verimlilik artışının sağlanması, faaliyet hacminin büyütülmesi, teknoloji ve yenilikçiliğin özendirilmesi, KOBİ’lerin rekabet imkanlarının geliştirilmesi temel amaçtır.**

Ulusal gelir hesaplarında toptan ve perakende ticaret diğer bir deyişle **iç ticaret**, ulusal gelire katkı açısından bütün hizmet sektörleri arasında en hızlı gelişen alt hizmet sektörüdür.

Toptan ticaret yapan işletmeler arasında:

- **İlk sırada gıdamaddeleri**
- **İkinci sırada dokuma-giyim eşyası ve mobilya**
- **Üçüncü sırada ise kereste ve yapı malzemesi ticareti yapan işyerleri gelmektedir.**

Ticaret sektörü diğer sektörlerle olan yakın bağlantısı sebebiyle diğer sektörlerdeki gelişmelerden etkilenmekte ve bağlantılı olduğu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir.

Ulaştırma Sektörü

Ulaştırma sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetlerini kapsamaktadır. Türkiye’nin geniş yüzölçümü ve üç tarafının denizlerle çevrili olması, Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle sektörün ekonomideki yeri önemlidir. Osmanlı Devleti zamanında ihmal edilmiş olan sektör, Cumhuriyet Dönemi’nde hızla gelişmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında daha çok demiryollarına, 1950’li yıllardan sonra ise karayollarına önem verilmiştir.

- o **Ekonominin büyümesi ve pazar için üretim yapabilmesi, ulaştırma ile haberleşme hizmet alt sektörlerinin gelişimine bağlıdır.**

Ulaştırma sektöründeki amaç, gelişen ekonomik ve sosyal yaşamın ihtiyacı olan ulaştırma altyapısının zamanında, ekonomik ve güvenli bir şekilde inşa edilmesidir.

Ekonominin pazara açılması ve bölgesel fiyat farklılıklarının ortadan kalkması, sektörün büyümesiyle mümkündür. Sektörde toplam yatırımlarda kamunun payı azalmakla birlikte yine de özel sektörden fazladır. Türkiye’de yük taşımalarında ağırlık karayollarındadır. Yurtiçi yük taşımalarının %90’ını karayolları ile yapılmaktadır. Ucuz ve güvenli demiryollarının payı %3, denizyollarının payı ise %6,3’tür.

Karayolları ve Ulaştırma

Türkiye’de 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle karayolları yapımı hızlandırılmıştır. 1950 yılına kadar ülkede üstyapılı karayolu uzunluğu 24.200 km’dir. 1950 yılında 5539 sayılı Yasa ile Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak devlet yollarının bakım ve onarımından bu kuruluş sorumlu tutulmuştur. Katma bütçeli, tüzel kişiliğe sahip Genel Müdürlük önceden Bayındırlık Bakanlığına bağlı iken, günümüzde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı’na bağlanmıştır. **Günümüzde karayolları, devlet, il ve köy yolları olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.**

Devlet yolları, bölge ve il merkezlerini, deniz ve hava limanlarını birbirine bağlayan birinci derecede ana yollardır. İl yolları, il sınırları içindeki ikinci derecede yollardır. Bu yollar kent, kasaba, ilçe ve bucak merkezlerini birbirlerine, il merkezlerine ve komşu ildeki en yakın merkezlere bağlar. Bu yolların yapım, bakım ve onarımını ayrı kamu kuruluşları gerçekleştirmektedir.

2012 yılında Türkiye’de 2.080 km otoyol, 31.395 km devlet, 31.390 km il yolu vardır. Toplam yol uzunluğu

64.865 km’dir. Devlet ve il yollarının % 92’si, köy yollarının % 29’u asfalt kaplıdır.

Kamyon ve kamyonetle yük, otobüs ve minibüs ile yolcu taşımacılığı Türkiye’de son yıllarda en yaygın küçük işletmecilik alanı olmuştur. Son dönemde yeni karayolu inşaatlarının yanı sıra ulaşımda standartları yükseltmeye yönelik yenileme yatırımları artmıştır. Ulaştırma ağırlığın karayollarından diğer ulaştırma şekillerine kaydırılması gerekmektedir.

o **Türkiye’de ulaştırma sektörü yolcu ve yük taşıma esasına göre analiz edildiğinde karayolu taşımacılığının büyük ağırlığı olduğu görülmektedir.**

Demiryolları ve Ulaştırma

Karayollarının hızlı gelişimine karşılık, demiryollarında Cumhuriyet Dönemi’nde önemli bir atılım gerçekleştirilememiştir. Yüksek taşıma potansiyeline ve yük taşımacılığındaki ekonomik olma özelliğine rağmen demiryolu yapımı ve işletmeciliğine gereken önem Cumhuriyetin ilk yıllarında verilmiş fakat daha sonra bu politika terk edilmiştir.

19’ncü yüzyılda İngiltere’de başlayan demiryolu ulaşımı, **Osmanlı Devleti’nde ilk defa İzmir-Aydın hattının** (130 km) açılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu hattın inşa ve işletme hakkı 1856 yılında bir İngiliz şirketine ayrıcalık olarak verilmiştir. 11 Temmuz 1866 tarihinde 130km’lik bu ilk hat işletmeye açılmış, bunu 10 Ocak 1867 tarihinde 193 kilometrelik **İzmir-Turgutlu** hattı izlemiştir.

Padişah Sultan Aziz’in izniyle, İstanbul-Bağdat demiryolunun yapımına **4 Ağustos 1871** tarihinde Avusturyalılar tarafından başlanılmıştır. 1873’ün Ağustos ayında demiryolu İzmit’e ulaşmış, 1880 yılında yapım ve işletilmesi İngilizlere bırakılmıştır. 1889 yılında yapımına yeniden başlanmış, İzmit-Ankara arası 31 Aralık 1892 tarihinde işletmeye açılmıştır.

Osmanlı Dönemi’nde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan demiryollarının uzunluğu yaklaşık 4.136 km’dir. Cumhuriyet Dönemi’nde yabancıların ellerindeki demiryolları **25 Mayıs 1924 tarihinde çıkarılan 506 sayılı Yasa ile millileştirilmiş ve Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi kurulmuştur.**

Ana kentler arasındaki koridorlarda taşımacılık eski altyapı üzerinde sürdürülmektedir. 2010 yılı verilerine göre, demiryolu ile yolcu taşımacılığında toplam sayı yaklaşık 85 milyon kişiye ulaşmıştır. Toplam yolcu taşımacılığının üçte ikisi banliyö hatlarında gerçekleştirilmiştir.

Demiryolu altyapısının en önemli sorunu büyük nüfuslu kentler arasındaki demiryolu hatlarının yüksek hız ve kaliteli servise uygun olmamasıdır. Bu sebeple ana hatlarda yolcu taşımacılığı istenilen düzeyde değildir. Bu eksikliği gidermek için **Ankara-Eskişehir hızlı tren hattı** yapımı 5 yılda tamamlanmış ve **19 Ocak 2010** tarihinde hizmete açılmıştır. **Ankara-Konya hızlı tren hattında** ise **23 Ağustos 2011** tarihinden itibaren yolcu taşınmaya başlanmıştır.

Türkiye’nin iki büyük kentini birbirine bağlayacak olan **Ankara-İstanbul** hızlı tren hattının **2013 yılında** tamamlanması hedeflenmektedir. Hızlı tren projelerinin, Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayacak olan Marmaray’ın ve diğer demiryolu hatlarındaki yenileme yatırımlarının bitirilmesiyle demiryolu ulaştırmasının Türkiye ekonomisindeki ağırlığı artacaktır.

Denizyolları ve Ulaştırma

Deniz ulaşım hizmetleri, liman ve iskeleler arasındaki her türlü mal ve insan taşınmasını kapsar. Özellikle mal ulaşımında denizde taşıma en ucuz olanıdır. Özellikle ülkeler arası taşımacılıkta çok avantajlıdır. Bu avantajlarından dolayı günümüzde dış ticarete konu olan malların %80’inin taşınması deniz yolu ile yapılır.

Türkiye’de yurtdışı yük taşımacılığında denizyolları, karayollarının ardından ikinci sırada gelmektedir.

Ortalama bir hesapla karayolu ile yapılan ulaşıma göre deniz ulaştırması 75’e 1 oranında daha ucuzdur.

Dünya deniz yolu ticaretinde **konteynır taşımacılığı** büyük bir hızla artmaktadır. Konteynır taşımacılığı sayesinde limanlara gelen yük miktarı çoğalmıştır. Klasik taşımacılığın limana bağımlı olan sınırları

konteynırlarla birlikte kapıdan kapıya taşımacılığa kadar genişlemiş, limanlar konteynırların geçiş noktası durumuna gelmiştir. Konteynır taşımacılığı, özellikle pahalı mallar ve yükleme-boşaltmada zarar görme ihtimali yüksek olan mallar ile soğutma tertibatıyla taşınması gereken yüklerin taşınmasında büyük kolaylık sağlamaktadır.

Kabotaj hakkı, Cumhuriyet Türkiye’sinin elde ettiği uluslararası başarıların başında gelir. Bugünkü deniz ticaret filosu, sermaye varlığını kabotaj hakkını kullanarak yapmıştır. Bu hak, Osmanlı Devleti zamanında mevcut kapitülasyonların kaldırılması sonucu elde edilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması ise Lozan Barış

Anlaşması’nın 28’inci maddesi ile sağlanmıştır. **Kabotaj tekeli, 815 sayılı Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye**

(Kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dahilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun ile 19 Nisan 1926 tarihinde yasallaştırılmıştır. 1 Haziran 1926 da Lozan Anlaşması'na dayanılarak Türk limanları arasında sadece Türk gemileri eşya ve yolcu taşıma hakkını sahip olmuştur.

1933 yılında limanlar arasında yolcu taşıma hakkı, özel teşebbüsten alınarak devlete bırakılmıştır. 1938 yılında *Denizbank* kurulmuş, 1939'da iktisadi devlet teşekkülü olan Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü oluşturulunca, Denizbank bu kuruluşa devredilmiştir. 1952 yılında 5842 sayılı yasa ile Denizcilik Bankası TAO, Denizyolları Umum Müdürlüğü'nün yerini almak üzere Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir katma bütçeli kuruluş olarak yeniden organize edilmiştir.

20 Temmuz 1960 tarih ve 23 sayılı yasa ile iktisadi devlet teşekkülü (İDT) olmuştur. Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı TAO, dünya ve Türkiyedenizlerinde yük taşımacılığı yapmak üzere 5842 sayılı yasaya göre kurulmuştur

- **Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili ve büyük oranda su yoluna sahip olmasına rağmen, bu avantajını yeterli ölçüde kullanamamaktadır. Bu durumun iyileştirilmesi, ulaşımın deniz yoluna kaydırılması ülke ekonomisi, emniyetli taşıma ve çevre kirliliği açısından çok önemlidir.**

Ölçek ekonomisi yakalanamadığı için Türkiye'deki limanlara yeterli yük çekilememekte, Türkiye deniz yolunda transit bir ülke olamamaktadır. Bu sebeple Türkiye'de liman başına **elleçlenen** (handling) yük miktarları AB'nin Akdeniz'deki limanlarındaki ortalamalardan düşük kalmaktadır. Türkiye'nin deniz yolunda transit ülke olması için limanlardaki yük ve elleçleme miktarının Akdeniz'deki önemli limanları geçmesi gerekmektedir.

- **Elleçleme:** Gümrük gözetimi altındaki eşyanın asli niteliklerini değiştirmeden istiflenmesi, yerinin değiştirilmesi, büyük kaplardan küçük kaplara aktarılması, kapların yenilenmesi veya tamiri, havalandırılması, karıştırılması ve benzeri işlemleri ifade eder.

Hava Yolları ve Ulaştırma

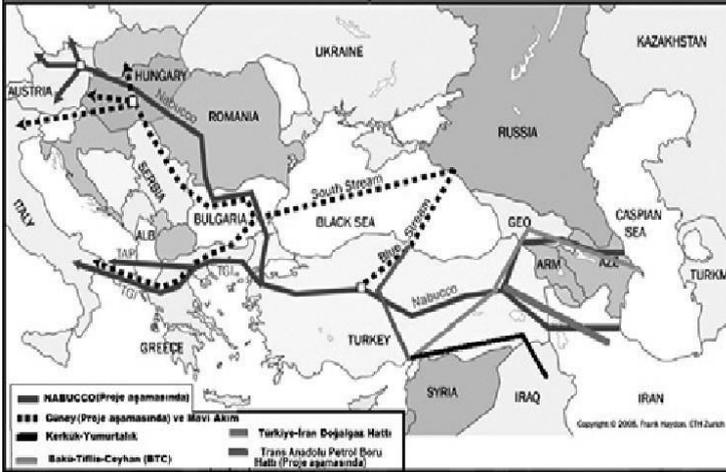
Havayolu ile ulaşım 20'nci yüzyılda büyük gelişim göstermiştir. Zaman kavramının giderek önem kazandığı günümüzde havayolları, ulaşım hizmetleri sektöründe stratejik bir öneme sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Cumhuriyet'in ilanından 10 yıl sonra 20 Mayıs 1933 tarih ve 2187 sayılı yasa ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak Havayolları Devlet İşletme Dairesi kurulmuştur. Daire, 1935 yılında Bayındırlık Bakanlığı'na bağlanmış, 1938'de 3424 sayılı yasa ile Ulaştırma Bakanlığı içinde bir İDT olan Devlet Hava Yolları'na dönüşmüştür.

1955 yılında 6623 sayılı Yasa'nın verdiği yetkiyle 01.03.1956 tarihinde yerli ve yabancı sermayeli (60 milyon TL sermayesi) Türk Hava Yolları (THY) Anonim Ortaklığı kurulmuştur. Uzun süre hava ulaşımında tekel konumunda olan THY, 1990'lı yılların başlarında özel hava yollarına da ulaşım hizmeti sunma hakkının verilmesiyle tekel olma konumunu kaybetmiştir.

26 Nisan 2001 tarihinde 4647 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Böylece, sivil havacılığı düzenlemeye yönelik çok önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. Mevcut yasanın 25'inci maddesi, "**ruhsat sahibinin ücret tarifeleri ile uygulama tarihini, yürürlüğe koymadan üç gün önce duyurmak kaydıyla ticari ve ekonomik şartlara uygun olarak belirleyeceği**" şeklinde değiştirilmiştir.

Havayolu taşımacılığı sektörüne sağladığı denetim ve hizmet karşılaştırma programları ile kuruluşların ürün ve hizmet kalitesini denetleyen **Skytrax 2011** değerlendirmesinde Türk Hava Yolları 2011 Dünya Havacılık Ödülleri'nde Avrupa'nın En İyi Havayolu ve Güney Avrupa'nın En İyi Havayolu ödülleri almıştır. Türkiye'de başlıca özel havayolu olarak **Onur, Pegasus, Sun Ekspres ve Atlas Havayolları** iç ve dış hatlarda hizmet sunmaktadır. Havacılık sektöründe artan rekabete paralel olarak ekonomik büyüme ve kişi başına gelirdeki artış, sektörün gelişmesini hızlandırmıştır.

Boru Hatları Taşımacılığı

*Türkiye'de
Tamamlanmış ve
Proje
Aşamasındaki
Petrol ve Doğalgaz
Boru Hatları*

Dünya ekonomisinde ham petrol ve petrol ürünleri taşımada denizyolları yanında boru hattı taşımacılığı 1960'lardan sonra hızlı bir gelişim göstermiştir.

- Türkiye'de ilk boru hattı 1966'da Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından **Batman-Dörttyol (İskenderun Körfezi)** arasında döşenmiş ve işletmeye açılmıştır. Bu hat, TPAO yanında Shell ve Mobil'in Siirt ve Diyarbakır illerindeki üretim arazilerine ikincil hatlarla bağlanmıştır.
- Türkiye-İrak Petrol Boru Hattının inşasına 1974'te başlanmış, hat 25 Mayıs 1977'de ~~hat~~ açılmıştır.
- Hazar havzasındaki ülkelerde üretilen ham petrolü boru hattı ile Akdeniz üzerinden dünya pazarına ulaştıracak **Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ana İhraç Boru Hattı Projesi 2005 yılında tamamlanmış ve hatta (BTC'ye) 25 Mayıs'ta petrol pompalanmaya başlanılmıştır.**
- Karadeniz petrolerini Akdeniz'e taşıyacak **Trans Anadolu Petrol Boru Hattı (TAP) projesinin temeli Adana-Ceyhan'da düzenlenen bir törenle Mayıs 2007'de atılmıştır.** TAP, Karadeniz sahilinde Samsun-Ünye arasından başlayan ve Akdeniz kıyısında Ceyhan Petrol Terminalinde son bulan 555 km uzunluğunda Türkiye'yi kuzey-güney doğrultusunda kesen ham petrol boru hattı sisteminin geliştirilmesini kapsayacaktır.
- Mavi Akım Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz nakletmek için Karadeniz geçişli boru hattıdır.** Çapın boru hattının Rus topraklarında kalan bölümünün işletmesini üstlenmiştir. Türk topraklarında bulunan bölümün işletmesi BOTAŞ tarafından gerçekleştirilmektedir. Mavi Akım **17 Kasım 2005** tarihinde açılmıştır.
- Kazak ve Kafkasya doğal gazını Türkiye'den** Avrupa'ya taşıyacak olan **Nabucco Hattı** ise projelendirme aşamasındadır. Hat, Ankara'da 13 Temmuz **2009** tarihinde hükümetler arasında imzalanan anlaşma ile güç kazanmıştır. Türkiye'den AB ülkelerine doğal gaz taşımak amacıyla yapılması düşünülen uzun geçişli bir boru hattı taşımacılığı projesidir.

Haberleşme Sektörü

1980'li yılların başlarına kadar bu sektör devlet tekeli olarak yürütülmüş, bu tarihten sonra özelleştirme hareketleri ile özellikle telefon hizmetlerinin özelleştirilmesinde büyük başarı sağlanmıştır. **Arjantin, Pakistan, Güney Kore, Tayland, Peru, Portekiz, Şili, Hindistan, Malezya, Meksika, Endonezya, Yunanistan** gibi Türkiye'ye benzer ekonomik yapıdaki ülkelerin hepsinde telefon şirketleri özelleştirilmiştir. Türkiye'de PTT nin T'sinin özelleştirilmesi konusunda son yıllarda büyük çaba gösterilmiş, bu konuda çıkan bazı yasalar iptal edilmiştir. 6 Mayıs 1995 de Türk Telekomünikasyon A.Ş. ye ait hisselerin en çok %49 bölümünün devrine ilişkin esaslar düzenlemiştir. Bu yasa çerçevesinde %49'luk hisselerin %10'luk bölümünün Posta İşletmesi Genel Müdürlüğüne bedelsiz olarak devredilmesi, %lik bölümünün PTT yardım sandığına, %34 ünün ise özel kesimdeki gerçek ve tüzel kişilere satılması öngörülmüştür.

PTT 13 Temmuz 1993 de İDT ye dönüştürülmüştür. 4502 Telekomünikasyon Kanununun ile yapılan en temel değişiklik sektördeki politika belirleme, düzenleme ve işletme fonksiyonlarının ayrılmasıdır. **Yasa ile Türk Telekom, kamu iktisadi kuruluşu olmaktan çıkartılmış ve etkin çalışmasının sağlanması amacıyla özel hukuk**

hükümlerine tabi, kamunun sadece hissedar sıfatı ile temsil edildiği bir şirkete dönüştürülmüştür.
Ayrıca; hizmetin niteliğine göre, görev sözleşmesi, imtiyaz sözleşmesi, ruhsat veya genel izin yoluyla yürütülmesi hükmü getirilmiştir.

15 Ağustos 2000 de kurulan Telekomünikasyon Kurumu:

- Telekomünikasyon sektöründe adil ve serbest rekabete dayalı,
- Dinamik ve güçlü bir piyasa oluşturmak,
- Sektör ile ilgili politikalara katkı sağlamak,
- Tüketici haklarının korunmasını sağlayıcı önlemler almak,
- Frekans ve numara gibi kıt kaynakların planlanarak, etkin ve verimli kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır.

İnşaat ve Müteahhitlik Hizmetleri

İnşaat, emek-yoğun, fazla nitelikli elaman gerektirmeyen, dışa ve ithalata bağımlılığı çok düşük bir sektördür. Türkiye’de ekonomik faaliyet kollarına göre GSMH (GSUG) hesaplanmasında inşaat sanayi ile konut sahipliği ayırımı yapılmıştır. **İnşaat sektörü içinde konut, en önemli olanıdır.** Çünkü konut, insanların yerleşme ve barınma ihtiyacını karşılar. Konut kapsamına, her türlü konut inşaatı, ev ve apartman girmektedir. İnşaat sektörü, Cumhuriyet’in ilk yıllarında öncelikle demiryolu hatları ve büyük su projeleriyle başlamış ve 1950’lere kadar devam etmiştir. Sektörün 1960’lı yıllardaki gelişiminin ardındaki temel etken, kamu altyapı yatırımlarıdır.

Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra ciddi gelişim göstermiş olan inşaat sektörünün büyümesi 1988 yılından sonra yavaşlamıştır. 1988’de liberalizasyon (serbestleşme) süreci ve artan faizlerle yükseliş gösteren yatırım maliyetleri sonucu olarak inşaat talebi düşmüştür.

1993-2003 döneminde Türkiye ekonomisi %26 oranında büyürken, inşaat sektörü %22 oranında daralmıştır. Bu daralmada bu dönemdeki kamu sektöründeki yatırımların azalması önemli etken olmuştur. 2011 yılında inşaat sektörünün GSMH içindeki payı %5,9’dur.

İnşaat sektörü içinde yer alan konut, Türkiye gibi gelişme yolunda olan ülkelerde, kent-köy ayırımının giderilmesinde ve hızlı kentleşmenin yarattığı gecekondu sorununun önlenmesinde çok önemlidir. Türkiye’de sabit sermaye yatırımları içinde son yıllarda birinci sırayı almaktadır.

1980’li yıllardan sonra konut sektörünün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının yükselişinde Emlak Kredi Bankası’nın konut kredilerindeki artışın ve Toplu Konut Fonu’nun kurularak konut yapımını ucuz kredi ile desteklemesinin önemli etkisi vardır.

1972-2011 döneminde Türk müteahhitleri **en fazla Rusya Federasyonu’nda** (%17,7), daha sonra **Libya** (%12,9) ile **Türkmenistan’da** (%10,9) iş almışlardır.

Bu dönemde emek yoğun iş türlerinden ileri teknoloji ve uzmanlık gerektiren faaliyet alanlarına geçiş kaydedilmiştir. Son yıllarda pazar, ürün ve iş çeşitlenmesi hızlanmış, bazı Türk firmaları uluslararası havaalanı, demiryolları ve kentsel metro sistemleri gibi proje türlerinde uzmanlaşmaya ve dünya markalığı hedefine yönelmişlerdir.

○ Türkiye’nin 1952’de NATO’ya girişi altyapı yatırımlarını arttırmış, firmalara yabancılarla çalışıp deneyip kazanma ve düşük maliyetlerle makine parkına sahip olma şansı vermiştir.

Turizm Sektörü

Turizm, dinlenmek, görmek, eğlenmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik ve kültürel faaliyetlerin tümüdür. Turizm, dünya ekonomisinde son yıllarda hızla gelişen hizmet sektörüdür. 2011 yılında 24 milyar dolar olan turizm geliri, dış ödemeler dengesine net katkı açısından çok önemlidir.

Turizm konusunda devlet yapısı içinde ilk örgütlenme, 1934 yılında çıkarılan İktisat Vekaleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında 2450 sayılı Yasa ile başlamıştır. 2450 sayılı Yasa uyarınca turizm örgütlenmesi, 1937 yılına kadar İktisat Vekaleti içindeki Dış Ticaret Dairesi Türk Ofisi içinde yürütülmüştür.

1938 yılında Türk Ofisi’nin içindeki yayın ve propaganda servisi, Turizm Müdürlüğü’ne dönüşmüştür. Turizm örgütü 1940 yılında Matbua Umum Müdürlüğü içinde kalmış ve 1949 yılında Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü adını almıştır. 25 Kasım 1957 tarihinde Genel Müdürlük, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’na dönüştürülmüştür. 1953 yılında, Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu çıkartılarak sektör teşvik edilmeye

başlanmıştır.

1984 yılından sonra yapılan düzenlemeler ile turistlerin dövizlerini bankalar dışında otellere, mağazalara, 1988'den sonra döviz bürolarına bozdurabilmeleri mümkün olmuştur. Sadece resmi kurumlar aracılığıyla elde edilen dövizler ile turizm gelirlerini sağlıklı olarak belirlemek tam olarak mümkün olmadığı için, kalınan süre ve ortalama harcama miktarı kullanılarak bulunan rakamlar, turizm gelirlerinin belirlenmesinde esas olmuştur.

o Merkez Bankası turizm gelirleri tanımında 2004 yılında değişiklik yapmıştır. 2003 yılından sonra turizm gelirlerine, daha önce işçi gelirleri olarak hesaplanan ancak günümüzde yurda girişte turizm geliri olarak değerlendirilen harcamalar da dahil edilmiştir. Türkiye'ye gelen turist sayısında 1990'lardan sonra hızlı bir artış gözlenmiştir. Bunda, turizme verilen önem, turistik belgeli tesis ve yatak sayısındaki artış önemli rol oynamıştır. Genele ekonomide ve turizm sektöründeki altyapının (yol, yat limanı, ulaşım, arıtma tesisleri, haberleşme, tanıtım, personel yetiştirme) hızlı gelişimi sonucu etkilemiştir.

Dünya Turizm Örgütü rakamlarına göre 2011 yılında dünya turizm gelirleri 955 milyar dolardır. Uluslararası turizm talebi son 10 yıllık dönemde %45 oranında artış göstermiş turist sayısı 2011 yılında 980 milyon kişi olmuştur. Turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinin başında gelmektedir. Yükselen refah seviyesine paralel olarak, seyahate ayrılan gelirin ve ulaşım imkanlarının artmasıyla büyüyen uluslararası turizm pazarından en yüksek payı almak için turist çeken ülkeler arasındaki rekabet giderek artmaktadır.

Dünya turizm hareketleri içinde AB ülkelerinin gelen turist ve turizm gelirinden aldıkları pay %40'ı geçmektedir. **En çok turist çeken ülkelerin başında Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir.**

OECD ülkeleri içinde yabancı turist girişi bakımından son 5 yılda %20,6 artışla en hızlı gelişen ülke Türkiye'dir. Türkiye, dünya turizm pazarında turist girişleri açısından %3, turizm gelirleri açısından ise %2,3 pay ile en büyük 20 turizm varış noktası içinde turist girişleri açısından yedinci, turizm gelirleri açısından ise onuncu sıradadır. Türkiye, Avrupa turizm pazarında turist girişlerinde %6, turizm gelirlerinde ise %5,1 paya sahiptir. 2011 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 30,5 milyon kişi olmuştur.

Türkiye'ye 2010 yılında gelen turistlerin % 19'si OECD, %21'i Rusya Federasyonu'nun dahil olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerindedir.

2010 yılında Türkiye'ye en çok turist gönderen ülke sıralamasında:

- Almanya** % 15,3 ile birinci
- Rusya Federasyonu** % 10,9 ile ikinci
- İngiltere** ise % 9,3 ile üçüncü sıradadır.

Türkiye'de sektörde doğrudan yaratılan istihdam yaklaşık 3,3 milyon kişidir.

Türkiye'de turizm sektöründe; küreselleşmenin ortaya koyduğu dinamikleri barındıran, ülkeye daha çok turist gelmesinin yanı sıra hizmet kalitesini artırmaya çalışan, pazarlama kanallarını çeşitlendirerek üst gelir gruplarını hedeflemektedir.

Ayrıca doğal sermayeyi koruyan, turizmin karşılaştırmalı rekabet üstünlüğüne uygun olarak golf, termal, kongre, kurvaziyer, sağlık turizmini ve eko-turizmi ön plana çıkaran bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Ünite7–Türkiye’de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları

Türkiye’de Finansal Yapı, Bankacılık Sektörü ve Para Politikası

Bankacılık sektörü:

- Merkez bankası
- Mevduat bankaları
- Katılım bankaları
- Kalkınma ve yatırım bankalarından oluşmaktadır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Ülke bankası olarak da nitelendirilen merkez bankaları, ekonomide parayı ve para politikasını kontrol eden, büyük ölçüde kamu kurumu niteliğinde yapılanan ve ekonomide **nihai ödünç mercii ya da likiditenin son kaynağı** olarak faaliyette bulunan bir banka türüdür. Merkez bankalarının en temel niteliği, ekonomiyi fonlayacak en son makam olmasıdır. Bankalar ellerindeki ticari senetleri merkez bankasına iskonto ettirmek suretiyle kısa vadeli bu krediyi temin edebilirler. Bu krediye reeskont kredisi, buna uygulanan iskonto ya da faiz oranına da reeskont oranı denir.

Merkez bankalarının en önemli görevi, bir ekonomideki iktisadi atmosferin kontrol edilmesinde **parapolitikası araçlarından yararlanarak politika yapıcılara yardımcı olmaktır.**

25.04.2001 tarih ve 4651 sayılı kanunla TCMB’ nin temel görevi, fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonu kontrol altında tutmak şeklinde tanımlanmıştır. Kanuna göre, **TCMB fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler ve fiyat istikrarını sağlama amacı ile çalışmamak kaydıyla Hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler.** Bununla birlikte, TCMB açık piyasa işlemleri, reeskont ve avans işlemleri, döviz rezervlerinin yönetilmesi, mali piyasaların izlenmesi ve zorunlu karşılıkların belirlenmesi gibi ek görevleri de yerine getirir.

TCMB’ nin temel görevleri şunlardır:

- Açık piyasa işlemleri yapmak
- Hükümetle birlikte Türk Lirası’nın (TL) iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak
- TL’nin yabancı paralar ile altın karşısındaki denkliliğini tespit etmeye yönelik kur rejimini belirlemek
- TL’nin yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesi için döviz ve efektiflerin vadesiz ve vadeli alım ve satımı ile dövizlerin TL ile değişimi ve diğer türev işlemlerini yapmak
- Bankaların ve Bankaca (TCMB) uygun görülecek diğer mali kurumların yükümlülüklerini esas alarak zorunlu karşılıklar ve genel **disponibilite** ile ilgili usul ve esasları belirlemek
- Reeskont ve avans işlemleri yapmak
- Ülke altın ve döviz rezervlerini yönetmek
- Türk Lirası’nın hacim ve tedavülünü düzenlemek, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin kesintisiz işlemlerini ve denetimini sağlayacak düzenlemeleri yapmak, ödemeler için elektronik ortam da dâhil olmak üzere kullanılacak yöntemleri ve araçları belirlemek
- Finansal sistemde istikrarı sağlayıcı; para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak
- Mali piyasaları izlemek
- Bankalardaki mevduatın vade ve türleri ile katılım bankalarındaki katılma hesaplarının vadelerini belirlemektir.

o **Disponibilite: Mevduat kabul eden bankaların taahhütlerine karşılık olarak nakit veya kolaylıkla nakde çevrilebilir (likiditesi yüksek) değerler bulundurma zorunluluğuna denir.**

TCMB’ nin temel yetkileri ise şunlardır:

- Türkiye’de banknot ihracı imtiyazı tek elden Banka’ya (TCMB) aittir.
- TCMB, hükümetle birlikte enflasyon hedefini tespit eder, buna uyumlu olarak para politikasını belirler. Banka, para politikasının uygulanmasında tek yetkili ve sorumludur.
- Banka, fiyat istikrarını sağlamak amacıyla Kanun’da belirtilen para politikası araçlarını kullanmaya, uygun bulacağı diğer para politikası araçlarını da doğrudan belirlemeye ve uygulamaya yetkilidir.
- TCMB, olağanüstü hâllerde ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’nun (TMSF) kaynaklarının ihtiyacı karşılamaması durumunda, belirleyeceği usul ve esaslara göre bu Fon’a avans vermeye yetkilidir.
- Banka, nihai kredi mercii olarak bankalara kredi verme işlerini yürütür.

- TCMB, bankaların ödünç para verme işlemlerinde ve mevduat kabulünde uygulayacakları faiz oranlarını, belirleyeceği usul ve esaslara göre bankalardan istemeye yetkilidir.
- Banka, mali piyasaları izlemek amacıyla bankalar ve diğer mali kurumlardan ve bunları düzenlemek ve denetlemekle görevli kurum ve kuruluşlardan gerekli bilgileri istemeye ve istatistiki bilgi toplamaya yetkilidir.

TCMB 2001 krizinden sonraki yıllarda esas olarak fiyat istikrarını sağlamaya odaklanmış; bunu sağlamak için de genel olarak faiz oranlarını yüksek tutarak iç talebi kontrol etmeye çalışmıştır.

2008'in son çeyreğinde küresel finansal kriz patlak verince, TCMB pek çok diğer merkez bankası gibi fiyat istikrarından çok, büyüme ve istihdam kaygılarını öne çekerek faiz oranlarında her ay kademeli bir indirime gitmiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise küresel krizin borç krizine dönüşmesi ve bunun finans ve bankacılık sektörünü de içine alacak bir istikrarsızlığa doğru sürüklenmesi tehlikesine karşı TCMB finansal istikrarı sağlamayı öncelikli hedef olarak görmeye başlamıştır. Banka politikasında faiz oranları yerine karşılıkları yükseltmeyi tercih etmiştir.

Banka diğer yandan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ile birlikte sorunsuz kredi kullanımını hem arz edenler hem de talep edenler yönünden daraltma yoluna gitmiştir.

2011 yılında enflasyon oranlarının hedeflerin çok üzerinde çıkması ve finans sektöründe bir kriz algısının bulunmamasından dolayı, TCMB 2012 yılında fiyat istikrarı önceliğine geri dönmüş ve politika faiz oranları üzerinden iç talep büyümesinin yavaşlatılmasına yönelik yeniden parasal sıkılaştırma uygulamalarına başlamıştır. Bu çerçevede, bir yandan tasarruf açığının daraltılması, diğer yandan kısa vadeli sermaye girişlerinin caydırılması için başka para politikası önlemleri alınmıştır. MB 2011 yılında zorunlu karşılıkların kısmen de olsa yabancı para cinsinden tutulması na karar vermiştir. Bu karar ilk etapta MB rezervlerini artırmış olsa da daha sonra döviz talebin artmasına ve bunun da bir kısmının MB rezervlerinden karşılanmasına ve rezervlerin azalmasına neden olmuştur. Bu durum, doğal olarak net iç varlıkların ve parasal tabanın küçülmesine yol açmıştır.

Mevduat Bankaları

Temel faaliyet alanı, para ve paranın ikamesi olarak menkul değerlerin alım ve satımı olan bankalara mevduat ya da ticaret bankaları adı verilir. Bu çerçevede ticaret bankaları; bireyler, firmalar ve resmi kurumlardan sağladıkları fonları, ihtiyacı olanlara kredi, plasman ve menkul değer olarak transfer eder. Bu transfer işlemi esnasında fon temini ve aktarımından doğan maliyet ile getiri arasındaki fark ise ticaret bankalarının temel gelirlerini oluşturur.

Bir ekonomide merkez bankaları para basmak ve bunu piyasaya sürmek ve çekmek suretiyle para arzını artırır ve azaltır. **Asli para** olarak bilinen bu **emisyon** yoluyla parasal genişleme veya daralma sürecine, ticaret bankaları hesaptan hesaba devir yaparak, **kaydi para** üretmek suretiyle katkı sağlarlar.

Kaydi para, bankaya yatırılan mevduatın belli bir kısmının yasal zorunluluk olarak tutulması kalanın ise kredi veya başka yollarla piyasaya sürülmesi, bundan bankacılık sistemine geri dönen kısmın aynı süreçle yeniden piyasaya çıkması ne tekrar geri dönmesi ile kümülatif bir paranın üretilmiş olmasıdır.

Katılım Bankaları

Hizmet tanımını faizsiz bankacılık olarak yapan katılım bankaları, parayı ticarete doğrudan konu olan bir meta şeklinde görmeyen, onu ticarete mübadelenin yapılmasına imkân tanıyan bir araç olarak ele alan bir finansal aracı türüdür. Katılım bankalarının fon kaynakları ve fon toplama yöntemleri ticari bankalarınkinden farklıdır. Buna göre, bu bankalar fon arz edenlere, faiz yerine kâr-zarar ortaklığına dayalı bir sözleşme önerirler. Dolayısıyla topladıkları fonlar diğer bankalardaki mevduat hesaplarına benzese de onlarda olduğu gibi önceden belli bir faiz oranı vaat edemezler. Dönem sonunda piyasada geçerli getiri oranlarına yakın bir kâr payı verirler. Topladıkları fonlar; **vadesiz ise özel cari hesaplar, vadeli ise kâr ve zarara katılma hesapları olarak kaydedilir.** Ayrıca, diğer ticari bankalarda olduğu gibi kısa vadeli her türden borçlanma işlemine giremezler. Bu doğrultuda toplanan fonlar, sadece fon talebinde bulunan kişilere kredi şeklinde kullanılabilir. Söz konusu krediler nakdi ve gayri-nakdi biçimde olur. Gayri-nakdi krediler ticaret bankalarındaki gibi teminat mektupları ve garanti belgeleridir. **Nakdi krediler ise şunlardır: Kâr-zarar ortaklığı, üretim ya da kurumsal destekler, iştirak, finansal kiralama (leasing) ve bireysel finansman desteği.**

Kalkınma ve Yatırım Bankaları

Kalkınma Bankası: Çoğu zaman birlikte değerlendirilmesine rağmen, gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği içindeki firmalara veya **büyük sanayi firmalarının yapacağı yatırımlara kaynak ve teknik yardım sağlayarak ekonomik kalkınmayı hızlandırma amacı güden finansal araçlara** denir.

Yatırım Bankası: Gelişmiş ülkelerde atıl fonlara sahip kurumsal yatırımcılara fonlarını menkul değer alım ve satımı ile değerlendirmelerinde aracılık ve danışmanlık yapan, **işletmelere doğrudan kredi vermeyen ancak işletmelerin orta ve uzun vadeli fon gereksinimlerini karşılayan finansal araçlara** denir.

Bankacılık Sektörü ile İlgili Son Gelişmeler

Türkiye’de faaliyet gösteren **toplam banka sayısı** 2002-2011 döneminde **58’den 48’e düşmüş** (1999’da 81); buna karşılık, katılım bankaları hariç şube sayısı 6.106’dan 9.833’e, çalışan sayısı ise 123.271’den 181.418’e yükselmiştir. **Banka sayısı yaklaşık %19 azalırken, şube sayısı %61, çalışan sayısı ise %47 artış göstermiştir.**

Böylece, banka başına şube sayısı 113’ten 223’e, banka başına çalışan sayısı da 2.283’ten 4.123’e çıkmıştır.

Tablo 7.1
Banka, Şube ve İstihdam Sayıları

	2002			2011		
	Banka	Şube	İstihdam	Banka	Şube	İstihdam
Mevduat Bankaları	40	6.087	118.329	31	9.791	176.576
Kamu Sermayeli	3	2.019	40.159	3	2.909	50.239
Özel Sermayeli	20	3.659	66.869	11	4.944	89.047
Fondaki Bankalar	2	203	5.886	1	1	243
Yabancı Sermayeli	15	206	5.416	16	1.937	3.7047
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	14	19	4.942	13	42	4.842
Toplam	54	6.106	123.271	44	9.833	181.418

Kaynak: TBB, K.K.T.C ve yabancı ülkelerdeki şubeler dâhil.

Bankacılık sektöründeki en önemli değişikliklerden biri de **mevduat bankalarının alt bileşenlerinin dağılımında meydana gelen ciddi değişikliktir.** Buna göre, bu yıllar arasında özel sermayeli banka sayısı 20’den 11’e gerilerken, yabancı sermayeli banka sayısının sadece 15’ten 16’ya çıkmasına karşılık, bu bankaların şube sayısı da 206’dan 1.937’ye yükselmiştir. Ancak banka başına şube ve çalışan sayıları itibarıyla kamu bankaları sırasıyla 970 ve 16.746 sayıları ile rekabet edilemez bir öncülüğe sahiptirler.

Mart 2012 itibarıyla faaliyet gösteren 31 mevduat bankasından 3’ü kamu sermayeli, 11’i özel sermayeli, 16’sı yabancı sermayeli, 1’i Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilmiş ve 13’ü de kalkınma ve yatırım bankasıdır.

Tablo 7.2
Toplam Aktifler ve Sektörel Paylar

	Toplam Aktifler (Bin TL)		T. Aktifler (%)		T. Mevduat (%)		T. Krediler (%)	
	2011	2002	2011	2002	2011	2002	2011	
Mevduat Bankaları	1.120	96	97	100	100	89	96	
Kamu Sermayeli	342	36	31	39	34	20	28	
Özel Sermayeli	619	56	52	58	53	65	54	
Yabancı Sermayeli	158	3	13	2	13	4	14	
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	42	4	3	-	-	11	4	
Toplam	1.162	100	100	100	100	100	100	

Kaynak: BDDK.

Banka gruplarının toplam aktifler, mevduatlar ve krediler bakımından sektör paylarında zaman içindeki değişimin (2002 ve 2011 verileri itibarıyla) bakıldığında; **Kamu bankalarının toplam aktiflerdeki ve mevduattaki payı azalırken, kredilerdeki payı artmış (hem de oldukça ciddi oranda), özel bankaların tüm kategorilerde payı azalmış, yabancı bankaların payı ise tam tersine tüm kategorilerde 4 ila 6 kat düzeyinde artmıştır.**

Son yıllarda fiyatlar genel düzeyinin (enflasyonun) düşmesi, kurun nispeten istikrarlı bir seyir izlemesi ve TL’nin güçlenmesine bağlı olarak, **aktifler ve pasiflerdeki para ikamesi** azalmış olsa da 2011’deki kur artışına bağlı olarak yabancı para oranı aktiflerde %31, pasiflerde ise %36 olarak gerçekleşmiştir..

Kredilerin dağılımına bakıldığında; kurumsal kredilerin payının %86’dan %68’e gerilemiştir. Aynı yıllarda takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı (brüt) sektör genelinde %21,3’ten %2,8’e (net olarak %0,6) gerilemiş; dolayısıyla kredi riski tüm banka gruplarında, bilhassa da kamu bankalarında oldukça azalmıştır. Sermaye yeterlilik oranı (SYO) 2001 krizinden sonra sürekli olarak yasal hedefin çok üzerinde seyretmiştir. 2011 yılından itibaren sektörde öz kaynak kârlılığında da ciddi düşüşler olmuş, %20’lerdeki seviye %15’lere, ardından daha da düşük seviyelere gerilemiştir

Şube dışı işlemlere dair verilere bakıldığında ise; kredi kartı sayısı, banka kartı sayısı, POS cihazı sayısı, kredi kartı

ve banka kartı işlem hacimleri ciddi oranlarda artmıştır.

İnternet bankacılığında gelişmelerin oldukça hızlı olduğu, bankacılık işlemlerinin önemli bir kısmı artık şube dışından gerçekleştirilmektedir.

Sektörün durumu uluslararası bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda (2010 yılı itibarıyla); son 10 yılda Türk bankacılık sektörünün sabit fiyatlarla GSYH' dan daha hızlı büyüdüğü, sektörün büyüklüğünün GSYH'ya oranının gelişmekte olan ülkeler (GOÜ' ler) ortalaması olan %89'u aşarak %94'e yükseldiği anlaşılmaktadır. Sektörün durumunu genel olarak AB ortalaması ile kıyasladığımızda ise aradaki nitelik ve nicelik farkının büyük olduğu görülmektedir. Nitekim aktif/GSYH oranı bakımından AB ülkeleri ortalaması Türkiye'nin yaklaşık 4 katı, kredi/GSYH oranı bakımından ise 3 katı büyüklüğündedir.

Ekonomik Krizler ve İstikrar

Politikaları Ekonomik Krizlerin

Türleri ve Sebepleri

Ekonomik krizler, **reel sektör krizleri** ve **finansal krizler** olarak iki ana başlık altında toplanabilir.

Reel krizler: Mal ve hizmet piyasalarında ortaya çıkan, **enflasyon veya durgunluk şeklinde kendini gösteren dengesizlikler** ile faktör piyasalarında meydana gelen ve istihdam düzeyini etkileyen dengesizliklerden oluşmaktadır.

Finansal krizler: Finansal piyasalarda finansal ataklarla ortaya çıkan ve **ülkelerin para, bankacılık, borsa ve diğer finansal piyasalarında büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder.**

Finansal krizlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Arz ve talepteki ani dalgalanmalar
- Sürdürülemeyen büyüme ve belirsizliğin artması
- Enflasyon ve enflasyonu düşürmeye dönük yanlış politikalar
- Firma bilançolarının bozulması
- Finansal serbestleşmeye erken geçiş ve deregülasyon
- Aşırı borçlanma, faiz oranlarının yükselmesi ve uluslararası sermaye hareketleri
- Kurdaki aşırı oynaklıklar ve yanlış kur politikaları

Finansal krizleri kaynağına göre

- Borç krizleri
- Borsa krizleri
- Para krizleri
- Bankacılık krizleri
- İkiz krizler olmak üzere beş alt gruba ayırabiliriz.

Borç krizleri: Bir ülkenin kamu veya özel kesime ait dış borçlarıyla kamunun iç borçlarını ödeyememe durumudur. Özellikle kamunun bütçe açığına dayalı mali politikaları sonucu artan kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), bir taraftan reel faizleri yükseltirken, diğer yandan yeni borç bulma konusunda sıkıntılara neden olmaktadır.

Borç krizleri için verilebilecek en iyi örnek, son yıllarda Avro Bölgesi'nde başlayan ve küresel bir krize dönüşen durumdur.

Borsa krizleri: Menkul kıymet borsalarında görülen aşırı dalgalanmalardır. Dalgalanmaların kaynağı mikro düzeyde borsada faaliyet gösteren firmaların yapılarındaki bozulmalar olabileceği gibi, siyasi krizler veya dünya piyasalarındaki hammadde ve emtia fiyatlarındaki hareketlilik gibi makroekonomik faktörler de olabilir.

Borsa krizleri için verilebilecek en iyi örnek 1929 Dünya Bunalımıdır.

Para krizleri: Ulusal paranın değerinde ortaya çıkan büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder. Dış ticaret dengesindeki açıklar, spekülasyon davranışlar ve güven sorunu para krizlerinin temel sebepleridir. Söz konusu kriz, ekonomide uygulanan kur rejimine de bağlı olarak kurda aşırı oynaklıklar, döviz rezervlerinde hızlı düşüş, faizlerde yükselme, kısa vadede büyük çaplı sermaye çıkışı, ithalat ve ihracat fiyatlarında değişim gibi önemli sıkıntılara neden olmaktadır.

Bankacılık krizleri: Genellikle "banka paniği" şeklinde bir ya da birkaç bankada ortaya çıkan yoğun fon çekilişleri şeklinde başlayıp kısa sürede diğer bankalara da sirayet ederek sistemik bir hâl alan bunalım

durumudur. Bu krizler bazen sektör dışında gelişen ulusal ya da uluslararası makroekonomik istikrarsızlıklardan (**dışsal sebepler**), bazen de sektörün kendi iç dinamiklerinden (**içsel sebepler**) ortaya çıkabilmektedir. **Bankacılık sektöründen kaynaklanan nedenlerin başında:**

- Yasal düzenleme ve denetlemelerdeki yetersizlikler
- Zayıf muhasebe standartları
- Bankaların varlık ve yükümlülüklerinin vade yapısındaki dengesizlikle
- Ahlaki tehlike ve ters seçim sorunları
- Bankaların sermaye yetersizliği ve ölçek sorunu
- Risk yönetiminin zayıflığı
- Kredi yoğunlaşması
- Yüksek kamu açıkları gelmektedir.

İkiz kriz: Para veya bankacılık krizlerinden birinin ortaya çıkmasının ardından her iki krizin birlikte yaşandığı durumu ifade etmek için kullanılır. 1990'lı yılların ikinci yarısında görülen Asya krizleri örneğinde olduğu gibi, ikiz krizlerin etkisi tek bir krize göre daha şiddetli olmaktadır.

Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları

Ekonomide istikrarın sağlanmasında temel iki unsur fiyat istikrarı ve tam istihdamın sağlanmasıdır. Bu çerçevede uygulanabilecek istikrar politikaları ortodoks ve heterodoks politikalar olarak iki grupta sınıflandırılır.

Ortodoks istikrar politikaları fiyat istikrarının sağlanmasında sıkı para, sıkı maliye ve sabit kur politikalarını kullanır. Bu politikaların içeriğinde:

- ✂ **Kamu harcamalarının kısılması**
- ✂ **Reel ücretlerin düşürülmesi**
- ✂ **Kamu yardımlarının azaltılması**
- ✂ **Para arzının daraltılması bulunmakta ve bu yolla toplam talebin kontrol altına alınması hedeflenmektedir.** Ancak bu yönde uygulanan daraltıcı politikalar bütçe disiplinini sağlamak konusunda başarılı olsa da ekonomide durgunluğu beraberinde getirmektedir.

IMF tarafından da desteklenen ortodoks politikaların milli gelir, istihdam ve reel ücretler üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle kamuoyu tarafından desteklenme oranı düşüktür. **Ortodoks politikalarda piyasada oluşan nispi fiyat yapısını bozucu etkileri nedeniyle fiyat kontrollerine sıcak bakılmamaktadır.** Arz yanlı yeni ortodoks istikrar politikalarında ise temel amaç üretimin artırılmasıdır. Yeni yaklaşımda nominal döviz kurunun çapa olarak kullanılması önerilmektedir.

Heterodoks istikrar politikalarında programlarının temelinde ise sıkı para ve maliye politikaları ile sabit kur sistemine ek olarak ücret ve fiyat kontrolleri şeklinde uygulanan gelirler politikası yer alır.

Bu şekilde üretim ve istihdam düzeyine zarar vermeden enflasyonla mücadele edilmesi hedeflenir.

Heterodoks istikrar programlarında özellikle yüksek enflasyon durumlarında şok politikalar savunulur. Heterodoks programlarda her ne kadar uygulandığı dönemde enflasyonla mücadelede ortodoks politikalara oranla daha yüksek başarı sağlansa da orta vadede diğer politika araçlarının desteği de önemli hâle gelmektedir.

IMF türü geleneksel daraltıcı ortodoks istikrar politikalarının uygulanmasında genel olarak tercih edilen araçlar şunlardır:

- Sıkı para politikası
- Faiz oranlarının yükseltilmesi
- Devalüasyon
- Sıkı maliye politikası (kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması)
- Sıkı gelirler politikası
- Fiyat kontrollerinin kaldırılması
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi

Türkiye'de Ekonomik İstikrar Programları 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları

Türkiye’de ilk kapsamlı istikrar programı 4 Ağustos 1958’de alınan kararlardır. 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti özel sektör ağırlıklı, hafif sanayi kolları ve tarıma dayalı bir büyüme stratejisi belirlemiştir. Dönemin başından itibaren uygun iklim koşulları, Marshall Planı kapsamında sağlanan mali yardımlar, genişleyen tarım alanları, İkinci Dünya Savaşı sonrası atıl fonların ekonomiye dâhil olması ve kredi koşullarının genişlemesinin etkisi ile yüksek büyüme oranları yakalanmıştır. Dış ticarete ise serbestleşmeye (liberalizasyona) bağlı olarak özellikle 1952 yılından sonra dış ticaret açığı önemli miktarda artmıştır. 1954 yılında iklim koşullarının değişmesi ve dış yardımların azalmasıyla birlikte yıllık büyüme oranları düşmeye başlamış, enflasyon oranları yükselmiş ve döviz sıkıntısı baş göstermiştir.

Diğer yandan döviz rezervlerindeki azalmanın ithalat üzerindeki daraltıcı etkisi ve para arzını artırıcı politikalar, yüksek fiyat artışları yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle 1957 yılından itibaren büyüme oranındaki sert düşüş ve kamuoyundaki devalüasyon beklentisinin de etkisiyle **4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları** yürürlüğe konmuştur. **IMF desteği ile oluşturulan istikrar programı kapsamında yapılan düzenlemeler şunlardır:**

- Dolar kuru 2.8 TL’den 9 TL’ye çıkarılarak **devalüasyon yapılmış**, döviz alım işlemlerinde 1 dolar ~~1~~ 6,22 TL vergi alınması kararlaştırılmıştır
- Bütçe dengesinin sağlanması** amacıyla kamu harcamalarında kısıntı yapılmış, KİT ürünlerine ~~an~~ yapılmış ve KİT’lerin Merkez Bankası kaynaklarıyla finansmanına sınırlamalar getirilmiştir.
- 422 milyon dolar düzeyindeki **dış borçlar ertelenmiş** ve yeni bir ödeme planına bağlanmıştır (moratoryum). Buna ek olarak IMF, ABD ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nden (OECE) toplam 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır.
- Dış ticarete serbestleşmeye gidilmiş**, bu kapsamda ithalat üçer aylık programlara ~~başlan~~ hammadde ve ara malı ithalatına öncelik verilmiş, ihracatta ise fiyat kontrollerinde bürokratik işlemlerin hafifletilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.
- Emisyon hacmi kısıtlanmıştır.**
 - o **4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları genel olarak açık finansman ve para arzındaki artışları frenleyerek enflasyonla mücadele amacını taşımaktadır.**

10 Ağustos 1970 İstikrar Programı ve 1970’li Yıllar

1963 yılından itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları (BYKP) ekonomik büyüme, ödemeler dengesi, fiyat istikrarı ve bütçe ile ilgili somut hedefler ortaya koymuş ve ekonomi politikaları planlardaki bu hedefleri gerçekleştirecek şekilde tasarlanmaya başlanmıştır. Planlarda özellikle yatırımların artırılması ve hızlı büyüme ön planda tutulmuştur.

1963 sonrasında %5-6’larda dalgalanan yıllık enflasyon oranı dönemin sonlarına doğru yaşanan olumsuz gelişmelerin etkisiyle hızla yükselmeye başlamıştır. Bu ortamda hükümet 10 Ağustos 1970 tarihinde istikrar kararlarını açıklamıştır.

Program kapsamında;

- Yüzde 67** oranında **devalüasyon** yapılmış, dolar kuru 15 TL olarak belirlenmiştir.
- Mali disiplin** kapsamında vergiler yükseltilmiş, maaş ve ücretler dondurulmuş, KİT ürünlerine ~~an~~ yapılmıştır.
- Ekonomide arzın daralmasını gidermek amacıyla **ithalatta teminat oranları düşürülmüş**, ~~net~~ kısıtlamaları da azaltılmıştır.

Uygulamaya konulan tedbirlerin ardından dış kaynak konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır. IMF’den alınan yeni krediler, artan işçi döviz gelirleri, hammadde ve mamul ihracatında artış ve kısa vadeli dış borçlar sayesinde 1973 yılında ilk kez ödemeler dengesi fazla vermiştir. Sonraki yıllarda da olumlu hava bir süre daha devam etmiş, kalkınma planlarında öngörülen ortalama yıllık büyüme oranları yakalanmış, dolar kuru 13,5 TL’ye kadar düşmüş, enflasyon oranı 1971-77 yılları arasında ortalama %18’lerde seyretmiştir. Ne var ki, yukarıdaki olumlu gelişmeler uzun sürmemiştir. Uluslararası piyasalarda 1974’teki ilk petrol şoku ve 1978 yılındaki petrol krizinin ardından petrol fiyatlarındaki artışlar ekonomiyi birçok kanaldan olumsuz yönde etkilemiştir.

Tüm bu faktörlerin etkisiyle, 1978’e gelindiğinde enflasyon oranı %53’e, dış borç tutarı 4,8 milyar dolara yükselmiş, büyüme oranı ise %1,2’ye kadar gerilemiştir. **İç ve dış kaynak yetersizliği nedeniyle, hemen her alanda üretim kapasitesi sınırlanmıştır. Hızla artan maliyet baskısı altında ekonominin üretim ve rekabet gücü düşmüştür.** Yükselen fiyatlar genel düzeyi nedeniyle yaşam maliyeti sürekli olarak artmıştır. Bu şartlar altında, önemli ölçüde dışa kapalı, katı devletçi bir ithal ikameci ekonomik yapı çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Dönemin başbakanlarından **Süleyman Demirel'in** ifadesiyle “**ülke, 70 sente muhtaç hâle gelmiştir**”. Bunaldımdan çıkış için dış kaynak gereksinimi nedeniyle IMF ile gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında 1978 ve 1979 yıllarında iki istikrar programı uygulamaya konmuştur.

24 Ocak 1980 Kararları

Ekonomideki kötüye gidişi önlemek amacıyla 1978 ve 1979 yıllarında kararlaştırılan tedbirlerin etkin şekilde uygulanamaması sonucunda, 24 Ocak 1980 tarihinde daha kapsamlı bir istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Program, temelde ortodoks nitelikli politikalara dayanmaktadır. Kamu açıkları, para arzındaki artış ve Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi, ödemeler dengesi açıkları ve enflasyonun temel nedeni olarak görülmüştür. Bu kapsamda sıkı para ve maliye politikalarına dayalı tedbirler üzerinde durulmuştur.

24 Ocak Kararları'nın daha önceki istikrar tedbirlerinden önemli bir farkı, ithal ikameci sanayileşmenin terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme benimsenmiş olmasıdır. Artık piyasa ekonomisine dayalı, dışa açık ve ihracata yönelik üretimi esas alan bir kalkınma politikası söz konusudur. Dolayısıyla tedbirler kısa vadeli hedeflerin yanında, ülke ekonomisinde yapısal dönüşümü sağlayacak uzun vadeli stratejileri de belirlemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda **24 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen 17 karar ve Haziran 1980'de ek olarak uygulamaya konan 33 karar genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:**

- **Yüzde 48,6'lık bir devalüasyon** yapılmış, dolar kuru 47,1 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir. 1 Ocak 1980'den itibaren günlük kur uygulamasına geçilmiştir.
- **Döviz alım satımları serbest bırakılmıştır.**
- **Fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi** hedefi doğrultusunda Fiyat Saptama-Kontrol Koordinasyon Komitesi kaldırılmıştır. Bu sayede mal ve hizmet piyasaları ile üretim faktörleri piyasalarında fiyatların arz ve talep koşullarında belirlenmesi amaçlanmıştır.
- Kredi ve vadeli mevduat **faiz oranları serbest bırakılmıştır.** 1980 öncesi uygulanan negatif reel faiz uygulamasından vazgeçilmiştir. 1983 yılında ise faiz oranlarını belirleme yetkisi TCMB'ye verilmiştir.
- **Kamu sektörünün küçültülmesi** amacı doğrultusunda özelleştirme politikası gündeme alınmış, kamu tarafından üretilen malların kapsamı daraltılmış, kamu harcamalarında kesintiye gidilmiştir.
- Yine bu kapsamda tarım ürünlerinde **destekleme alımları sınırlandırılmış**, sübvansiyonların kapsamı daraltılmış, KİT'lerin kendi ürünlerinin fiyatlarını belirlemelerine izin verilmiştir.
- **Dış ticarete serbestleşme** hedefine yönelik olarak ihracat artışı sağlamak amacıyla ihracat kısıtları, ihracata yönelik yeni teşvikler, ihracatta vergi iadesi uygulaması, yeni vergi muafiyeti ve istisnalar uygulamaya konmuştur. İthalatın serbestleştirilmesi konusunda ise ithaline izin verilen mallar listesi yerine ithaline izin verilmeyen ürünlerin listesi belirlenmiştir.
- **Yabancı sermayeyi teşvik** için yeni düzenlemeler yapılmış, bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi için 50 milyon dolar kadar olan yabancı sermaye girişleri için Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi görevlendirilmiştir.

24 Ocak Kararları'nın yürürlüğe girmesinin ardından 1979-1980 yıllarındaki küçülmenin aksine ekonomide 1981 yılında %4,8'lik büyüme sağlanmıştır. **Büyüme oranında en büyük pay, atıl kapasitenin harekete geçmesi sonrası sanayi sektöründe kaydedilen % 9,9'luk üretim artışına aittir.**

Daraltıcı tedbirler fiyat istikrarı üzerinde kısa dönemde olumlu sonuçlar doğurmuş, enflasyon oranı üç haneli değerlerden 1981 yılında %36,8'e gerilemiştir. Bu dönemde bütçe açığında da düzelme sağlanmış, kamu personel harcamaları azalmış, buna karşılık faiz ödemelerinde artış olmuştur.

Ancak, istikrar kararları sonucu oluşan olumlu hava devam edememiştir. Büyüme hızı kısa vadeli hedefler doğrultusunda kamu yatırımlarının kısılması ve para arzının kontrol altında tutulması politikaları nedeniyle sınırlı olmuştur. Özellikle seçim yılı olan 1983'te bütçe dengesi yeniden bozulmuş, enflasyon tekrar yükselmeye başlamıştır. Uygulanan **pozitif reel faiz politikası** sonrası bankerler ve bankaların faiz oranı rekabeti ve sonrasında art arda gelen iflaslar finans piyasalarının düzenlenmesinin önemini göstermiş ve 1982 yılında Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır. 1980 sonrasında dış borçlar da sürekli artmıştır.

Sonuç olarak, 24 Ocak Kararları ekonomide uzun vadeli istikrarı sağlayamamıştır. **Yetersiz büyüme oranları, artan işsizlik, yükselen kamu açıkları ve sürekli büyüyen dış borçlar nedeniyle, 1988 yılında ekonomide yeni bir kriz yaşanmıştır.**

5 Nisan 1994 Kararları

Krizin Ortaya Çıkış Süreci

1990-1993 yılları arasında ekonomi ortalama %6 büyümekle birlikte istikrarsız bir seyir izlemiştir. **Bu dönemde büyümenin temel kaynakları finansal serbestleşmenin ardından artan sermaye girişi, kamu harcamalarını artırıcı ve açık finansman sistemine dayalı bütçe politikası ve bankacılık sisteminin iç piyasaya yönelik açmış olduğu kredilerdeki yüksek artışlardır.** Ancak sağlam iktisadi temellere dayanmayan bu süreç orta vadede sorunları da beraberinde getirmiştir.

Artan kamu açıkları, iç borçlanma ve TCMB kaynakları yoluyla finanse edilmiştir. Bütçenin finansmanına ek olarak kaynak yetersizliği sonrası dış borçların ödenmesinde dâhi iç borçlanmaya gidilmesi, faiz oranlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Merkez Bankası'ndan finansman ise döviz rezervlerinin giderek azalmasına neden olmuştur. Yükselen faiz oranları ise ülkeye sıcak para girişini artırmış ve TL'nin aşırı değer kazanmasına yol açmıştır. Bu ise bir taraftan ihracatta rekabet gücünün azalmasına ve ithalatın yükselmesine yol açarak reel sektörü olumsuz etkilerken, diğer yandan dış ticaret açığını artırarak dış dengenin bozulmasına sebep olmuştur.

Finansal sistemde ise bankaların sürekli artan açık pozisyonlarının 1994'e gelindiğinde 5 milyar dolara ulaşmıştır. **Bankacılık sektörü, temel amacı olan kredi sağlama işlevinden giderek uzaklaşmıştır.**

Diğer yandan TCMB'nin döviz kurlarında yükselmeyi önlemek için piyasaya döviz enjekte etmesi kırılganlığı ve dalgalanmaları artırıcı unsurlar olmuştur. Bunlara;

- 1990 yılında I. Körfez Savaşı'nın etkisiyle bankalardaki mevduatların geri çekilmesi
- 1991 yılındaki erken seçim öncesinde başlayan ve ardından gelen iktidarında mali ve parasal disiplin konusunda yeterince hassas olmaması nedeniyle kamu finansmanında ciddi sıkıntıların baş göstermesi
- 1994 yılındaki yerel seçimlerin kamu harcamalarını artırıcı etkisi
- Bu dönemde dünya ekonomisinde yaşanan genel durgunluk
- 1994 yılında uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri de eklenince, ekonomide kriz ortamı oluşmuştur.

5 Nisan 1994 Kararlarının Kapsamı

Ekonomideki kriz ortamına çözüm olarak **5 Nisan 1994 Kararları** yürürlüğe konmuştur. **Programın kısa vadeli hedefi, döviz piyasası ve dış dengede istikrarın sağlanmasıdır. 5 Nisan Kararları, konjonktürel ve yapısal hedeflere yönelik kararlar olarak iki ana bölümden oluşmaktadır.**

Program kapsamında yapılan düzenlemeler şunlardır:

- Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ve enflasyonu düşürmeye yönelik olarak kamu harcamalarının azaltılması ve gelirlerin artırılması:** Bu kapsamda kamuya yeni personel alımı durdurulmuş, maaş ve ücret artışları sınırlandırılmış, vergi oranları artırılmış ve bazı ek vergiler konmuş, KİT ve TEKEL ürünlerinin fiyatlarında yüksek oranlı artışlar yapılmıştır.
- Finans piyasalarına yönelik olarak **mevduatlara getirilen garanti** 50 milyondan 150 milyon TL'ye yükseltilmiş, 6 Mayıs 1994'ten itibaren de mevduatların tamamı güvence altına alınmıştır. **Hazine'nin Merkez Bankası'ndan (TCMB'den) kısa vadeli avans kullanımına sınırlama** getirilmiştir. Merkez Bankası'nın özerkliğini artırmaya yönelik yeni tedbirler yürürlüğe konmuştur.
- Yapısal sorunların çözümüne yönelik olarak **KİT'lerin yapısının yeniden düzenlenmesi, özelleştirme politikasının etkin bir şekilde uygulanması, sosyal güvenlik reformu ve tarımsal destekleme politikasının yeniden düzenlenmesine** yönelik kararlar alınmıştır.

5 Nisan Kararları, içeriği itibarıyla hem ortodoks hem heterodoks özellikler göstermektedir. Ancak, programın tamamının kararlılıkla uygulandığını ve hedeflerinin tamamının tutturulduğunu söylemek mümkün değildir. Diğer yandan, dış dengede ekonomideki daralmanın da etkisiyle iyileşmeler görülmüştür. TL'nin değer kaybetmesi ithalatı pahalı hâle getirmiş, buna iç talepteki daralma ve yurt dışı kredi imkânlarının azalması da eklenince, 1994 yılında ithalat ciddi oranda azalmıştır. İhracatta artışın devam etmesi dış dengeyi olumlu yönde etkilemiş, 14 milyar dolar dolayındaki açık 1995 yılında 5 milyar dolar dolayına kadar gerilemiştir. Aynı şekilde cari işlemler açığının milli gelir içindeki payında da ekonomiyi tehdit edecek bir durum oluşmamıştır. Ancak, ihracatın ithalatı karşılama oranı mütevazı seviyelerde seyretmeye devam etmiştir.

Bu dönemde daraltıcı mali politikalar sayesinde kamu açıklarında da azalma sağlanmış, ancak bu süreklilik arz etmemiştir. 1994'ün ilk yarısında yaşanan belirsizlik nedeniyle mevduatların geri çekilmesi ve bankaların bilanço yapılarındaki bozulmaların etkisi ile banka iflasları yaşanmıştır. Banka iflaslarını önlemek ve mevduat kaçışını engellemek için mevduatların tamamına devlet güvencesi getirilmiştir. Netice itibarıyla uygulanan daraltıcı politikalar ve alınan tedbirlere rağmen, enflasyonun düşürülebilmesi, programın yükünün büyük

ölçüde dar gelirliler üzerinde kalmasına, dolayısıyla gelir dağılımının zarar görmesine yol açmıştır.

1995-1999 Döneminde Ekonomik Gelişmeler ve İstikrar Tedbirleri

1994 yılında yaşanan krizin etkileri düzeltilmeye çalışılırken, bir sonraki yıldan itibaren Türk ekonomisi hem yurtiçi hem de yurtdışı kaynaklı birçok faktörün tesiri altına girmiştir. 1/95 sayılı OKK (Ortaklık Konseyi Kararı) uyarınca 1 Ocak 1996'dan itibaren Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nde son döneme girilmesi dış ticarete yeni bir dönemi başlatmıştır. Türkiye'nin sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde AB menşeli ürünlere gümrük vergilerini kaldırması Türkiye'nin dış ticaret açığına olumsuz katkı yapmıştır. Diğer yandan 1995-1999 döneminde siyasi istikrarsızlık artmış, beş yılda 7 hükümet değişmiştir. Siyasi istikrarsızlıklar beraberinde ekonomik belirsizlikleri getirmiş, uzun vadeli politikalar üretilmesi veya üretilen uzun vadeli politikaların uygulanması konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.

1997 yılına gelindiğinde, Tayland'da başlayan kriz, önce diğer Güneydoğu Asya ülkelerine sıçramış, ardından Rusya ve Latin Amerika ülkelerini etkisi altına alarak küresel bir kriz hâline gelmiştir. Bu gelişmeler Türk ekonomisini doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır.

1997 yılı, Güneydoğu Asya Krizi'nin yansımalarına ek olarak ülke içerisindeki yapısal sorunların da kendini göstermeye başladığı bir yıl olmuştur. Enflasyon hedefi ile tutarlı kur politikalarında ve para politikası değişkeni olarak kullanılan faiz oranında krizin de etkisiyle gelişmeler meydana gelmiştir.

1998'e gelindiğinde, hem ihracat hem ithalatta gerileme yaşanmıştır. Yılın ikinci çeyreğinden itibaren iç talebin de daralmasıyla büyüme rakamları gerilemiştir. **Bu dönemde yüksek faiz oranlarının etkisiyle büyük şirketlerin kârlarının önemli bir kısmını yatırımlar yerine kamu açıklarını finanse etmeye ayırması, bankaların da benzer şekilde kredi işlemleri yerine kaynaklarını devlet iç borçlanma senetlerinde değerlendirmeleri, finans piyasalarını dalgalanmalara karşı daha savunmasız hâle getirmiştir.**

Bu ortamda yürürlüğe konan istikrar tedbirleri şu şekilde özetlenebilir;

- 1997 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Hükümet **para piyasaları ile ilgili acil tedbirleri** hayata geçirerek uluslararası krizin Türkiye'ye sıçramasına mani olmuş ancak ihracattaki azalma reel sektörü etkilemiştir.
- 26 Haziran 1998'de **IMF ile bir buçuk yıllık Yakın İzleme Anlaşması** imzalanmış, bu program kapsamında IMF'den kredi kullanılmamış, üçer aylık dönemler itibarıyla ekonomideki gelişmelerin gözden geçirilmesi konusunda anlaşılmıştır.
- 11 Aralık 1998 tarihinde **ithalatı azaltma ve ihracatın artırılmasına** yönelik bir dizi önlem **plâni** uygulamaya konmuştur.

Söz konusu olumsuzluklara ek olarak Nisan 1999 genel seçimleri, 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Depremleri, kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur.

Aralık ayının başında IMF ile üç yıllık **Stand-by (Destekleme) Düzenlemesi** içeren niyet mektubu gönderilmiş ve 9 Aralık 1999'da 2000-2002 dönemini kapsayan **Enflasyonla Mücadele Programı (9 Aralık 1999 Kararları)** yürürlüğe konmuştur. Programın amacı, ekonomideki belirsizlikleri gidererek ve enflasyon beklentisini azaltarak reel faizler ile enflasyonda düşüş sağlamak ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır.

Programın üç temel unsuru vardır:

- Faiz dışı fazlanın artırılmasına yönelik sıkı maliye politikası
- Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası
- Uzun dönemli beklentileri iyileştirmeyi ve bu şekilde reel faizlerin düşürülmesini sağlayacak para ve kur politikaları.

Program çerçevesinde döviz kurlarında ilk 18 aylık dönem için enflasyon hedefine uygun **kur sepeti** (1 ABD Doları + 0,77 Euro) nominal döviz kuru çapası oluşturulmuş, sonraki 18 ay için ise kademeli olarak **genişleyen bant uygulaması** benimsenmiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Türkiye 2000 yılından itibaren artan likidite sıkıntısı, yapısal sorunlar, spekülasyon hareketleri ve siyasi istikrarsızlığın etkisi ile yıl sonunda tarihinin en büyük krizlerinden biriyle karşı karşıya kalmış, ekonomide 1950 sonrasında en büyük daralma yaşanmıştır. Türkiye'de 1990'lı yıllarda sıcağı para girişi ile finanse edilen büyüme, 1998 sonrası uluslararası piyasalarda yaşanan krizlerin ardından sürdürülemez bir nitelik kazanmıştır. **2001'de ekonomik büyüme -%9,5 olarak gerçekleşmiş, ekonomi ciddi bir şekilde daralmıştır.** Bütçe açıklarının milli gelir içindeki payı hızla yükselmeye devam etmiş ve %16'ya ulaşmıştır. Uygulamaya konulan Enflasyonla

Mücadele Programı'nın sürdürülebilirliğine olan inanç, cari işlemler dengesindeki bozulma, yapısal reformlardaki gecikmeler, bankacılık sektöründeki sorunların etkisiyle azalmış, piyasalardaki devalüasyon beklentisine karşılık gelmeyince, yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Krizin ortaya çıkışında bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntılar önemli role sahiptir.

Türk bankacılık sektörünün söz konusu dönemde temel sıkıntıları şu şekilde sıralanabilir:

- ❖ Bankaların pasiflerindeki yabancı para ağırlığı (döviz pozisyon açığı)
- ❖ Bankaların kaynaklarını yoğun olarak kamu iç borç senetlerinde kullanması
- ❖ Aktif ve pasif kalemleri arasında vade uyumsuzluğu
- ❖ Yasal altyapının finansal serbestleşmeyi takip edememesi
- ❖ Bankaların küçük ölçekli olması ve öz kaynaklarının yeterli olmaması
- ❖ Kamu bankalarının görev zararlarının artması
- ❖ Özel bankaların önemli kısmının holding ya da grup bankası olması

1999 sonrasında TL'nin aşırı değerlenmesi, bunun uzun vadede sürdürülemeyeceği beklentisini doğurmuştur. Ekim 2000'de Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde azalma başlamıştır. Ayrıca, 2000 yılı başında IMF destekli istikrar programı uygulamaya başlanmış, hemen ardından faiz oranları aşırı şekilde düşmüş; takip eden günlerde elinde bol miktarda kamu kâğıdı bulduran bankalar giderek artan bir likidite sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Kasım 2000'de bankaların likidite ihtiyaçlarının iyice artması, faiz oranlarını yükseltmiş, döviz talebi artmış ve bir panik havası oluşmuştur. Bankalar arası piyasada çözülemeyen likidite sıkıntısına yönelik Merkez Bankası da ciddi bir tedbir almayınca, bunalımın derinleşmesi, bazı bankaların iflası ve bunun bir kriz hâline gelmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Gelişmeler sonrası bankalar arası gecelik faiz oranları %873'e kadar yükselmiş, önemli miktarda sermaye çıkışı olmuştur. Merkez Bankası'nın dalgalanmalar karşısında önlem olarak döviz rezervlerini kullanması ve alınan diğer tedbirler ile IMF kaynaklarının kullanılması sonrasında piyasalar bir miktar rahatlamıştır.

Fakat 19 Şubat 2001 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı ile Başbakanı arasında bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşanan gerginliğin etkisi ile zaten aşırı kırılmalı olan piyasalarda daha büyük bir kriz meydana gelmiştir. Gerginlik piyasalarda etkisini hemen göstermiş, İMKB bir gün içerisinde %14,6 değer kaybetmiş, 5 milyar doların üzerinde döviz çıkışı yaşanmış, gecelik faiz oranları %4000'lere kadar ulaşmıştır.

Hükümetin bu gelişmeler karşısında ilk tepkisi, enflasyon ile mücadelede nominal çapa olarak kullanılan döviz kurunu dalgalanmayabırakmak olmuştur. Dalgalı kurs sistemine geçişten kısasüresonra TL, ABD doları karşısında %50'ye yakın değer kaybetmiştir. Kısa süre içerisinde bu kadar şiddetli dalgalanmalara yol açan kriz, zamanla reel sektör üzerinde de etkisini göstermiştir. Şubat 2001'de krizin patlak vermesinin ardından, Nisan 2001'de yeni Merkez Bankası Kanunu çıkarılarak Merkez Bankası'nın temel amacının fiyat istikrarı olduğu açıklanmıştır. 14 Nisan 2001'de **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** yürürlüğe konmuş, Mayıs ayında Niyet Mektubu hazırlanarak IMF ile görüşmelere başlanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel amacı, **"kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak"** şeklinde tanımlanmıştır.

Bu temel ilkeler çerçevesinde **ikincil hedefler** ise şöyle özetlenebilir:

- Dalgalı kur sistemi içerisinde enflasyonla mücadelenin sürdürülmesi
- Bankacılık sektöründe hızlı bir yeniden yapılanma ile bankacılık ve reel sektör arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması
- Kamu finansman dengesinin kalıcı şekilde güçlendirilmesi
- Toplumsal uzlaşma ile enflasyon hedefi doğrultusunda gelirler politikasının sürdürülmesi
- Etkinlik, esneklik ve şeffaflığın sağlanmasına yönelik yasal altyapının kurulmasıdır.

Bu kapsamda bütçe ile ilgili düzenlemeler, KİT'lerin görev zararları, bankacılık, kamulaştırma, kamu ihale sistemi, borçlanma, özelleştirme konuları başta olmak üzere 15 yasal düzenlemenin yapılması kararlaştırılmıştır. Bunlar içerisinde hiç kuşkusuz en fazla öne çıkan düzenleme **bankacılık sektörü** ile ilgili olanıdır. Nitekim **devlet iç borç senetlerinin mevduat bankalarının toplam aktifleri içerisindeki payı 1990 yılında %10 iken, 2000'li yıllara gelindiğinde %40'ın üzerine çıkmış, kredilerin payı ise %47'den %25'in altına düşmüştür.** Diğer bir ifadeyle **bankacılık sektörü halktan topladığı tasarrufları yatırıma sevk ederek büyümeyi ve toplumun refahını finanse etme yerine, hükümetlerin popülist kamu açıklarını finanse etmeye odaklanmıştır.**

1997-2001 döneminde 20 banka iflas etmiş ya da devlet (devlet adına TMSF) el koymuştur. Özellikle 1999- 2001 yıllarında toplam 18 banka **Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu**'na (TMSF'ye) devredilmiştir. Bu dönemde banka sahibi olmak ya da kurmak kolaylaştığı için 10 yıl içinde banka sayısı 67'den 81'e çıkmıştır. Bu şartları dikkate alarak **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde 15 Mayıs 2001'de Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı** açıklanmıştır.

Programın temel amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kamubankalarını mali sistem içinde bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmak
- TMSF bünyesindeki bankaların sorunlarını en kısa sürede çözüme kavuşturmak
- Yaşanan krizlerden olumsuz yönde etkilenen özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşmalarını sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

Program iki ana unsurdan oluşmaktadır:

- Bankacılık sektöründe mali ve operasyonel yeniden yapılandırma
- Gözetim ve denetim çerçevesini güçlendirici, sektörde etkinlik ve rekabet gücünü artırıcı yasal ve kurumsal düzenlemeler.

Yeni istikrar programının en önemli özelliklerinden birisi, enflasyonla mücadelede döviz çapası yerine, gelecekteki enflasyon değerlerini dikkate alarak kısa vadeli faiz oranlarında değişikliğe gitme şeklindeki "örtük enflasyon hedeflemesi" stratejisinin benimsenmesidir. Ayrıca, istikrar programı kapsamında mali disiplin tedbirleri doğrultusunda 2001 yılında **42 adet bütçe dışı fon kapatılmış, Türk Lirası mevduatların özendirilmesi amacıyla döviz tevdiat hesaplarına uygulanan gelir vergisi stopaj oranı da yükseltilmiştir.**

2008 ve Sonrasında Devam Eden Küresel Ekonomik Kriz: Sebepleri ve Sonuçları

Mortgage Krizi'nin Küresel Krize Dönüşmesi

ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen ipotekli konut kredisi (mortgage) sektöründeki sorunlar, ilk olarak yaklaşık 2003 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD'de, para hacminin yüksek olması nedeniyle bazı finansal kuruluşlar 2003 yılında önce kredibilitesi zayıf olan kişilere mortgage kredisi vererek geri dönüşü riskli bir mali yapıya girmiştir.

2003 yılına kadar ABD'de faizler düşük tutulduğu için düşük gelir grubundaki kişiler değişken faizli kredileri kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır. Ne var ki, ABD Merkez Bankası'nın 2006 ve 2007 yıllarında faiz oranlarını artırması, konut piyasasında durgunluğa yol açmıştır. Buna bağlı olarak, konut satış fiyatları ile kira gelirleri piyasa düzeyinin altına inmiştir. Böylece, konut kredisi kullanan düşük gelirli gruplar, kredi taksitlerini ödeyemez hâle gelmiştir. Bu durum **Mortgage Krizi** olarak ifade edilmiştir.

Kredilerin geri dönüşünün zora girmesi, yatırım bankaları ve ABD mortgage piyasasında likidite sıkışıklığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle dünyanın en büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers Eylül 2008'de iflas etmiştir.

Lehman Brothers'ın iflasıyla patlak veren küresel kriz, çok kısa bir sürede dalga dalga bütün dünyaya yayılmıştır.

Yaşanan **küresel krizin belirtilerini** ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:

- Küresel ekonomide büyümenin hızla düşmesi
- Gelişmekte olan ekonomilere yönelik sermaye hareketlerinin yavaşlaması
- Büyük ülkelerin dünya çapındaki büyük bankalarının büyük kayıplar ve zararlar yazmaya başlaması ve krize doğru büyük sorunlar yaşaması
- Menkul kıymetler borsalarında ciddi düşüşlerin yaşanmaya başlaması**
- 2000'li yılların başından beri uluslararası para piyasalarında aşırı bollaşan likiditenin küresel çapta kurumaya başlamasıdır.

Krizin Temel Dinamikleri

Krizin ortaya çıkmasını tetikleyen temel dinamikler dört ana grupta toplanabilir:

- i. Menkul kıymetleştirme
- ii. Derecelendirme kurumlarının rolü
- iii. Asimetrik bilgi
- iv. Makro ekonomik arka plan (para politikası)

Menkul kıymetleştirme, çok kısa olarak, tahvil gibi piyasada alınıp satılan menkul kıymetler çıkartılarak gerçekleştirilen borçlanmaların borç verenle borç alan arasında özel olarak yapılan banka kredileri gibi karşılıklı görüşmelere dayalı kredilerin yerine geçmesidir. Bu uygulamanın avantajları; **konut kredilerinin banka bilançolarından çıkarılması, varlıkların likiditesinin artması ve riskin farklılaşması olarak ifade edilebilir iken; menkul kıymetleştirmenin dezavantajları ise işletmelerin paket satışlara yönelmesinin şeffaflığı giderek zayıflatması ve mali güvenilirliğin (kredi itibarının) gözden geçirilmesini azaltması olarak söylenebilir.**

Krizin ikinci önemli kaynağı, **uluslararası derecelendirme kuruluşlarının değişen rolleridir.** Finans piyasalarında finansal mübadeleye dair hem alacaklılara hem de borçlulara sağlıklı bilgi temini için varlığını sürdüren bu kurumlar, maalesef devasa finans kurumları ile menfaat ilişkisine girmek suretiyle, âdeta ‘tuzun koktuğu’ asimetrik bilgiye dayalı bir piyasa ortamı hazırlamışlardır.

Asimetrik bilgi sorunu krizin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur. Asimetrik bilgi, en basit ifadesiyle, alacaklı ve borçlu taraflardan birinin diğerine göre daha fazla bilgiye sahip olması ve bundan karşı tarafı **haberdar etmemesidir.** Bilgi maliyeti olarak bilinen bu yük, finans piyasalarında ters seçim sorunu, ahlaki tehlike sorunu, **sahip-yönetici** ya da **asil-vekil** sorununa neden olabilmektedir.

Hatalar zincirinde son olarak, merkez bankalarının uyguladıkları para politikalarının yol açtığı **yanlış makro ekonomik arka plandan** bahsedilebilir.

- Finans piyasalarında alacaklıların yanlış bir kişiye kredi kullanırmamak için borçluları sözleşme öncesinde ayrıntılı bir seçim sürecine tabi tutması **“ters seçim sorununa”** neden olur.
- Finans piyasalarında sözleşme sonrasında paranın geri dönüşünde sorun yaşamamak için olası temerrüt durumlarına karşı sürekli izlemeye alması **“ahlaki tehlike sorunu”** yaratır.
- İşletme/varlık sahipleri ile yöneticiler arasında güvensizlik ve buna bağlı sürekli bir amaç çatışması yaşanması **“sahip-yönetici”** ya da **“asil-vekil sorununa”** neden olur.

Küresel Krizin Avrupa’da Borç Krizine Dönüşmesi ve Türkiye’nin Durumu

Genel olarak 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren kendini hissettiren ama **2008’in son çeyreğinde küresel bir nitelik kazanan kriz, öncelikle özel kesimin borçlanma mekanizmasından kaynaklanmaktaydı.** Böylece, bankacılık sektörü ile banka-dışı özel kesimin alacak-borç ilişkisinde yukarıda açıklanan yüksek riske dayalı yürütmüş olduğu çarpık mekanizma işlemez hâle gelmiş; firmalar ve hanehalkları bankalara olan yükümlülüklerini kısmen ya da tamamen yerine getiremez hâle gelmişlerdi. Borç krizi yaşayan Avro (Euro) Bölgesi’nde hanehalkının toplam yükümlülüğü ciddi bir oranda artmıştır.

Türkiye’de ise, artış oranı çok daha yüksek olmasına karşın, durumun ödeme krizine dönüşme potansiyeli henüz zayıf gözükmemektedir. Ancak, yine de borç verenler ve alanlar üzerinden düzenlemelerin devreye girmesinde yarar vardır ve zaten bazı kısıtlayıcı tedbirler alınmış durumdadır.

Özel kesimin yüksek borç yükünü hafifletmek ve finans sistemini çalşır hâlde tutabilmek için hükümetler tarafından devreye sokulan politikalar,

2011 yılından itibaren kamunun borç sorunu hâline dönüşmüş durumdadır. Şöyle ki Avro Bölgesi ülkelerde ortak para ve merkez bankası olduğu için ve AB Merkez Bankası’da diğerleri gibi **nihai ödünç mercii** ya da zorda kalındığında ekonomiyi fonlayabilecek bir yetkiye sahip olmadığı için, hükümetlerin elinde krize karşı kullanabilecekleri tek istikrar politikası olarak maliye politikası kalmıştır. Dolayısıyla **Avro Bölgesi hükümetleri özel sektörü temerrüt hâline kurtarmaya yönelik hazırladıkları ulusal ve uluslararası kurtarma paketlerini resesyona aşmak için devreye sokmaya başlayınca, kriz bu defa doğrudan kamunun sorunu hâline dönüşmüştür.**

Aslında AB üyesi ülkelerin tabi oldukları iki önemli kriter vardır (Maastricht Kriterleri):

- 1) Üye ülke bütçe açığının GSYH’ya oranı %3’ü,
- 2) AB tanımlı kamu borç stokunun oranı ise %60’ı geçmemelidir.

Para, faiz ve kur politikalarını kullanamayan söz konusu hükümetler için yegâne istikrar aracı hâline gelen genişletici maliye politikası uygulamaları, Maastricht Kriterlerini âdeta hiçe sayarcasına büyük bütçe açıkları vererek ve onun borçla finanse edilmek zorunda kalınması ile borç krizine dönüşmüş durumdadır.

Krizin en ağır hissedildiği 2009 yılında her iki mali kriter bakımından da ABD, Japonya ve AB üyesi ülkelerin büyük bir kısmı ağır bir yara almıştır.

Türkiye Avro Bölgesi’ne göre oldukça farklı dinamiklere, mekanizmalara ve politikalara sahip olduğu için, Avro Bölgesi’nin yaşadığı sorunu ciddi ölçülerde yaşamamaktadır.

Küresel Krizin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Alınan Tedbirler Küresel Krizin Türk Ekonomisine Etkileri

Bilindiği gibi, Küresel Kriz ülke ekonomilerine etkilerini ilk olarak ülke borsalarında göstermiştir. Türkiye’de de IMKB-100 endeksi 2007 yılı boyunca yukarı yönlü bir trend göstermiştir. Ancak 2008 yılının başından itibaren bu trend aşağı yönlü olmuş ve 2008 Aralık ayında son iki yılın en düşük değerleri gerçekleşmiş ve Mart 2009’dan itibaren de yükselmeye başlamıştır.

Diğer yandan Türk ekonomisinin 2002 yılından itibaren gösterdiği ekonomik performans, Türk Lirası’nın dolar ve Avro karşısında değer kazanmasına yolaçmıştır. Küresel krizle mücadele uygulanan parapolitikası önlemlerinin başında merkez bankalarının faiz oranlarını düşürmesi gelmiştir. Bu politika, vadeli mevduat faiz oranlarının da düşmesine yol açmıştır. Türkiye için de benzer bir durum geçerlidir.

Krizin daha sonra bazı ülkelerde borç krizine dönüşmesi ve bankacılık sektörünün de krize girmesiyle birlikte, TCMB 2011 yılında finansal istikrarı koruma hedefini öne alarak karşılık oranlarını yükseltme kararı almıştır. Bunu bankaların yüksek riskli kredi verme ve müşterilerin de aynı şekilde fon kullanma iştahına sınırlama getirici bazı kararların alınması takip etmiştir. Krizin finans sektörü üzerindeki etkileri, kuşkusuz, reel sektörü de etkilemektedir.

Türk ekonomisi 2001 krizinin ardından ilk kez 2008’deki krizin etkisiyle negatif büyüme oranına sahip olmuştur. Ancak 2009 yılı dördüncü çeyreğinden itibaren, özellikle de **2010 ve 2011 yıllarında yıllık bazda yaklaşık %9 civarındaki büyüme ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur**. Krizin etkisiyle ortaya çıkan toplam talepteki daralma, enflasyon oranının 2009 yılında düşmesine neden olmuştur. Ancak takip eden yıllarda enerji ve emtia fiyatlarındaki aşırı artış ile iç ve dış talebin yeniden artmasıyla birlikte enflasyon yeniden yükselme trendine girmiş ve hedeften büyük ölçüde sapma göstermeye başlamıştır.

Net kamu borç stoku rakamsal olarak artsa da borçlanma maliyeti düşmüş ve vadesi epeyce uzamıştır. Ayrıca, ağırlıklı olarak sabit faizle, ulusal para birimi üzerinden yapılan borçlanmanın milli gelire oranı hem iç hem de dış borçlarda epeyce gerilemiştir.

Son olarak, dış ticaret hem ihracat hem de ithalat olarak, dolayısıyla dış ticaret açığı da krizle birlikte ciddi olarak daralmış olsa da son yıllarda ticaret hacmi hızla toparlanmış, ama bu defa ticaretin mal ve ülke profiliyle birlikte cari işlemler açığı da hızla rekor düzeylere yükselmiştir.

Küresel Kriz Karşısında Türkiye’de Alınan Tedbirler

Para politikası kapsamında alınan tedbirleri aşağıda özetlenmiştir.

- Bankaların birbirlerinden dolar ve Avro üzerinden borç alıp vermelerine imkân sağlanmıştır.
- Bankaların bilanço büyüklükleri dikkate alınarak döviz ve efektif piyasalarında işlem yapma limiti yükseltilmiştir.
- MB döviz alım yerine, döviz satım ihalelerine başlamış ve bankalar arası döviz piyasasında, döviz likiditesi akışının artırılması sağlanarak finansal sistemdeki akışkanlığı ve kredi piyasalarının etkin çalışmasını destekleyici uygulamalara başlamıştır.
- Yabancı para zorunlu karşılık oranı %11’den %9’a indirilmiş, TL mevduatlarını ve kredileri teşvik etmek amacıyla, yabancı para zorunlu karşılıklara faiz ödenmesine son verilmiş, TL zorunlu karşılıkların faiz oranı ise artırılmıştır.
- Bankacılık sektörünün özkaynak yapısını daha da güçlendirmek amacıyla bankaların kâr dağıtımına sınırlama getirilmiş ve bankaların kâr dağıtımına BDDK onayına bağlanmıştır.

Maliye politikası kapsamında atılan adımların bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Hisse senedi kazançlarında yerli yatırımcıya uygulanan %10’luk stopaj sifıra indirilmiş
- Vergi borçlarına taksitlendirme imkânı getirilmiş
- Yabancı fonların portföy yönetim şirketlerine bu fonlarını Türkiye’de değerlendirmeleri için bazı vergi avantajları sağlanmış
- Menkul Kıymet Yatırım Fonları ile Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının sermaye piyasasında yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettikleri gelirlere banka ve sigorta muameleleri vergisinin (BSMV) muafiyeti getirilmiş
- Yurt dışı tedarikçilerden sağlanan kredilerde stopaj oranı %5’e indirilmiş
- Gelişmişlik düzeyini dikkate alarak iller düzeyinde farklı vergi indirimi uygulamasına gidilmiş

- Net alanı belli bir metrekarenin üzerinde bulunan konutlarda, ticari araçlarda, belli bir motor silindiri hacmini geçmeyen otomobillerde, beyaz eşya ve bazı elektronik eşyalarda, mobil internet ve her çeşit haberleşme işletmeciliği hizmetinde vergi indirimine gidilmiştir.

Üretim ve ihracata yönelik alınan tedbirlerin bazıları ise aşağıdaki gibidir:

- KOBİ'lere 6 milyar TL'nin üzerinde kredi desteği verilmiş
- Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerine yönelik teşvikler artırılmış
- İhracatçılara kullanılan ihracat reeskont kredisi ve Eximbank kredilerinden yararlanma imkânları artırılmıştır.

Ünite 8 – Ödemeler Dengesi, Dış Borçlar ve Döviz Piyasası

Ödemeler Dengesi

Ödemeler Dengesi (Bilançosu): Belli bir süre içinde bir ekonominin yerleşikleri ile yabancılar oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tutulduğu istatistiki belgedir.

Ödemeler bilançosu ülkenin belli süre (genellikle 1 yıl) içinde diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini göstermektedir

Ödemeler bilançosunda iki temel hesap türü bulunur. Bunlar **Cari işlemler hesabı ve sermaye hesabıdır**. Cari işlemler hesabına dönem içerisinde gerçekleştirilen mal ve hizmet ticareti kaydedilir. Buna karşın yerleşik ve yabancıların gerçekleştirdiği sermaye hareketleri sermaye hesabına kaydedilir. Yılları itibarıyla cari işlemler ve sermaye hesabının, ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayacak şekilde gerçekleştirmeleri beklenir. Bir diğer ifadeyle cari işlemler hesabında bir açık gerçekleşirse, bu açığı giderecek şekilde sermaye hesabının fazla vermesi veya cari işlemler hesabı fazla veriyorsa bu fazlalığı giderecek şekilde sermaye hesabının açık vermesi beklenir. Fakat ödemeler bilançosunda denge her zaman gerçekleşmeyebilir. Bu durumda denkleştirici özelliği olan resmi rezervler hesabı aracılığıyla ödemeler bilançosunda denge sağlanır.

Ödemeler bilançosunu belirleyen en önemli iktisadi unsurlar:

1. Milli gelir
2. Yabancı ülkelerin gelir seviyesi
3. Döviz kurları
4. Yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları farklılığıdır.

Milli gelir, yabancı gelir ve döviz kurlarının cari işlemler üzerinde etkileri olurken, sermaye hareketliliği faiz farklılıklarından ağırlıklı olarak etkilenmektedir. Milli gelirdeki artış cari işlemler hesabını olumsuz etkilerken, yabancı gelirdeki bir artış ve milli paranın değer kaybetmesi cari hesabı olumlu etkileyecektir. Diğer yandan yabancı faiz oranlarının üzerinde bir oluşan bir yurtiçi faiz oranı ise sermaye girişine neden olacağı için sermaye hesabını olumlu etkileyecektir.

Türkiye’de ödemeler bilançosu verilerini Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası hazırlamaktadır. Bankanın hazırlamış olduğu veriler, bankacılık sistemindeki döviz kayıtları, döviz alım ve satım yetkisine sahip kurumlarından elde edilmektedir. Söz konusu veriler, uluslararası kayıt sistemine uygun olarak hazırlanır. **Ödemeler bilançosu esas alınan para birimi ABD dolarıdır. Bu sayede ülke verileri uluslararası karşılaştırmalar daha uygun hâle gelmektedir.** Türkiye ekonomisinde planlı dönemle birlikte (1963 yılından sonra) dış ekonomik ilişkilerde ve ödemeler bilançosunda dengenin sağlanması için daha bilinçli politikalar izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda hazırlanan beş yıllık kalkınma planları ve 15 yıllık uzun vadeli planlarda belirlenen politikalar uygulanmıştır. Fakat söz konusu politikadaki hedefler gerçekleştirilememiştir. İlk üç beş yıllık kalkınma planı döneminde (1973 yılı hariç) cari işlemler hesabı devamlı açık vermiştir. **Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabındaki açığın temel kaynağı dış ticaret işlemlerinden (mal dengesinden) doğan açıktır.** Cari işlemler hesabı 1976-2004 döneminde beş yıl hariç devamlı açık vermiştir.

Cari açığın GSMH’ya oranına bakıldığında 2005 yılından başlayarak 2010 yılına kadar sırasıyla yüzde 4,60; 6,08; 5,90; 5,74; 2,33; 6,58 ve son olarak 2011 yılında yüzde 9,82 oranında gerçekleşmiştir. Cari açık değerlerinin 77 milyar doları aşmasına rağmen, ekonomide gerçekleşen yüksek büyüme oranları ve bununla birlikte ekonomiye sermaye girişinin devam etmesi sayesinde cari açık sürdürülebilmektedir.

Cari işlemler hesabı altında kaydedilen en önemli hesabı dış ticaret işlemlerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

A-	CARİ İŞLEMLER HESABI
1.	İhracat f.o.b.
2.	İthalat f.o.b.
	Mal Dengesi
3.	Hizmetler Dengesi: Gelir
4.	Hizmetler Dengesi: Gider
	Mal ve Hizmet Dengesi
5.	Gelir Dengesi: Gelir
6.	Gelir Dengesi: Gider
	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi
7.	Cari Transferler

Dış ticaret bilançosuna, diğer adıyla mal dengesine fiziki malların ihracatı ve ithalatı işlemleri kaydedilir.

Cari işlemler hesabının bir diğer alt hesap grubu da hizmet(ler) ticaretidir.

Hizmet(ler)

hesabına:

- a) Turizm
- b) Uluslararası taşımacılık ve transit ticaret
- c) İnşaat gibi işlemler kaydedilir.

B.	SERMAYE HESABI
C.	FİNANS HESABI
8.	Yurtdışında Doğrudan Yatırım
9.	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım
10.	Portföy Hesabı-Varlıklar
11.	Portföy Hesabı-Yükümlülükler
11.1.	Hisse Senetleri
11.2.	Borç Senetleri
12.	Diğer Yatırımlar-Varlıklar
12.1.	Merkez Bankası
12.2.	Genel Hükümet
12.3.	Bankalar
12.4.	Diğer Sektörler
13.	Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler
13.1.	Merkez Bankası
13.2.	Genel Hükümet
13.3.	Bankalar
13.4.	Diğer Sektörler

Cari İşlemler Hesabı ve Dış Ticaret Açığı

Cari açık, gerek literatürde gerekse uygulamada bazen ekonomik büyümenin maliyeti bazen de ekonomik krizlerin nedeni olarak görülür. Cari açık analizlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, dış krediler, dış ticaret akımları ve döviz rezervleri önemli parametrelerdir.

Ulusal Ekonomi İçinde Cari İşlemler Açığının Yeri

Cari işlemler açığı bir yandan dış ticaret ve hizmet dengesini diğer yandan ise transferleri kapsadığı için, bir ülkede ekonominin rekabetçilik düzeyi, ulusal düzeyde kaynak ihtiyacı, dış ticaret ortakları ve dış ticaret ürünlerinin yapısı itibarıyla karşılaştırmalı üstünlükleri konusunda kapsamlı bilgiler vermektedir. Türkiye’de 2011 yılında cari açığın milli gelirin yüzde 9,82’sini oluşturduğu dikkate alındığında, eşik değer tartışmasının genelleştirilebilecek sağlamlıkta olmadığı söylenebilir.

Tarihsel Süreç İçinde Dış Ticaret Açığı

Osmanlı Son Dönemi Dış Ticaret Açığı (1880-1913)

Osmanlı dış ticaret politikası, ürün bolluğunu esas alan bir anlayışa sahiptir. Dönemin uluslararası çağdaş dış ticaret anlayışının yeterince anlaşamadığı söylenebilir. Türkiye benzer bir uygulamayı planlı dönem olarak nitelenebilecek 1963-79 döneminde de yaşamış ve bu politikanın alternatif maliyeti bir hayli yüksek olmuştur. Osmanlı dış ticaret anlayışı klasik tarım imparatorluğu anlayışına paralel olarak temelde ihracatı engelleyici, ithalatı artırıcı bir özelliğe sahiptir. Bunun bir gerekçesi Ümit Burnu’nun keşfinin etkilerini telafi amaçlayan kapitülasyonların (**özellikle 1838 Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması**) ise diğer önemli bir gerekçesinin de iç pazarda mal arzını artırmak yoluyla fiyat istikrarını sağlama amacı olduğu söylenebilir.

İthalatın ihracatı karşılama oranının yüzde 60’tan düşük olması, devletin bu kategoride ciddi bir gelire sahip olmasını da engellemiştir. İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmasından sonra, Osmanlı diğer **Düvel-i Muazzama** ile de benzeri ticaret anlaşmaları yapmıştır. 1838-64 döneminde Osmanlı Devleti ticaret anlaşmaları ile dış etkilere açılmış ve yabancılara, kendi ülkelerinde dahi göremeyecekleri derecede, yasal ve kurumsal sınırlamalardan azade (serbest) bir ortam sağlanmıştır. İhracatta tarım ürünleri ve madenler ağırlıklı kısmı oluşturmaktadır. Tarım ürünleri de genelde işlenmiş tarım ürünleri şeklinde değil de pamuk, tütün, fındık, ipek, incir, afyon gibi daha çok işlenmemiş ürünlerden oluşmaktadır. Osmanlı’nın ithalatında ise dokuma ve giyim eşyası, şeker, un, diğer gıda maddeleri ve yakıtlar başta gelmektedir.

o **Düvel-i Muazzama:** Osmanlı’da İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlere verilen addır.

1923-32 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Türk ekonomisinin 1923-29 döneminde korumasız olarak dışa açık fakir bir hammadde ekonomisi olduğu söylenebilir. 1929 yılına kadar devletin dış ticaret politikası belirleme yetkisi sınırlıdır. Bu yetkisini ancak 1929 yılında yerli üretimin artırılması, özellikle sınaî üretimin dış rekabete karşı korunması amacıyla çıkarılan bir yasayla kullanabilmiştir. Bu yasal düzenlemeden sonra ilk kez dış ticaret fazlası meydana gelmiştir; ancak 1929 yılından itibaren, ülke giderek dışarıya kapanmıştır. Bu kapanma hem ithalattaki hem de ihracattaki görece daralmalardan kaynaklanmıştır.

Yaygın kamulaştırmalar ve millileştirmelerin yanı sıra hükümetin yabancı şirketlere karşı kuşkulandırıcı tavrı ve politikaları sermayenin kaçışına yol açmıştır. 1926 yılında yeni vergiler almaya başlayan ve var olan vergilerin de kapsam ve oranını artıran devlet yabancı şirketlerle anlaşma yaparak yeni yatırımlara gitmiş, uzun vadeli dış kredi olanakları da fazla olmayınca, bu teşebbüsler krediye yönelik talepte patlamaya yol açmış, fon ve döviz piyasalarında talep baskısı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin payına düşen borçların 1929 yılında ödenmeye başlanacak olması, aynı yıl gümrük vergisi artışlarının doğurduğu spekülâtif ithalat, demiryolu yapımı ve imtiyazların satın alınması (demiryollarının millileştirilmesi) gibi nedenler, 1929 bunalımıyla dolaylı biçimde ilişkili olan bir kambiyo (döviz) bunalımına yol açmıştır. Ülkenin ihracatının yöneldiği ve ithalatının yapıldığı ülkeler ağırlıklı olarak Batı ülkelerinden oluşmaktadır. Dönem boyunca dış ticaret işlemleri %70 düzeyinde Batı ekonomileriyle ilişkilidir.

1923-32 döneminde en çok açığın verildiği yıl 1929'dur. Ancak 1930 yılından itibaren ithalattaki dramatik düşüş bu açığı, ihracattaki düşüşlere rağmen, fazlaya çevirmiştir. Ülkenin dışa açıklık derecesinde ithalat ve ihracattaki 1929 yılından itibaren meydana gelen gerilemelere paralel olarak, düşüşler meydana gelmiştir. Bütün dönem boyunca yıllık bazda ortalama dışa açıklık derecesi dış ticaret bağlamında %23 dolayındadır.

1933-45 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Bu dönemde dış ticaret açığından olabildiğince kaçınılmış ve dış ticaret daha ziyade ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. Bir yandan ikili anlaşmalara konu olan malların dış ticareti serbest bırakılırken, diğer yandan yurtiçi üretimi yapılan malların ithalatı sınırlandırılmıştır. Kliring işlemleri 1934 yılında kurulan Dış Ticaret Ofisi tarafından yürütülmüştür. İncelenen dönemde dış ticaret 1938 yılı hariç, sürekli fazla vermiştir.

Özellikle savaş yıllarında yurtiçinde üretilen tarım ürünlerine ve başta krom olmak üzere madenlere olan büyük dış talep ihracatın süregelen artışına yol açmıştır.

Ancak dönem boyunca tüketim mallarının ithalatına getirilen sınırlamalar dışa açıklık derecesini sürekli düşürerek dönem başında yüzde 15 olan düzeyinin dönem sonunda yüzde 6 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Dış ticarete sıkı bir kota sisteminin uygulanması, 1932'de Takas Komisyonlarının kurulması ile ilgili kanunun çıkarılması Türk sanayinin korunması ve geliştirilmesine yönelik tedbirler olarak sayılabilir.

Dış ticaret dengesinin dönem boyunca fazla vermesi altın stokunda artışa yol açmıştır. Altın stoku 1932-45 döneminde 14,5 tondan 210,8 tona yükselmiştir. Ülkenin elindeki döviz mevcudu da 320 milyon dolardır. Dolayısıyla, ülke savaş dönemini dışa karşı yükümlülükleri bağlamında rahat bir şekilde geçirmiştir denebilir.

1946-62 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Bu dönemde dış ticaretteki artış oranı milli gelir artışının üzerindedir. Ülke dışa açılmada önemli bir mesafe kaydetmiştir. 1946-62 döneminde GSMH'daki artış yıllık ortalama yüzde 15 iken, ihracattaki yıllık ortalama artış oranı yüzde 22 ve ithalat için bu oran yüzde 34'tür.

Dışa açıklığın önemli bir göstergesi olan toplam dış ticaret hacminin milli gelire oranı bu dönemde yıllık ortalama bazda yüzde 13 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1947-53 aralığında bu oran yüzde 17 dolayındadır. 1953 yılındaki darboğazdan sonra söz konusu oran giderek düşmüştür. 1954 yılından itibaren gerileyen dışa açılma derecesi, 1961 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır.

7 Eylül 1946 yılında yapılan devalüasyon ile birlikte, ABD dolarının TL karşılığı 1,30'dan 2,80'e çıkarılmıştır. Dış ödemelerdeki güçlükler nedeniyle, dönemin hükümeti 1956 yılında ABD dolarının TL karşılığını 2,80 TL'den 5,25-5,50 TL'ye yükseltmiştir. Fiyat denetimleri artırılmış, ticari banka kredileri sınırlandırılmış ve faiz oranları yükseltilmiştir. Ancak, sorunların devamı nedeniyle hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar önlemleri almıştır. Buna göre hükümet TL'yi yeniden devalüe etmiş (1 doların karşılığı 9 TL'ye çıkarılmış), ithalata serbesti getirilmiş, para arzı ve bütçe harcamalarında kısıtlamalara gidilmiş ve KİT'lerin ürettiği mal ve hizmet fiyatlarına zam yapılmıştır. İthalat ve ihracatın bürokratik engelleri hafifletilmiş, dış ticaret göreceli olarak serbestleştirilmiş, para arzı bir yıl sınırlı olarak artırılmasına rağmen, daha sonra hızla artmaya devam etmiştir. Bütçe açığı başta para arzı artırılmadığı için iç borçlanmayla finanse edilmiştir.

1963-79 Dönemi Dış Ticaret Açığı

1963-79 döneminde milli gelirdeki artış yıllık bazda hem ihracattaki hem de ithalattaki artıştan daha yüksek orandadır. İthalat doğrudan döviz yeterliliğine bağlı iken, ihracat da ithalata dayalı sanayi ürünleri kanalıyla döviz yeterliliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle ihracat yapabilmek için bazı ürünleri yurtdışından ithal edilmesi gerekir, bu ise döviz yeterliliğine bağlıdır. Eğer yeterli döviz yoksa ise ihracat için gerekli hammadde ve ara malı ithalatı gerçekleştirilemeyecektir. Bu nedenle döviz varlığı bir bütün olarak ülkeyi dışa bağlı hale getirmiştir. Başlangıçta amaçlanan kendine yeterlik, böylece bütütün ülkeyi dışa karşı bağımlı kılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama

oranı da bu dönemde büyük düşüşler göstermiştir.

Bu dönemde işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduatın (DCM) büyük bir rahatlatıcı etkisi olmuştur. Yüksek enflasyon, ucuz kamukaynaklı girdiler, negatif veya çok düşük faizli krediler, mutlaka anlamda engelleyici gümrük duvarları sayesinde Türk ekonomisi kalite, standart, rekabet gibi günün dünya kriterlerinden tamamen bağımsız olarak irileşmiştir.

1980-2011 Dönemi Dış Ticaretinin Yapısı

İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980-2011 dönemi için yıllık ortalama yüzde 63,7 dolayındadır; ancak dönem içinde bu oranda dalgalanmalar da gözlenmektedir. Ana sektörler itibarıyla ihracat kalemi 1980'den itibaren önemli gelişmeler göstermiştir. 1980'lerin ortalarına doğru ağırlığını hissettiren sanayi ürünleri, 1990'lara geldiğinde toplam ihracat içinde yüzde 85-90 dolayında bir paya sahip olmuştur.

Dış Ticaret Açığı ve İhracatın İthalatı Karşılama Düzeyi

Dış ticaret sadece cari işlemler hesabının değil, aynı zamanda ödemeler bilançosunun da en önemli hesap grubudur. 2011 yılı için mal ihracatı ve ithalatının toplamı (dış ticaret hacmi) 375 milyar dolara ulaşmıştır. Bu nedenle bu bölümde dış ticaret hesabının yapısını daha detaylı değerlendirilmesi yapılacaktır.

1980-2011 yılları arasında beşer yıllık ihracat ve ithalat rakamları verilmektedir. Türkiye ekonomisi uzun yıllar dış ticaret açıkları ile yaşamaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %70'lerin üzerine çıkamamıştır. Bu rakamlar ihracat gelirlerimiz ile ithalat faturamızın en fazla %70'ler civarında bir kısmını karşılayabildiğimizi ortaya koymaktadır. 2011 yılı için, ihracatın ithalatı karşılama oranının %56 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye orta ve uzun dönemde ithalatının ancak üçte ikisine yakınına ihracatıyla ödeyebilen bir ülkedir.

Dış Ticarete Yatırım, Ara ve Tüketim Mallarının Payı

1996 yılında ihracatımızın yaklaşık yarısı (%53) tüketim mallarından oluşurken bu oran zaman içinde azalarak 2011 yılında %38,7'ye inmiştir. Son yıllarda toplam ihracatımız içerisinde ham madde/aramalı ihracatımızın payı artarak yüzde 50'ye ulaşmıştır. Türkiye ihracatında sermaye malının payı zamanda içinde artmakla birlikte düşük (2011'de yaklaşık %10) seviyededir. Türkiye'nin ihracat gelirini hızla arttırabilmesi için yurt içi katma değeri yüksek olan ürünlere (sermaye mallarına) yönelmesi büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'de ithalatta ağırlık sermaye ve ara mallarındadır. 2011 yılında ithalatımızın %88'i sermaye (yatırım) malı ve aramalıdan (hammaddeden) oluşmaktadır. İthalatımızın ağırlıklı olarak sermaye ve ara malından oluşmasının nedeni, yerli üretimin ithal sermaye malı ve girdilere olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır. İleri teknoloji ve sermaye-yoğun ürünleri üretebilen yerli üretimin yetersiz ya da hiç bulunmaması sebebiyle ithal mallara olan bağımlılık kırılmamakta ve buna bağlı olarak ekonomi büyümeye başladığında ithalat talebi de artmaktadır. Bu dış ticaret dengesine hem de cari işlemler dengesine olumsuz yansımaktadır.

1950'lerde ithalatın yaklaşık %20'sini oluşturan tüketim mallarının payı, giderek azalmış, 1983'te en düşük seviye %1,2'ye inmiştir. 1983'ten sonra tüketim mallarının ithalattaki payı, bazı yıllarda düşüş gösterse de genelde artmış ve 2011 yılında 12,3 olarak gerçekleşmiştir. Sermaye, ara malı ve tüketim malları dışında kalan diğer malların ithalattaki payı tüm dönem boyunca yaklaşık %0,5'ler (sadece 2002 yılında %1 üstüne çıkmış) düzeyindedir.

Coğrafi Bölgeler ve Ülkeler İtibarıyla Dış Ticaret

Türkiye'nin dünya ile olan dış ticareti ekonomisindeki yapısal değişmeye paralel biçimde sürekli olarak OECD ülkeleri lehine bir yükseliş kaydetmiştir. İslam ülkeleriyle olan gerek ihracat gerekse ithalat ilişkilerinde dönem boyunca ufak tefek dalgalanmalar yaşanmışsa da bir durgunluk ve gerileme gözlenmektedir. Ancak, OECD ve İslam ülkeleri dışında kalan Uzak Doğu ve eski sosyalist ülkelerle olan ticaret, söz konusu dönemde büyük artışlar kaydetmiştir. Bu gelişme özellikle 1988'den itibaren yaşanmaya başlanmıştır.

İthalatta da ülke grupları bağlamında ihracattakin benzer bir eğilim gözlenmesine rağmen, burada OECD ülkelerinin payları çok daha yüksektir. Bu da kuşkusuz ithal girdi bağımlı bir üretim yapısına bağlı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin içerimlerine de uygun olarak, normal bir eğilimdir.

Dış ticaretimizin yarısından fazlası OECD ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. 2011 yılı itibarıyla ürün ihracat ve ithalatımızın %53'ü bu ülkelerle gerçekleşmiştir. Daha önceki yıllarda bu oranlar %60'ın altına düşmemiştir.

Dış ticaretimiz açısından önemli bir diğer ülke grubunu ise Avrupa Birliği (AB) ülkeleri oluşturmaktadır. 2011 yılına gelinceye kadar ihracat ve ithalatımız içerisinde AB ülkelerinin payları genelde %50'nin altına düşmemekle birlikte 2011 yılında AB'deki krizin etkisiyle meydana gelen daralmanın neticesinde ihracatın payı %46'ya, ithalatın payı da %37'ye gerilemiştir. 2010 ve 2011 yıllarında ihracatımız içinde AB ülkelerinin azalan payı İslam İşbirliği Örgütü ülkeleriyle yapılan ihracatın payı arttırılarak (%27-28) karşılanmaya çalışılmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne (KEİ) üye ülkelerle gerçekleştirilen dış ticaret hacmimiz de OECD, AB ve İslam ülkelerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin ihracatında en fazla paya sahip olan ülkeler	Türkiye'nin ithalatında en fazla paya sahip olan ülkeler
Almanya (%10,1)	Rusya (%11,6)
İngiltere (%6,4)	Almanya (%9,5)
İtalya (%5,7)	Çin (%9,3)
Fransa (%5,3)	ABD (%6,6)
Irak (%5,3)	İtalya (%5,5)

Türkiye, karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına paralel bir ihracat örüntüsüne sahip olmakla birlikte özellikle sermaye yoğun ihraç ürünlerinin bir kısmının yeniden ihracat (re-eksport) niteliği geleneksel yaklaşıma ters bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

- o **Yeniden İhracat (re-export): Bir ülkenin ithal ettiği malları çok fazla fiziki değişikliğe uğratmadan başka ülkelere satmasıdır.** İthalatçı ülke, küçük değişiklikler yaptığı ve yeniden ambalajladığı malı diğer ülkelere ihraç eder. Yeniden ihracatta amaç ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından faydalanmaktır.

Dış Ticarete Başlıca Kalemler

2010 Yılında En Fazla İhracatı ve İthalatı Yapılan Fasallar (Milyar dolar)

İhracatta İlk 20 Fasıl	Pay (%)	İthalatta İlk 20 Fasıl	Pay (%)
Motorlu kara taşıtları, vd.	12,1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	20,7
Kazanlar, makine ve cihazlar, alet ve parçaları	8,3	Kazanlar, makine ve cihazlar, alet ve parçaları	11,5
Demir ve çelik	7,7	Demir ve çelik	8,7
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	6,8	Elektrikli makine ve cihazlar	7,9
Elektrikli makine ve cihazlar	6,6	Motorlu kara taşıtları, vd.	7,2
Demir veya çelikten eşya	4,3	Plastik ve plastikten mamul	5,2
Örmemiş giyim eşyası, aksesuarlar	4,1	Eczacılık ürünleri	2,4
Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	3,9	Organik kimyasal müstahzalar	2,4
İnciler, kıymetli taşlar vd.	3,3	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü cihaz, tıbbi aletler vd.	1,9
Plastik ve plastikten mamul	3,3	Pamuk ve ipliği, pamuklu mensucat	1,8
Yenilen meyveler, kabuklu meyveler vd.	3,1	Bakır ve bakırdan eşya	1,8
Tuz, kökür, toprak ve taşlar	2,2	Hava taşıtları, uzay araçları vd.	1,7
Alüminyum ve alüminyum eşya	1,7	İnciler, kıymetli taşlar vd.	1,6
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,7	Kâğıt ve karton, kartondan eşya	1,5
Mensucatın mamul diğer eşya	1,6	Alüminyum ve alüminyum eşya	1,3
Mobilyalar, aydınlatma vb.	1,6	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,3
Sebze, meyve, bitki parçaları vd.	1,3	Sentetik ve suni devamsız lifler	1,1
Pamuk ve ipliği, pamuklu mensucat	1,3	Demir veya çelikten eşya	1,1
Metal cevherleri, cüruf ve kül	1,1	Muhtelif kimyasal maddeler	1,0
Hallar vd.	1,1	Dokumaya elverişli suni ve sentetik	0,9
İhracat Tutarı (Milyar dolar)	113,9	İthalat Tutarı (Milyar dolar)	185,5

2010 yılı verileri ihracat değerlendirildiğinde en yüksek paya **motorlu kara taşıtları** sahiptir (%12).

Toplam ithalat içerisinde en büyük paya %20 ile **mineral yakıtlar ve mineral yağlar** sahip olmaktadır. Bir diğer ifadeyle enerji ithalatı olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin bazı ihracat ve ithalat kalemlerine baktığımızda da benzerlikler

görülmektedir. Bu durum, söz konusu sektörlerde önemli miktarda endüstri-içi ticaretin var olduğunu göstermektedir.

2010 yılında ihraç edilen ürünlere BEC sınıflamasına göre bakıldığında toplam ihracatın %33,7'si sanayi

için işlem görmüş hammaddeler, %10,3'ü yarı dayanıklı tüketim maddeleri, %7,8'i dayanıklı tüketim malları ve %6,2'si dayanıksız tüketim mallarından oluşmaktadır.

2010 ithalatında en fazla payı %31,7 ile sanayi için işlem görmüş hammaddeler almaktadır. İkinci sırada %12,7 ile kaynağı belirtilmeyen ürünler (gizli veri), üçüncü sırada %12,5 ile yatırım malları (taşımacılık araçları hariç) yer almaktadır.

Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler %6,6, işlem görmüş diğer yakıt ve yağlar %6,6, taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları %5,7, yatırım mallarının aksam ve parçaları %4,9, binek otomobiller %3,7 ve sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri ise yaklaşık %3 pay almıştır. Türkiye'nin ithalatında üretimde girdi olarak kullanılan ara

malı ile ilgili ürünlerin önemli bir ağırlığı söz konusudur. Buna karşılık tüketim mallarına ilişkin ürünlerin ithalattaki ağırlığı, ihracata göre daha düşüktür.

Sermaye Hesabı

Ödemeler bilançosunun iki ana kaleminden biri olan sermaye hesabı cari işlemler hesabı ile bir bakıma karşılıklı çalışır. Birekonomide yurtiçi tasarruflar toplam yatırımları karşılayacak düzeyde değilse ekonomide cari açık oluşur. Yatırımları finanse etmek için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulur. Bu nedenle yabancı tasarrufların ülkeye girişi önem arz etmektedir.

Ödemeler dengesinde çift kayıt sistemine göre tutulduğu için borç ve alacakların birbirine eşit olması gerekir. Fakat bazı kalemlere ait bilgilerin eksik olması, kayıt yapılırken gerçekleşen hatalar ve unutmalar nedeniyle ödemeler dengesi ile ilgili eksik ve fazlalar net hata ve noksan yazılmaktadır. Net hata ve noksan kaleminde pozitif (+) değer söz konusu ise ülkeye resmi kayıtlara girmeyen sermaye girişi olduğunu göstermektedir.

Finans hesabında doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve krediler yer almaktadır. 2000-2011 dönemine bakıldığında, doğrudan yatırım (13,4 milyar dolar), portföy yatırımı (22,1 milyar dolar) ve krediler (30,1 milyar dolar) bakımından Türkiye'ye net giriş olmuştur. Aynı dönemde rezervlerde meydana gelen artış 52,1 milyar dolardır. Dolayısıyla, cari işlemler hesabı, finans hesabı, rezerv varlıklar ile net hata noksan kalemlerinin toplamının matematiksel olarak sıfır dengesini vermesi beklenir.

Türkiye ekonomisine en fazla kaynak girişi bankaların ve firmalar sektörünün yurtdışından sağladıkları krediler yoluyla meydana gelmektedir.

İkinci sırada kaynak girişi ise tahvil ihracı ile meydana gelmektedir.

Hisse senedi piyasası ise kaynak çekmede üçüncü sırada rol oynamaktadır.

- o Türkiye, kronik tasarruf açığı yaşayan bir ülke olduğu için bu girişlerin sermaye maliyetini aşağı çekme yönünde kayda değer işlev gördüğü söylenebilir. Yatırımlar için ihtiyaç kaynaklar yetersiz olan yurtiçi tasarruflarla karşılanması durumunda faiz oranları hızla yükselerek sermaye maliyetini artıracaktır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar, giriş yaptığı ülkeye sermayenin yanı sıra teknoloji ve işletme bilgisi de getirmektedir. Ayrıca ülkede yaratılan katma değer ile birlikte istihdam ve rekabete önemli ölçüde katkılar sağlayabilmektedir. Söz konusu yatırımlar ihracata dönük sektörlerle yapıldığında dış ticaret dengesinde olumlu gelişmeler olabilir. **Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar yarattığı ekonomik ve sosyal etkiler ülkelerin kalkınma önemli katkı sağlamaktadır.**

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında doğrudan yabancı yatırımlarına Osmanlı Dönemi'nde yaşanan olumsuz deneyimler nedeniyle mesafeli yaklaşmış, hatta yabancı mülkiyetindeki işletmeler millileştirilmiştir. 1950'li yıllarda dışa açılmayla birlikte yabancı sermayeyi doğrudan ilgilendiren ilk düzenleme 1951 yılında 5821 sayılı **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** olmuştur. Ardından 5821 sayılı Yasa yeniden düzenlenerek 1954 yılında 6224 sayılı Yasa olarak tekrar yürürlüğe girmiştir. 1954 yılındaki 6224 sayılı **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** günün şartlarına göre oldukça liberal bir yasa idi. Söz konusu Yasa 2000'li yıllarda günün ihtiyaçlarına karşılamaktan uzaklaştığı için 2003 yılında 4875 sayılı **Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu** çıkarılmıştır.

Bu Kanun ile birlikte bürokratik işlemler azaltılarak basitleştirilmiş, doğrudan yabancı yatırımlar her türlü ekonomik, siyasi ve sosyal olumsuzluklara karşı güvenceler artırılmış, anlaşmazlık olması hâlinde uluslararası tahkime gitme imkanı da tanınmıştır.

1980'lerdeki neo-liberal politikalar neticesinde dünya çapında başlayan dış ticaretin liberalleştirilmesi hareketi, 1990'lı yıllarda sermaye ve finans piyasalarının dışa açılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır.

Türkiye'nin kalkınmasını hızla gerçekleştirebilmek için mutlaka daha fazla yabancı sermaye çekmesi gerekmektedir. Burada yabancı sermaye derken kastettiğimiz doğrudan yabancı sermayedir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar sabit sermaye birikimine artırarak ekonomik gelişme ve kalkınması hızlandırmaktadır.

Türkiye'de en fazla doğrudan yatırım yapan ülkeler AB üyeleridir. AB'nin Türkiye'deki doğrudan yatırımlar içinde AB'nin payı yüzde 79'dur. **AB içinde Hollanda, Almanya, Lüksemburg, Belçika, Fransa, Avusturya ilk sıralarda gelmektedir.** ABD ise Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar içinde yüzde 8,4'lük bir paya sahiptir. Körfez ülkelerinin doğrudan yatırımlar içindeki payı yüzde 7,4'tür.

Dünyada en fazla doğrudan yatırım çeken ülke ABD'dir. Dünyadaki doğrudan yatırım stokunun yüzde 18'i bu ülkededir. Hong Kong, İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkeler, açık ara farkla ABD'yi takip eden diğer en fazla doğrudan yatırım alan ülkelerdir. Dünyadaki doğrudan yatırımların yüzde 75 civarındaki kısmı gelişmiş

ülkelerdedir.

Yabancıların Portföy Yatırımları

Gelişme yolundaki ülkelerde sermaye ve tasarruflar görece kıt olduğu için bunların fiyatları (faiz) da yüksek olur. Bu nedenle sermayenin ve tasarrufun bol olduğu gelişmiş ülkeler ile doğal kaynak zengini ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru bir akış olur. **Türkiye’de de tasarruflar yetersiz olduğu için, yurtdışından yurtiçine, yüksek getiri oranlarından yararlanmak için bir para akışı olur.** Yabancıların portföy yatırımları 2004 yılında 38,2 milyar TL iken, 2011 yılında 173,9 milyar TL olmuştur.

Dolaylı yabancı yatırımlar olarak da nitelendirilen bu yabancı portföy yatırım için yüksek getirinin yanı sıra **ekonomik ve siyasi istikrar** da çok önemlidir. Ülke ekonomisine yönelik şüphe ve tereddütlerin veya olumsuz beklentilerin artması, bu yatırımların ülkeden çıkışına ve/veya maliyetlerin artışına neden olacaktır.

Cari işlemler dengesi finansmanında dolaylı yabancı yatırımların rolü büyükse, ülke ekonomisinin özellikle uluslararası gelişmelere karşı kırılganlığı artacaktır. Türkiye ekonomisine şüpheyle bakanların temel dayanakta noktası yüksek cari işlemler açığı ve bunun finansman şeklidir.

Dış Borçlar

Türkiye ulusal düzeyde fon açığı veren bir ülkedir. Borçlanmanın ve net olarak dışa karşı borçlu olmanın arkasında yatan nedende bu fon açığıdır. **Ulusal düzeyde fon açığının temel göstergesi tasarruf-yatırım dengesi ile cari işlemler açığıdır.** 2002 yılında yılındaki **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** ile birlikte kamu kesimi disipline edilmiş, faiz dışı bütçe fazlası hedefi ile birlikte kamunun borçlanma ihtiyacı giderek azalmıştır. **2004 yılından sonra özel kesim açık vermeye başlamış, kamu kesimi fon açığı azalmış ve bazı yıllarda fazla dahi vermiştir.** Ulusal düzeyde ise açık sürmeye devam etmiş ve Türkiye ekonomisi net kaynak açığı yaşayan bir ekonomi olma özelliğini sürdürmüştür. Milli gelirin oranı olarak ulusal düzeyde dış kaynak açığı %5 ile %7 arasında değişmektedir. Türk ekonomisine ne kadar fazla yabancı kaynak girerse ekonomik büyüme o kadar yüksek olmaktadır. Nitekim kriz dönemlerinde düşen yatırım harcamaları nedeniyle dış kaynak ihtiyacı düşmekte, bu da ekonomik büyümenin düşmesine yol açmaktadır.

Türkiye borç yönetiminin temel ilkelerini 1 Eylül 2002 tarihli “**Borç ve Risk Yönetiminin Koordinasyonu ve Yürütülmesine İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik**” ile tespit etmiştir.

Buna göre temel borçlanma ilkeleri:

- a) Makroekonomik dengeleri gözeterek para ve maliye politikaları ile uyumlu sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikası izlenmesi.**
- b) Finansman ihtiyaçlarının, iç ve dış piyasa koşulları ve maliyet unsurları göz önüne alınarak belirlenen risk düzeyi çerçevesinde orta ve uzun vadede mümkün olan en uygun maliyetle karşılanması.**

Türkiye Dış Borçlarının Tarihi Seyri

Osmanlı’da Dış Borçlanma ve Cumhuriyete Devreden Dış Borçlar

Osmanlı iç borçlanması, dış borçlanmasına göre çok daha önce başlamıştır. Osmanlı ilk dış borcunu aldığı 1854’ten Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar toplam 41 adet dış borç anlaşması imzalamıştır. 1875 yılında dış borç stokunun bütçeye oranı yüzde 25’tir (Bulut, 2008). Osmanlı, 1875 yılında dış borç ödemesini yapamayacağını (moratoryum) ilan etmiş ve Nisan 1876’da dış borç ödemelerini tamamen durdurmuştur.

1881 tarihindeki **Muharrem Kararnamesi** ile dış borçlarda yeniden yapılanmaya gidilmiş ve **Düyun-u Umumiye İdaresi** kurulmuştur. Bu İdare, dış borç ödemelerini güvence altına alacak vergi ve harç gibi gelirlerin toplanması yetkisini almıştır. Moratoryum ilan edildiğinde Osmanlı’nın dış borç stoku 239 milyon Osmanlı Lirası’dır.

Dış borçlar, Osmanlı Devleti çöktükten sonra Osmanlı topraklarında kurulan devletler arasında paylaştırılmış ve en büyük borç yükü Türkiye’ye verilmiştir. 1925 yılında Osmanlı borçlarının yaklaşık %67’sinin Türkiye tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye’nin payına düşen 107,5 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borcun ödenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi ile 13 Haziran 1928 tarihinde Paris’te bir anlaşma imzalanmıştır. Osmanlıdan kalan borçların son taksidinin ödeme tarihi, ilk borçlanma tarihinden tam bir yüzyıl sonra 25 Mayıs 1954’tür.

Osmanlı Devleti’nin, Kırım Savaşı’nın etkisiyle ilk kez 1854 yılında gayrimüslim ülkelere borçlanmaya başlamasında Galata Bankerlerinin aracılık rolleri kayda değerdir. İlk yıl 5 milyon İngiliz Poundu borçlanan

Osmanlı, ikinci yıl bir 5 milyon Pound daha borçlanmış ve borçlanma trendi âdeta patlama yaparak devam etmiştir.

1877 yılında 191 milyon İngiliz Poundu anapara ve 62 milyon İngiliz Poundu da faiz olmak üzere toplam borç tutarı 253 milyon İngiliz Poundu dolayındadır. Bu borçlar karşılığı, Mısır Vergisi; Bursa ve Edirne ipek aşarları; Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları; Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Menteşe, Konya gelirleri; Edirne, Tuna ve Selanik vilayetleri gelirleri; Anadolu ağnam vergisi ve İstanbul tütün rejisi gelirleri teminat olarak gösterilmiştir. Esasen, 191 milyon Sterlin dolayındaki anapara borcun nominal değeri ile satış fiyatı farklı olmuş ve satış fiyatının düşüklüğünden ötürü, ancak %53'ü Osmanlı'nın eline geçmiştir. Borçların %90'ı gerçek kişilerden ve bankalardan alınmıştır. 1881 Muharrem Kararnamesine göre borçların menşe ülkeler itibarıyla dağılımı şu şekilde:

Tablo 8.12
Osmanlı Borçları

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, s. 18.

Ülke	Yüzde Pay
Fransa	40,00
İngiltere	29,00
Türkiye (iç borç)	7,93
Hollanda	7,60
Almanya	4,70
İtalya	2,60
Avusturya-Macaristan	0,97
Diğer	7,20
Toplam	100,00

Cumhuriyetin İlk Yıllarından İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönemde Dış Borçlar

Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla birlikte yeni devlet, belki de uzun bir savaş döneminden çıkmının ve gayrimüslimlerden çekinmenin verdiği bir halet-i ruhiye ile sadece Türklerin girebileceği alanlar, sadece Türklerin yararlanabileceği kolaylık ve imkânlar ihdas etmiştir. Lozan Anlaşması 1924 yılında yürürlüğe girmiş ve toplam tutarı 129.384.910 altın lira olan Osmanlı borçlarının 84.597.495 altın lirasını (%65,4) yeni devlete yüklemiştir. Bu borcun yıllık taksit ödemesi 5.809.312 altın liradır. Yeni devlete bu ödemenin getirdiği yükün ağırlığı, imkânlar dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle, 1930'lu yıllarda, 1928 yılında yapılan indirimlere rağmen, bütçe harcamalarının %13-18'ini Osmanlı borçları oluşturmaktadır. 1928 yılında Cemiyet-i Akvam aracılığı ile Türkiye'nin borç yükü kriteri yeniden belirlenmiştir. Buna göre, Osmanlı borçlarının 1912 öncesi olanların %62'si 1912 sonrası olanların ise %79'u Türkiye'ye yüklenmişti. Görüşmeler 1933 yılına kadar sürmüş ve sonuçta, Türkiye'nin 8 milyon altın lira (yıllık 700 bin altın lira taksit ödemeli olarak) ödemesi karara bağlanmıştır. Türkiye bu borçları daha önce de belirtildiği gibi 1954 Mayıs ayında tamamen ödemiştir.

Cumhuriyet rejimi ilk dış borçlanmasını demiryollarının ve Haydarpaşa limanının kamulaştırılmasını yapmak amacıyla yapmıştır.

Savaş sonrasında ABD önderliğindeki gelişmiş ülkeler hem Avrupa'nın yeniden imarı hem de diğer ülkeleri Sovyet tehdidine karşı korumak için önemli kurumsal düzenlemeler ve mali yardım programları devreye sokmuştur. Türkiye de özel sektör ve ticaret serbestisi uygulamalarını başlatarak bu uluslararası trendden yararlanma yoluna gitmiş ve Cumhuriyet'in dış yardım ve dış borçlanmaya yelken açması bu dönemle başlamıştır denilebilir. 1948-49 aralığında **Marshall Planı** bağlamında ABD'den 50 milyon dolarlık bir dış yardım alınmıştır. Yine bu dönemde Türkiye'nin henüz kurulan uluslararası örgütlerine üyeliği söz konusu ana eğilimin bir uzantısı olarak alınabilir.

Demokrat Parti Döneminde Dış Borçlanma

Menderes Hükümetleri döneminde (1950-1960) dış borçlanmaya âdeta yegâne çare olarak başvurulmuştur. 1950 yılında 776 milyon dolar olan dış borç toplamı, 1956 yılında 1.2 milyar dolara ve 1960 yılında 5 milyar dolara yükselmiştir. Devlet dış borç faizlerini dahi ödeyemeyecek hâle gelince moratoryum ilan etmiştir. 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF önerileri doğrultusunda alınan istikrar tedbirleri ile TL devalüe edilmiş ve bir ABD doları 2.8 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiş, OECD, IMF ve ABD ile anlaşmalar imzalanarak 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiş, 350 milyon dolarlık yeni bir kredi alınmıştır. **Bu aşamadan sonra Türk ekonomisi adeta borçlanabildikçe yaşayabilen bir işleyişe sahip olmuştur.** 1946-50 aralığında daha çok dış borç şeklinde gelen dış kaynak, 1950 yılından başlayarak bağış olarak gelmeye başlamıştır. ABD kaynakları **Truman Doktrini**, **Marshall Planı**, **AID ve PL 480** programları çerçevesinde gelmiştir. PL 480'e göre ABD tarım ürünleri fazlasından Türkiye'ye gönderilen miktarın karşılığı TL olarak Merkez Bankası'nda ayrı bir hesapta tutulmakta ve

ikili anlaşmalara göre kullanılmaktaydı. Bu kaynağın Türkiye tarafından kullanılan bölümü bütçe ve KİT finansmanında, ABD tarafından kullanılan bölümü de ABD'nin Türkiye'deki özel ortaklıklarına kredi verilmesi biçiminde değerlendirilmiştir.

Planlı Dönemde Dış Borçlanma

Planlı dönemde dış borçlanma özellikle 1975 yılından sonra hızlanarak artış kaydetmiştir. Bu borçlar hem yabancı devletlerden hem de yabancı firma ve uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Dış borçların önemli bir bölümü proje finansmanında kullanılmış ve bakiyesi de dış ticaretin finansmanına yönlendirilmiştir. Kamu kesimine açılan uzun dönemli krediler genellikle altyapı, ara malları üretimi, tarım ve kentleşme alanlarına yönelmiştir. Planlı dönem boyunca artan dış borçlar ülkeyi 1970'li yılların sonunda bir döviz krizine sokmuştur.

12 Eylül 1980 Sonrası Deregülasyon Döneminde Dış Borçlar

1980-98 döneminde iç ve dış kaynaklara borçlanma şeklinde yoğun bir başvuruya ekonomik gelişmenin finansmanı sağlanmıştır. Bütün dönem ortalaması bakımından vergi gelirlerinin %89'u borç anapara ve faizlerine gitmektedir. İç borç anapara ve faizi dönemin başında toplam vergi gelirlerinin %10'u ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri de dönem başında yine toplam verginin %2'si oranında olmasına rağmen, dönem boyunca gerek iç borçlanmada gerekse dış borçlanmada büyük artışlar olmuştur. Dönem boyunca yıllık bazda ortalama olarak iç borç anapara ve faiz ödemeleri vergi gelirlerinin %69'u oranındayken, dış borç anapara ve ödemeleri de vergi gelirlerinin yine yıllık bazda ortalama olarak %21'i dolayındadır. 1983-97 döneminde ortalama olarak dış borç stokunun milli gelire oranı %39 düzeyindedir. Aynı dönemde kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içindeki oranı ortalama %20'ye yaklaşmaktadır.

Dış Borçlarda Güncel Durum

Türkiye'nin dış borç düzeyi 2011 yılı sonunda toplam dış borç stoku 310 milyar dolardır.

Bunun yüzde 29'u kısa vadeli iken (üçte birinden daha az), geriye kalan yüzde 71'i orta ve uzun vadeli dış borçtur.

Dış borcun kamu ve özel sektör itibarıyla dağılımı: Türkiye'nin dış borçlarında IMF ile 1999 yılında imzalanan ve 2000 yılında yürürlüğe giren 17'nci **destekleme düzenlemesi** (stand by) sonrasında yapısal bir değişim gözlenmiş; dış borçlar içinde devletin payı çarpıcı bir düşüş, özel kesimin payı ise artış yaşamıştır. Özel sektör dış borcunun toplam dış borç içindeki payı 1990'da yüzde 21, 2000'de yüzde 46 ve 2011'de yüzde 66 düzeyindedir. Buna paralel olarak kamu kesiminin dış borç içindeki payı da gerileme yaşamıştır. Türkiye ekonomisi, büyümenin dış kaynak yoluyla finansmanında kamu yoluyla finansmanı yerine özel kesim yoluyla finansmana doğru bir yönelme yaşamıştır.

Türkiye'nin dış borç stoku ve vade yapısı: Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme dönemlerinde dış borçlarda hızlı bir artış, daralma veya düşük büyüme dönemlerinde ise dış borçlarda bir durağanlık veya düşük bir artış gözlenmektedir. Türkiye'nin iç tasarrufları ekonomik büyümesini finanse etmede yetersiz kaldığı için dış tasarruflara (dış borç) ihtiyaç duymaktadır.

Kamu dış borç stoku: Türkiye'nin dış borçlarının kamu alt kesimleri itibarıyla izlenmesi nispeten yeni bir yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşımla dış borçların izlenmesi ve disipline edilmesi, hükümetin hesap verebilirliğinin artırılması ve şeffaflaşması mümkün hale gelmiştir. Genel ve katma bütçeli idareleri kapsayan merkezi yönetim, mahalli idareler, kamu iktisadi teşebbüsleri, Merkez Bankası gibi kamu alt kesimlerinin borçları ayrı ayrı izlenmektedir.

Kamu brüt ve net borç stoku: Kamu kesiminin toplam borcunda belediyeler, il özel idareleri, kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), döner sermayeli kuruluşlar, İller Bankası, genel ve katma bütçeli idareler (merkezi yönetim) gibi bütün kamu alt kesimleri birlikte dikkate alınır. Buna göre, toplam kamu borç stoku brüt olarak 2002 yılında 257 milyar TL, 2007 yılında 355 milyar TL ve 2011 yılında ise 540 milyar TL'dir. Brüt kamu borcundan net kamu borcuna ulaşmak için, kamu kesiminin sahip olduğu varlıklarını düşmek gerekir. Buna göre işsizlik sigortası fonu net varlıkları, kamu mevduatı, Merkez Bankası net varlıkları dikkate alınarak brüt kamu borcundan düşülür. Bu çerçevede, Türkiye'nin net kamu borç stoku 2002 yılında 215 milyar TL, 2007 yılında 248 milyar TL ve 2011 yılında ise 293 milyar TL'dir.

Kamu Kesimi Dış Borçları

Kamu borcunun yabancı para cinsinden dağılımı: Türkiye'nin dış borcu ağırlıklı olarak dolar üzerinden yapılmaktadır. Nitekim 2002 yılında dış borç stokunda avronun (euro'nun) payı %31, doların payı %47 ve IMF alacaklarını gösteren ve bir sepete dayalı hesap birimi olan IMF parası SDR'nin payı yüzde 17'dir. 2011 yılında ise dış borç içinde sırasıyla doların payı yüzde 53, avronun payı %36 ve SDR'nin payı ise %1,7'dir.

Türkiye, son iki yıldır dış borçlanmanın bir kısmını TL cinsinden yapmaya başlamıştır. Bu da, yabancıların TL cinsinden borç vermeye razı olduklarını, dolayısıyla TL'nin itibarlı hale geldiğini göstermektedir.

2010 yılında TL cinsinden dış borç oranı %9,3 iken, 2011 yılında bu oran %5,9'dur. Türkiye'nin tıpkı dolar, avro, yen ve pound gibi paralarda olduğu gibi TL içinde uluslararası bir simge geliştirmesi, TL'nin bundan sonraki yıllarda diğer ülkelerin yatırımcıları ve parasal otoriteleri tarafından da rezerv para olarak kabul edilebileceği beklentisine dayanmaktadır.

Kamu borcunun ulusal ekonomi içindeki ağırlığı: Türkiye 2001 krizinden sonra uyguladığı başarılı maliye politikası sayesinde son birkaç yıldır Avrupa'nın maruz kaldığı borç krizini görece daha hafif atlatabilmektedir. Bir göstergenin, ulusal ekonomi içinde tuttuğu yere bakmada genelde milli gelire oranlama yapılır. Buna göre, kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı 2001 kriz yılında %79 iken 2007 yılında %42 civarına gerilemiştir. Ancak, son üç yılda telafi edici maliye politikası çerçevesinde kamu brüt borç stokunun milli gelire oranı yükseliş göstermiş ve 2011 yılında %56,4 düzeyine ulaşmıştır. Buna çok da paralel olmayan bir eğilimde, kamu net borcunun milli gelire oranı 2001 yılında %66 iken, 2007 yılında %30 ve 2011 yılında %31 olmuştur.

Kamu iç ve dış borç stokunun ulusal ekonomi içindeki önemi: Kamu kesimi ekonominin finansman ihtiyacındaki ağırlıklı rolünü özel sektörle paylaşmaya başladıktan sonra, kamu iç ve dış borç stokunun da milli gelire oranında önemli bir gerileme yaşanmıştır. Kamu borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 79 iken, 2007 yılında bu oran yüzde 42 ve 2011 yılında ise yüzde 48 olmuştur. Kamu borç stokunun bir alt kalemi olan kamu iç borç stokunu milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 52 ve 2011 yılında yüzde 34 iken; kamu dış borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 27 ve 2011 yılında yüzde 14 olmuştur.

Dolayısıyla, kamu kesiminin borçluluk düzeyinde önemli bir gerileme dikkati çekmektedir. Maastricht kriterine göre kamu toplam borç stokunun milli gelire oranı en fazla %60 olmalıdır.

Kamu kesimi borcunun yerli ve yabancı alacaklıları: Türkiye'de finans kesimi bankacılık sektörüne dayanmaktadır. Bankacılık sektörünün finans kesimi içindeki payı son yıllarda diğer piyasaların da gelişmesine paralel olarak gerilemesine rağmen, yüzde 90 civarındadır. Dolayısıyla, **ekonomik büyümenin finansmanında ve kamu iç borçlanmasında doğal kaynak bankacılık kesimi olmaktadır.** Bankacılık kesimi ya doğrudan kamuya borç vermekte ya da müşterilerini yönlendirerek kamu kâğıtlarının satın alınmasını sağlamaktadır.

Türkiye'de kamu kesimi iç borçlarının yarısından fazlasının alacaklısı bankacılık sektörüdür. Banka kesimi dışındaki alacaklılar ise tüzel kişiler, yurtdışı yerleşikler, menkul kıymet yatırım fonları ve Merkez Bankası olarak sıralanmaktadır.

Kamu kesimi dış borç stokunda iki başlıca borçlanma şekli vardır. Kredibulma yoluyla borçlanma ve tahvil ihraç ederek borçlanma.

Kamu borç faizinin ulusal ekonomiye maliyeti: Bir ekonomide borç stoku ne kadar yüksekse, o ekonominin katlandığı faiz yükü de o kadar ağır olur. Ne var ki, eğer ülke içi tasarruflar yetersizse, ekonomik kalkınmanın finansmanında dış kaynak ihtiyacı kaçınılmaz olmaktadır. Kıt olan yurtiçi tasarruflar, nispeten bol ve ucuz olan yurtdışı tasarruflarla (borç) desteklenmeye çalışılır ve dış kaynak yoluyla içerdeki yüksek sermaye maliyetleri düşerek ülke için kaldıraç etkisi ortaya çıkar. Türk ekonomisinde kamu kesiminin iç ve dış borç faiz ödemelerinin milli gelire oranı 2001 krizinde yüzde 17 düzeyine kadar çıkmıştır. Aşırı yüksek sayılabilecek bu oran, sonraki yıllarda izlenen istikrarlı ve tutarlı makro ekonomik politikalar sayesinde 2011 yılında yüzde 4,4 olarak gerçekleşmiştir.

Borç ve döviz rezervi ilişkisi: Bir ekonomide vadesi bir yılın altında olan dış borçların, herhangi bir ekonomik kargaşa döneminde ödenme kabiliyeti, merkez bankasının döviz rezerviyle ilişkilendirilir. Buna göre, eğer Merkez Bankası'nın döviz rezervi, vadesi bir yılın altında olan dış borçları karşılayabiliyorsa, kısa vadede o ülkenin döviz krizine karşı nispeten dayanıklı olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Uluslararası Kredi Notundaki Gelişim

Türkiye'nin uluslararası derecelendirme kuruluşlarının nezdindeki borçlanma ve yatırım itibarını gösteren kredi notları son yıllardaki ekonomik krizlerde nispeten istikrarını korumuştur. Özellikle 2010-2011 yıllarında

Avrupa’da şiddetlenen kamu borç krizleri dikkate alındığında, Türkiye’nin iyi bir performans gösterdiği söylenebilir. Türkiye’nin uzun vadeli TL ve yabancı para cinsinden kredisi son yıllarda sürekli bir iyileşme göstermiştir.

Döviz Piyasası

Döviz piyasası, döviz arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır, bu piyasada oluşan fiyata da döviz kuru denir. Bir ülke parasının diğer ülke paraları cinsinden fiyatına veya yabancı ülke paralarının yerli ülke parası cinsinden fiyatlarına döviz kuru denirken, yabancı ülke paralarının birbiri cinsinden fiyatına **çapraz kur** denmektedir.

Döviz kuru, kalite, marka, patent, know how, inovasyon gibi alanlarda söz sahibi olmayan, sadece fiyat yönünden avantajı bulunan mal ve hizmet üreten ülkeler bakımından dış ticaretin artırılmasında en önemli enstrümandır.

Türkiye 1980’li yıllara kadar sabit kur rejimi uygulamış, karaborsa döviz piyasası oluşmuş ve 1980’e gelindiğinde dış ticaret politikası ve kur rejimi politikası iflas etmiş bir ekonomi ortaya çıkmıştır. 24 Ocak 1984 Kararlarından sonra döviz piyasasının serbestleştirilmesine yönelik çeşitli kararlar alınmıştır. Bu tarihe kadar döviz kurunu belirleme yetkisi Bakanlar Kurulunda idi. Mayıs 1980’de yayımlanan Maliye Bakanlığı tebliği ile Merkez Bankası’na, uluslararası ekonomik gelişmeleri de esas alarak döviz kurunu belirleme yetkisi verilmiştir. Bu tarihten itibaren TCMB döviz kurunu günlük olarak belirlemeye başlamıştır. 1983 yılının sonunda Merkez Bankası’nın döviz kurunu belirleme yetkisine ABD doları hariç son verilmiştir.

Ağustos 1988’e gelindiğinde döviz kurunun serbestçe belirlenmesi yönünde önemli bir adım atılmış, TCMB bünyesinde döviz ve efektif piyasalar açılmıştır. **Döviz kuru artık Merkez Bankası’nın döviz işlemlerinde sorumlu yetkililerin yanı sıra bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseselerin yer aldığı Döviz ve Efektif Piyasalar tarafından belirlenmeye başlanmıştır.** Türkiye, TL’yi 3 Mart 1990 tarihinden itibaren uluslararası konvertibl para ilan etmiş ve hem yurtiçinde hem de yurtdışında serbestçe alınıp satılmasını sağlamıştır. Böylece bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ticari ve ticari olmayan tüm işlemler için gişee alış ve satış kurlarını TCMB kurlarından bağımsız bir şekilde serbestçe belirlemeye hakk kazanmışlardır. Döviz kuru rejimleri esnek dalgalanma, yönetimli dalgalanma, bir bant aralığında dalgalanma gibi tam veya kısmi serbest rejim olabileceği gibi sürünen bant, sürünen kur, sabit fakat ayarlanabilir kur şeklinde önemli ölçüde sabit rejim de olabilir.

Yine daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde 1990’larda moda olan para kurulu uygulaması da sabit döviz kuru rejimine örnek verilebilir. Bazı ülkeler, ekonomik ilişkilerinin yoğunluğu, parasının saygınlığı ve istikrarı gibi nedenlerle ulusal paralarını başka bir ülkenin parasına tam anlamıyla bağlayabilmektedir. Bu uygulamaya **tam dolarizasyon** denmektedir.

- **Efektif kur;** sadece nakit döviz işlemleri için geçerli kurdur.
- **Döviz kuru** ise efektif kurun aksine döviz cinsinden çek, senet, poliçe ve hazine bonusu gibi ödeme araçlarını da kapsamaktadır.
- Diğer ülke paralarına serbestçe ve kolaylıkla çevrilebilen dövizlere, konvertibl döviz ve yapılan bu işleme konvertibilite denir

Türkiye’de döviz işlemleri temel üç piyasada yapılmaktadır. Bunlar;

- I. Serbest döviz piyasası
- II. TCMB denetimindeki döviz ve efektif piyasası
- III. Bankalar arası döviz piyasasıdır.

Serbest piyasada işlemler nakit döviz işlemleri ile yapılır ve efektif kur geçerlidir. Merkez Bankası piyasasında TCMB, bankalar arası döviz hareketlerini yönetmenin yanı sıra kendi döviz kaynaklarını bankaların kullanımına sunmaktadır. Türkiye, hem sabit kur rejimi uygulamalarında hem de esnek kur rejimi uygulamalarındaki başarısızlıklar nedeniyle birçok kriz yaşamıştır. Verimlilik, yenilik, üretken faaliyetlerde canlanma olmaksızın, kısa ömürlü hükümetlerle sırf para politikasına ve genişletici popülist maliye politikasına dayanan icraatler bu krizlerde başlıca rolü oynamıştır. Nitekim Türkiye’nin 2001 finans kesimi krizi, milli gelirini 13 yıl önceki seviyesine geriletmiştir. Bu krizin referans göstergelerinde enflasyon ve kur düzeyi ilişkisi esas alınmış ve öngörülen ilişki gerçekleşmeyince, sonuç krizi tetikleyici olmuştur.

Şubat 2001 krizinden sonra Türkiye dalgalı kur sistemine geçmiştir. Dalgalı kur politikası kapsamında döviz piyasasında kur döviz arz ve talebine göre belirlenmektedir.

Merkez Bankası döviz kurlarında aşırı dalgalanma olması veya başta fiyat istikrarı olmak üzere Banka’nın belirlediği çeşitli hedeflere uygun olarak döviz piyasasında alım veya satım yaparak kura müdahale edebilir.

2008’de başlayan Küresel Mali Kriz’e bağlı olarak döviz piyasasında yaşanan aşırı dalgalanmalara karşı TCMB’nin etkili müdahaleleri söz konusudur. Türkiye’nin devalüasyon tarihi genelde askerî darbelerin yapıldığı tarihlerle örtüşmektedir. Literatürde ülkelerin ekonomik istikrarları ile siyasi istikrarları arasında doğrusal bir ilişki gören çalışmalar mevcuttur.

Türkiye 7 Eylül 1946, 4 Ağustos 1958, 10 Ağustos 1970, 21 Eylül 1977, 1 Mart 1978, 10 Haziran 1979, 24 Ocak 1980, 5 Nisan 1994 ve nihayet 22 Şubat 2001 tarihinde devalüasyon yapmış ve TL’nin değerini idari kararlarla düşürmüştür. Serbest piyasa ortamında esasen devalüasyon kavramı yerine değer aşınmasından söz edilmelidir. Ancak devalüasyon hem uygulamada hem de literatürde yaygın bir kabul ve kullanıma sahip olduğu için hem sabit ve yönetimli kur sistemlerinde hem de dalgalı veya esnek kur sistemlerinde paraların değerlerindeki büyük oranlı düşüşler devalüasyon kavramıyla ifade edilmektedir.

Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kurunda Gelişmeler

Türkiye’de döviz kurunun belirlenmesi 1990’lara gelene kamu otoritesinde olmuştur. Özellikle 1950- 1970 döneminde döviz kuru yapılan devalüasyonlar dışında önemli ölçüde sabit tutulmaya çalışılmıştır. 1980’e kadar ki dönemde izlenen döviz kuru politikaları nedeniyle TL aşırı değerlenmiştir. Türkiye, 1980’lerde döviz kurundaki artışı veya buna paralel olarak enflasyondaki artışı, ekonomik büyümenin bedeli gören argümanlara tanıklık etti. **Türkiye, 2005 yılı başında TL’den altı sıfır atarak parasını istikrarlı ve değer korunan paralar kategorisine sokma yönünde önemli adımlar atmıştır.**

Değer ölçüsü olarak TL’nin değerindeki artışın anlamı, aynı miktar TL ile satın alınabilecek yabancı veya yerli mal miktarının artması yabancı parayla alınacak Türk malı miktarının ise azalmasıdır. Bu durumda yabancı parayla alınacak yerli mal miktarının azalması istenmiyorsa yapılacak ilk şey ulusal para değeriyle oynamaktan ziyade, mal ve hizmetlerin nominal fiyatlarını düşürmektir. Tüketici (TÜFE) ve üretici (ÜFE) enflasyonları çerçevesinde hesaplanan kur endeksi incelendiğinde, TL’nin 2002-2011 döneminde, 2006, 2009 ve 2011 yılları hariç sürekli değerlendiği dikkat çekmektedir. Enflasyonla mücadele programı uygulayan ülkelerde yerli paranın değerlenmesi, programa güven bakımından yaygın olarak karşılaşılan bir sonuçtur.

Döviz Piyasası ve Bankacılık Sistemi

Türkiye’de döviz piyasasının arz ve talep yanlarında en önemli aktör bankalardır. Ekonomik aktörlerin işlemlerinin sonucunu bankacılık sisteminden izlemek mümkündür. Türkiye’de finans sektörünü bankacılık yönlendirmektedir. Bankalar dışındaki finansal kurumların sahipliği de ağırlıklı olarak bankalara veya bankalara sahip grupların elindedir. Türk finans sektöründe bankalar mevduat bankaları, kalkınma-yatırım bankaları ve katılım bankaları olarak üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bankalar sistemi aktif büyüklüğünün milli gelire oranı 2001 yılında %67 iken, 2011 yılında %81’dir.

Bankacılık Sisteminde Döviz Kullanım Yaygınlığı

Bankacılık kesiminde toplanan fonların (mevduat) ve kullanılan kaynakların (kredi) hangi düzeyde yerli ve yabancı para cinsinden oldukları, doğrudan o ülkenin parasal ve finansal istikrarına işaret eder. Ulusal (milli) parası itibarlı, finansal sistemi sağlam olan bir ülkede, diğer şartlar sabit olduğunda, yurtiçi tasarruflar daha ziyade ulusal para ile tutulur. Aksine ulusal sermaye ve finans piyasaları istikrarsız, enflasyonu yüksek, makro ekonomik yönetimi zayıf olan ülkelerde ise yurtiçi birikimler yabancı sağlam paralara yönelir. Türkiye’de geçmişte sıklıkla yaşanan finansal krizlerden dolayı **para ikamesi** olgusu ciddi kabul görmüş ve yurtiçi tasarruflarda yabancı para tercih edilir olmuştur.

o Para ikamesi: Özellikle kriz dönemlerinde tasarruf aracı, işlem aracı, ölçü birimi olarak ulusal paradan yabancı paraya doğru bir yönelmeyi ifade etmektedir.

Bankaların menkul değerler cüzdanının hemen hemen tamamı kamu borçlanma kâğıtlarından oluşmaktadır. Bankalar da yatırım yaptıkları kamu kâğıtlarını nihai bireysel ya da kurumsal müşterilerine satarak gelir elde etmektedir. Dolayısıyla, bankaların menkul değerler cüzdanının ulusal veya yabancı para cinsinden ağırlığı bir yandan doğrudan bankaların tercihlerinden etkilenirken, diğer yandan nihai satın alıcıların tercihlerini de yansıtmaktadır. Bankacılık kesimindeki menkul değerler cüzdanında yabancı para cinsinden borçlanma araçlarının payı 2002 yılında %38,7 iken, 2011 yılında %17,8 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin Uluslararası Rezervleri

Türkiye'nin geçmiş yıllardaki krizlerinde başlıca tetikleyici unsur, yetersiz döviz rezervleri olmuştur. Son yıllarda ulusal döviz rezervi bu tür bir tehlikeyi kolaylıkla savuşturacak düzeydedir. Uluslararası piyasalarda meydana gelen altın fiyatlarındaki yükselişler, Merkez Bankası'nın (TCMB) altın rezerv tercihinde de kendini göstermiş ve 2005 yılında 2 milyar doların altında olan altın rezervi, Mart 2012'de yaklaşık 11,5 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Merkez Bankası döviz rezervi de on yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak düzeyde artış göstermiş, 2000 yılı sonunda 22,2 milyar dolarlık düzeyinden 2011 yılı sonunda 78,3 milyar dolara çıkmıştır. TCMB döviz rezervleri Mart 2012'de ise yaklaşık 78,9 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde bankaların döviz rezervleri de dikkate alındığında, Türkiye'nin uluslararası net altın ve döviz rezervi 2000 yılı sonunda 34,2 milyar iken, 2011 yılı sonunda 110,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Yabancı Para Genel Pozisyonu

2001 krizinde bankacılık sistemindeki döviz açığı tetikleyici ve krizi sürdürücü bir rol oynamıştır.

IMF gözetiminde yürütülen yeniden yapılanma ve istikrar programı çerçevesinde bankacılık sisteminin bu yöndeki zayıflıkları önemli ölçüde giderilmiştir.

Bankacılık sisteminin yabancı para pozisyon açığı 2000 yılı Ekim ayında en yüksek seviyesi olan 22,2 milyar dolara yükselmiş, 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında ortaya çıkan finansal krizler nedeniyle bankalar yabancı para pozisyon açıklarını azaltmışlardır. 2001 yılı sonunda bankaların yabancı para pozisyon açığı 12,1 milyar dolara gerilemiştir. Bankacılık sisteminin yabancı para pozisyon açığı 2011 yılında 325 milyon dolar fazlaya sahiptir. Burada bir noktaya işaret etmekte yarar vardır. Bankaların yabancı para pozisyonları bilanço içi ve bilanço dışı kalemlerin birlikte dikkate alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 2007 yılında bilanço içi yabancı para açığı 10 milyar dolar iken, bilanço dışı fazla 9,8 milyar dolardır. Bu durumda 2007 yılında net açık 200 milyon dolardır. Yine 2011 yılında bilanço içi açık 17,8 milyar dolar iken, bilanço dışı fazla 18,1 milyar dolardır. **Bu durumda 2011 yılındaki net fazla 325 milyon dolar olmaktadır. Bilanço içi yabancı para açıkları, bilanço dışı önlemlerle karşılanmakta ve böylece geleceğe yönelik işlemlerle döviz dalgalanmalarının etkileri en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda, bilanço dışı tedbirlerin kalitesi ve gerçekçiliği son derece önem kazanmaktadır.**

Firmalar Kesiminin Döviz Yükümlülükleri

Türkiye'de son on yılda firmalar doğrudan yurtdışından kredi temininde önemli bir mesafe kat etmiştir. Bir yandan yurtdışı fonları adına Türkiye'de fon satan danışmanlık şirketlerindeki artış, diğer yandan firmaların artan dış ticaretleri yoluyla yurtdışıyla doğrudan ilişki kurmaları, yurtdışından doğrudan fon temininde önemli faktörler olmuştur. Ayrıca, yabancı bankaların ve fon kuruluşlarının Türkiye'deki bankalar üzerinden de yabancı fon kullandıkları gözlenmektedir. Firmalar kesiminin net yurtdışı borçları 2003 yılında 20,5 milyar dolar iken, 2011 yılında bu rakam 129 milyar dolara ulaşmıştır.

Yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi piyasasındaki ağırlıkları 2004 yılı sonunda yüzde 52 iken, 2007 sonunda yüzde 72 olmuştur. 2011 yılı sonunda yabancıların hisse senedi piyasasındaki (İMKB) sahiplik oranı yüzde 62 düzeyindedir.